

PROF. MUHAMMED B. TAVÎT ET-TANCÎ

İslâm Düşüncesi Üzerine
MAKALELER

Editör
PROF. DR. SÖNMEZ KUTLU

Prof. Muhammed b. Tavî et-Tancî

İslam Düşüncesi Üzerine MAKALELER

Editör: Prof. Dr. Sönmez Kutlu

Yayın No: 524

ISBN: 978-975-389-701-3

11.06.Y.0005.524

Yayıncı Sertifika No: 15402

© Bütün Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.

1. Baskı, Ağustos 2011, Ankara, 1.000 Adet

İç Tasarım ve Mizanpaj: Ahmet İshak DEMİR

İLK SAY Kurulu'nun 07.06.2011 tarih ve 23/2 sayılı kararıyla yararlı görülmüş ve Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin 14.06.2011 tarih ve 1391/14 sayılı kararıyla basılmıştır.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No:11

Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312. 354 91 31 (pbx) Faks:354 91 32

e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr.

KELÂM İLMİ¹

Muhammed b. Tavîr et-Tancî

Terc.: Bekir Topaloğlu

DİN

Dinin Tarifi

Herhangi bir hakikati tefsir, tarif, izah ve tahdid etmek için, her şeyden önce o hakikatin aslı ve umumî unsurları ile onun cinsinde mevcut küllî hususları bilmek lazım gelir.

İslâm'ın, Hıristiyanlığın, Yahudiliğin, Mecûsiliğin veya başka bir dinin hakikatini öğrenmek isteyen, bu dinleri birleştiren temel ve sabit manayı bilmesi, hepsinin müşterek bulunduğu noktayı kestirmesi gereklidir. Her ne kadar dinler özel bünyeleri, kaynakları ve hedefleri bakımından birbirinden ayrılıyor, taşıdıkları değer yönünden dereceleri değişiyorsa da hakikatte hepsini "DİN" kelimesi cem etmektedir. Eğer aralarında manevi, sabit ve birleştirici bir vahdet bulunmasaydı, herhangi bir dil için, onları bir isim altında toplamak mümkün olmazdı.

Dinleri isimlendirmek için lisanın meydana getirdiği bu birlik, bizce, "DİN" kelimesinin lûgat manasını araştırmanın ehemmiyetini göstermekte, ayrıca dinden insanların kastettikleri, müştereken anladıkları manayı tespit hususunda lûgat manasından istifade lüzumuna da işaret etmektedir.

¹ Tam adı "İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü 1. Sınıf İlm-i Kelâm Dersleri" olan bu ders notları, Prof.Dr. Bekir Topaloğlu'nun özel arşivinde (Bekir Topaloğlu Ktp., nr.: 184) bulunmaktadır. Bu metin, Doç. Dr. Cemil Hakyemez ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ümit tarafından bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Lügatte "DİN"

Arapların din kelimesini isti'mal tarzları, lügat kitaplarının meydana koyduğu çeşitli tarifler -ihtilaflarına rağmen- şu noktada toplanmaktadır: "Din, iki mevcudu veya iki tarafı birbirine bağlayan bir alakadan ibarettir. Bu taraflardan biri diğerini ta'zîm eder, üstünlüğünü kabul ederek itaatte bulunur."

Bu ifade mefhumu ve manası itibariyle birbirinden ayrılan üç hakikat ve üç özellik ihtiva etmektedir:

1. Mukaddes olan, taat ve ibadet edilen, arzu ve korku sebebiyle kendisine teveccüh edilen mevcûd (veya taraf).
2. İtaat ve ibadet eden, takdis eden, arzu veya korku saikasıyla teveccühte bulunan mevcûd (veya taraf).
3. Bu iki mevcudu birleştiren alâka, münasebet ve bağlılık.

Bu üç hususiyetten herhangi biri diğer ikisinden ayrı ve müstakil olarak ele alınır, tarif ve izahı istenirse bunun üslubu diğer ikisinin tarif ve izah üslubundan farklı olacaktır.

İşte bu hakikat veya özelliklerin taşıdıkları manalarını birbirinden ayrı olmaları sebebiyledir ki lügat kitaplarında din kelimesinin tarifleri çoğalmış ve birbirinden ayrılıklar göstermiştir.

Buna göre lisan; mukaddes, kendisine ibadet ve teveccüh edilen mevcuttan bahsedip de "DİN" kelimesini onun sıfatı olarak kullanır veya ona izafe edersek, bundan kast olunan mana şöyle olur: Din, kudret ve hükümrânlık demektir. Böylece arzu veya korku sebebiyle kendisine teveccüh edilen bu mevcudun tabiatına uygun, benzer manaları çoğaltmak mümkündür.

Lisan eğer "DİN" kelimesini itaat eden, boyun eğip, kulluk göstererek teveccüh eden mevcudu sıfat olarak kullanıyorsa, bu takdirde, bu mevcudun teslimiyet, inkıyat, ibadet, korku veya arzu saikasıyla teveccüh durumundaki psikolojik ve derunî halini hissediyor demektir.

Bazen "DİN" kelimesinin, lügatte; zikredilen iki mevcut arasındaki münasebet, alaka veya bağlılığı ifade ettiğini görürüz. Bu durumda, itaat ve ibadet ile teslimiyet gösteren tarafın harici halini kastediyor, demektir. Bu hal iki şekilde tezahür eder:

Birinci Tezahür: Bu alakayı ifadelendiren ve ona tercüman olan bazı ameller ve fikirlerdir. Bunlar çeşitli şekilleriyle birlikte itikat ve ibadetleri teşkil eden DİN kelimesi burada kullanılıncı, manası; insanın itikat ve amel sahasında beliren nişan ve alâmetleri demektir.

İkinci Tezahür: Bu alâkayı tanzim eden, itaat ve ibadet ve inkıyatta bulunan tarafın riayet edeceği emirler ve yasaklarda beliren dinî naslar mecmuasının kendisidir.

İşte din kelimesinin lügatte anlaşılan manaları bunlardır. Bunların hepsini Araplar bilmiş ve dillerinde kullanmıştır. Binaenaleyh bu manalar Arap dilinin kendi bünyesinde mevcuttur. "DİN" kelimesinin taşıdığı manaların çoğu tümü itibariyle İbranice ve Farsça'dan Arapça'ya girdiği iddiası doğru değildir.²

Şunu da söyleyelim ki lûgat yönünden yapılan bu izah, bir taraftan din kelimesinin aslı manasını açıklamaya kâfi gelmiş ve dinin hakikatini araştırma mevzuunda istifade edeceğimiz faydalı bazı ipuçlarını bize vermişse de, diğer yönden, insanların alışageldiği ve müştereken benimsediği dinin hakikati sahasında bize tam ve açık bir fikir vermiş değildir.

Şimdiye kadar yapılan bu izah tarzında bazı gedikler ve boşluklar mevcuttur ki aslında bu izah; dinin hakikatine yabancı unsurların karışmasına mani olmamış, böylece mevzuu -aşağıda bahsedeceğimiz üzere- ta'dil ve ikmale muhtaçtır.

Bundan dolayı, insanların örfünde olduğu üzere dinin manasına tam bir vuzuhla delalet edip onu başka mefhumlardan ayıracak özellik ve vasıflar üzerinde durmaya şiddetle ihtiyacımız vardır. Bu özellik ve vasıfları tespit ve tayin etmek -dinleri tetkik etmeden- hemen hemen mümkün değildir. Zira bu, normal olarak; ancak bütün dinleri araştırmak, tesbit etmek ve aralarında mukayese yapmak, neticesinde birleştikleri ve ayrıldıkları noktaların ortaya çıkmasıyla elde edilebilir.

Şu kadar var ki bu durum; filozof ve alimlerin, dinin manasını sınırlandırmak için kendi anlayışları, bilgileri ve yaşayışları uyarın-

² *Dâiretü'l-Meârifî'l-İslâmiyye*, "DİN" maddesi.

ca vaz' ettikleri bazı tariflerden -mahdud bir çerçeve dahilinde de olsa- istifade etmemize mani olmaz. Ondan sonra da bu tariflerin, dinin mahiyetini tam bir şekilde anlatacak tarife ne derece uyduklarını anlamaya çalışabiliriz.

DİNİN ÇEŞİTLİ TARİFLERİ

1. Hull Üniversitesi Felsefe ve Psikoloji profesörü **Joseph LeConte** der ki: "Akide mevzuunda temel fikir tabiatüstü hakikatine istinat eder. Bu hakikate tabiatın bütün hakikatleri boyun eğer. Bunun tabiatın üstün olması ve insanın onunla şahsî (doğrudan doğruya) alaka kurmasına muktedir olması icap eder."³

2. William James de şöyle der: "Dindarlığın esası: sonsuzluğa (bekâ) ve sonsuzluğun tabiat görüntülerinin veya kör maddenin ötesinde insana sadık bir kuvvetin mevcudiyetiyle garanti altına alındığına inanmaktır."⁴

3. Kant'a gelince, ona göre din: "İlâhî emirlere müstenid olan vazifelerimizin şuurundan ibarettir."⁵

4. Schleiermacher'e göre ise din: "Kâhir (ezici) bir kuvvete olan ihtiyaç ve bağlanma şuurumuzdur."⁶

5. Taylor şöyle demiştir: "Kendisine insanlar üzerinde hâkimiyet kuran rûhi bir âleme inanmaya din denir."⁷

6. Réville dini şöyle tarif etmiştir: "Din; insanın kendi ruhu ile gizli bir ruh arasında bir alakanın mevcut olduğunu hissedişine uygun bir şekilde kendine yön vermesidir. Kişi bu gizli ruhun, kendisi ve diğer âlemin üzerinde hâkim olduğun kabul eder ve onunla münasebet halinde olduğunu hissetmekten hoşlanır."⁸

³ *Akâidu'l-Müfekkiri'n fi'l-Karni'l-İşrîn*, s. 14.

⁴ a.g.e., s.10.

⁵ Immanuel Kant, *La Religion dans les Limites de la Raison*, 4ème partielle, section.

⁶ Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, *Discours Sur la Religion*, Second Discours.

⁷ Charles Taylor, *Civilisations Primitives*, ch. XI.

⁸ Albert Réville, *Prolegomène a l'Histoire des Religions*.

7. Meşhur biyoloji alimi Julian Huxley:⁹ “Acaba bütün dinleri birleştiren tek dinî bir ruh var mıdır?” tarzında bir soru ileriye attıktan sonra cevaben der ki: “Asırların ve kültür devirlerinin değişmesi mukabilinde dinî ruhun aynı kalması, yani tek olması mümkün değildir. Fakat daima dinler müşterek bazı unsurları ihtiva etmiştir.

a. Kudsiyet Şuuru: Bu her dinî akîde de gizlidir.

b. Teslimiyet ve Tevekkül Şuuru: Çünkü insan anlamaya ve hakim olmaya muktedir olamadığı kuvvetlerle çevrelenmiştir.

c. İzah, Tefsir ve İdrak Meyli: Zira insan bilir ki, gizliliklerin ortasındadır. Daima bunların açılmasını ve mana kazanmasını talep eder.”¹⁰

Bu saydıklarımızdan başka, dine ait yapılmış başka tarifler de vardır. Fakat zikrettiklerimiz çeşitli şahıslara göre din mefhumunun tasviri için kâfidir.

Bu tariflerin hepsi de “İLAHLAŞTIRMA”, yani mukaddes bir varlığı ilah kabul etme unsurunu ihtiva etmiştir. Bu unsur, dinin tarifinden bir cüz’ kabul edildiği takdirde, kendisinde ilahlaştırma unsuru bulunmayan, ilah kabul etmeyen bütün dinleri mefhumundan çıkarmaktadır.

Muhtemeldir ki bu nevi dinlerin, din mefhumundan çıkışıdır ki bazı sosyologları uluhiyet fikrini dinin aslî unsurlarından uzaklaştırmaktan ürkütmüştür.

Bunlardan biri Durkheim’dir. Durkheim dini şöyle tarif etmiştir: “Din; birbirine bağlı, ‘mukaddes’ (tabu) diye isimlendirilen varlıklarla alâkalı ve tâbilerini manevi bir vahdette toplayan itikad ve amel mecmuasından ibarettir.”¹¹

⁹ Julian Huxley, Darwin nazariyesini benimseyen meşhur biyoloji alimi Thomas Huxley’in torunudur. Julian Huxley “*Man Stands Alone*” adıyla yazdığı kitapta Allah’ın varlığını inkar eder.

¹⁰ *Akaidü’l-Müfekkiri*, s. 10-11.

¹¹ Émile Durkheim, *Formes Élémentaires de la vie Religieuse*, s. 65.

Sosyolog Solomon Reinach de şöyle demiştir: "Din; tasarruflarımıza ait mutlak hürriyetimizin önünde bir mani olarak duran bir takım yasaklardan ibarettir."¹²

İlahlaştırma unsuru ve ulûhiyet fikrini din mefhumundan çıkaranların istinad ettiği delil şudur: Matlûb olan, ilâha inansın inanasın, bütün dinlere şamil bir tarif yapmaktır. Bu tarif ise te'lih esasına dayanmayan dinlere şamil olmamaktadır.

Durkheim itirazına devamla der ki: "Şarkta Budizm, Jainism,¹³ Confucius vesaire gibi bazı dinler vardır ki sırf ahlâkî esaslar üzerinde kurulmuş, ilahlaştırma fikrinden tamamen uzak kalmıştır. Mesela, Buddah bir ilah değildir, insanî hadiselerin mecrasını değiştirme mevzuunda herhangi bir kudrete de sahip bulunmamaktadır. Buddah'ı ilahlaştıranlar dinlerin hakiki ve eski esaslarından inhiraf eden bid'atçılardır."¹⁴

Görüldüğü üzere bu itiraz, Durkheim'in misal olarak Şark dinlerinin herhangi bir ilahlaştırma itikadından uzak olduğu fikrine istinad etmektedir.

Halbuki Dinler Tarihi ile meşgul olan alimlerin kabul ettiği hakikat şudur: İlahlaştırmak her dinin mefhumunda mevcuttur. Hiçbir insan topluluğu veya büyük millet yoktur ki hayat sahnesinde bulunsun da insanın nereden gelip, nereye gideceğini düşünmesin, tabiatı zahir eden hadiselerle illet aramasın ve meseleler için - yanlış veya doğru- kendine göre hal şekli bulmasın. Öyle ki her millet kabul ettiği bu görüşe istinaden kâinatın bunca hadiselerinin

¹² Salomon Reinach, *Hist. Général des Religion*, s. 4.

¹³ *Mebâdiu İlmi-l-İctimâi'd-Dînî*, s. 26. Jainism, iki maddenin mevcudiyetini kabul eden bir Hint dinidir. Birincisi nâkıs madde ki ondan kâinatın canlı olmayan parçası teşekkül eder. İkincisi kendisinden ruhların meydana geldiği canlı maddedir ki ebedidir. Jainism dinine göre her ruhun maddî bir kabuğu, örtüsü vardır. Ruhlar tedricen tekâmül eder, böylece örtüsü incelik, hataları hafifler. Ruhlara ait bazı mertebeler vardır ki yükseldikçe bu mertebeleri aşar ve nihayet bedenden kurtulur. Nebâtî ruh, hayvanî ruh mertebesine yükselir. Hayvanî ruh da insanî ruh mertebesine yükselir. Böyle yüксеle yüксеle ruh kurtulur. Kurtulmanın çaresi de derinden derine düşünmekte ve dünya nimetlerinden vazgeçmektir.

¹⁴ a.g.e., s. 26.

doğuş bakımından bağlı bulunduğu kuvveti tasvir etmiş ve sonunda kâinatın varacağı akıbeti de izaha çalışmıştır.

Dindarlık ve ilahlaştırma prensiplerinden mahrum olan her din, din isminden ziyade kuru bir felsefe ismiyle adlandırılmaya daha lâyıktır.

Yukarıda zikredilen dinler de, her dinde mevcut olan ilahlaştırma prensibinden uzak değildir. Bunlar, hadiselerle kaynak olma bakımından Hint tanrılarının mevcudiyetini inkâr etmemiştir. İnsanın varacağı nokta mevzuunda ise şu görüşe sahip olmuştur: Ölümünden sonra hayatın (ruhun) -herhangi bir şekil içinde- tekrar cisme dönüşünün sebebi dünya zevklerine olan bağlılıktır. Bundan dolayı adı geçen dinler, tam rahata kavuşmak için hayata ve onun zevklerine tam bir şekilde gönül vermekten başka bir çarenin bulunmadığını kabul etmiştir. Ta ki insan bir daha dönmeksizin ölsün ve hayatın elemelerinde tekrar karşılaşmasın.

Bundan anlaşılıyor ki, kuruluşundan itibaren bütün dinler ulûhiyet fikrini benimseme esasına dayanmıştır. Şimdiye kadar yapılan çeşitli tarifler mecmuasından dinin hakikatini diğerlerinden ayırt edecek özellikleri tayin etmek bizim için mümkündür. Bu tariflerin ihtiva ettiği manaları tasnif etmek istersek onları şöylece taksim edebiliriz:

1."Dinin Mahiyeti" tariflerin bir kısmı bunu, ilahlaştıran, yani temelinde ilah fikri bulunan dinlere has kılmıştır. Diğer bazıları ise dini, temelinde ilah fikri bulunan ve bulunmayan bütün dinlere şamil kılmıştır.

2. Mukaddes mevcut veya taraf, sıfatları ve özellikleri ilah fikrine istinad eden tarifler bunu şöyle ifade etmiştir: Mukaddes bir varlıktır - ilahdır - kuvvettir - ruhtur - görünmeyip gizlidir - tabiat hadiselerinin ötesindedir - tabiat âlemlerini ihata edicidir - onların üstündedir - onlardan efdaldır - tabiata hâkimdir - onu idare edicidir.

3. İbadet ve takdis eden, teslim olup itaat eden mevcut veya taraf. Ona muhtaçtır- onu takdis edicidir, ona teslim olup itaat edicidir, emrini yerine getiricidir, ona boyun eğmekten en memnundur.

4. İki taraf arasındaki bağlılık ve münasebet. Bu ihtiyaç; tâbi olma- takdis-hudu' ve itaat- teslimiyete istinad eder.

Bu kısımları tahlil etmek bizi şu neticeye götürür:

a. "Dinin Mahiyeti" mevzuunda görüyoruz ki dine ait yapılacak doğru bir tarifi bütün dinlere şamil olması icap eder. İster ilah fikrine inansın, ister inanmasın, hak olsun, bâtıl olsun. Zira bunların hepsini "DİN" ismi cem etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm İslâm'dan başka dinlere -haddizatında taşıdıkları değere bakmaksızın ve bizzat kendinin onlara verdiği hükmü de nazar-ı itibara almaksızın- din ismini vermiş ve şöyle buyurmuştur: "Sizin dininiz size, benim dinim bana"¹⁵ "Kim İslâm'dan başka bir din talep ederse elbet ondan kabul edilmeyecektir."¹⁶

b. Ma'bud ve mukaddes tarafın özellikleri şunlardır:

-Kendi kendine müstakildir.

-Bu varlık, maddî olan ve kendisine tesir yapılan şu tabiat cinsinden değildir. Bilakis o, tabiatın fevkinde, kendi irade, kendi ihtiyar ve dilemesiyle müessir olan, faal, kuvvet sahibi bir varlıktır.

İnsanın müşahade kudretine girmez, insan duygusu ona erişmez. O, ancak vicdan ve akıl ile idrak olunan gaybî bir varlıktır. Bu varlığın tabiatle manevî bir münasebeti vardır, onu idare eder. İnsanlarla da alakası mevcuttur, onların işlerini tedvir eder, niyazlarını kabul eder, şikâyetlerini dinler, keder ve arzularına teveccüh ederek dilediğini yapar. Bu varlığın takdisini ve zikrettiğimiz özelliklerini tek kelime ifadelendirmektedir, o da "ilahlaştırma (te'lîh ve ibadettir". Bu takdisin mevzuu mâbud olan ilahtır.

Dinî takdisten kast olunan mana bizce tam vuzuha kavuştuktan sonra artık, diğer takdis neveleriyle iltibas vuku bulacağına endişe etmeyiz.

O halde dinî takdis ile dinî olmayan takdis arasında ne fark vardır? diye sorabiliriz.

1-Biz meselâ hürriyeti, şerefi, ırzı (korunması icap eden namus ve saireyi), insanın muhteremliğini vesâir insani değerleri takdis ederiz. Bununla beraber bu takdisi din saymayız. Çünkü dinî takdis mücerred aklî bir manayı değil, bilakis müstakil bir varlığı (zatı) takdistir. Hürriyet ve zikredilen diğer hususlar ise, mücerred bazı

¹⁵ 109. Kâfirûn, 6.

¹⁶ 3. Âl-i İmrân, 85.

manalardan ibarettir, binaenaleyh bunları takdis etmek dinî takdise benzemez, ondan ayrılır. Dinî takdisteki alâka iki zat (mevcud) arasındadır. Hürriyet ve benzer manaları takdiste ise alâka zat ile mücerred mana arasında olur.

2-Biz ağırlık kanununa çekim kanunu ve tabiatın diğer kanunları ile sabit nisbetlerine de boyun eğer, itaatte bulunuruz. Bunları bozmak, değiştirmek ve bunlara isyan etmek elimizden gelmez. Bununla beraber bu kanunlara ilah demeyiz, kendilerine itaat edişimize de din ismi vermiyoruz.

Sebebi şudur ki bunlar mücerred manalardır, zat değildir, bu bir; ikincisi, tabiat kanunlarının eseri (fi'li tesirleri), kendi şuurları olmaksızın meydana gelir, kanunlar bu neticeleri kendi arzuları bahis mevzuu olmadan tevliid ederler.

Halbuki dindarın boyun eğdiği kuvvet, mücerred bir mana olmayıp zattır. Ve aynı zamanda yaptığını bilen, irade ve dilemesiyle tasarruf eden varlıktır.

3-Evlat babasına, mağlûb galibe, idare edilen reisine ve mürid de şeyhine itaat eder, boyun eğip teslim olur. Ama bu itaat, inkıyad ve teslim oluş şekillerinin hiç birine DİN diyemeyiz. Bunun sebebi malumumuz olan şu hakikate istinad eder. Bu son şekillerde takdis olunan mevcudun karakteri dinî takdisteki mukaddesin karakterine benzemez. Burada müşahhas; görülen ve duyularla idrak olunan bir varlık vardır. Dinî takdiste ise mukaddes duyu sınırlarının dışındadır, gözler onu idrak edemez. Onu ancak akıl ve vicdan idrak edebilir.

Şimdi verilen yedek izahlardan **DİN'in Tariflerine geçebiliriz:**

1-Dindara ait rûhî bir hal olması bakımından tarifi: "Duyuların ötesinde, ulvî, tabiat ve insanın iradesinde müstakil irade ve tasarruf sahibi bir zatın varlığına itikad etmektir. Öyle ki bu itikad; sahibinin arzu veya korku içinde, Âlî zata münacatta bulunmaya sevk eder." Bu tarifi şöylece hülâsa etmek mümkündür: Taat ve ibadete lâıyk ilâhî bir varlığa (zata) iman.

2-İnananın rûhî bir hali değil de onun dışında (hârici) bir hakikat olması yönünden dinin tarifi: "Zât-ı ilâhiyyenin sıfatlarını tayin ve tahdid eden itikada ait nazari kaidelerle, bu zata ibadet etmenin ve yaklaşmanın yolunu gösteren amelî kaidelerin mecmuudur."

DİNİN AHLAKLA MÜNASEBETİ

1-Fertleri manevi birlik içinde bir araya getirip nizama koyan din; en üstün hakikati (hatt-ı a'lâyı) bilmek ve takdis etmek demektir. O halde din; nazarî denebilecek bir fazilettir. Ancak hakka ait bu marifet ve takdis, kendilerini temsil ve ifade edecek bir tezahürden, bir alâmetten hâli kalmaz. Bundan dolayı din, -hiç olmazsa- kendini ibadetlerde gösterecek ameli unsurlardan uzak değildir.¹⁷

Hakikatte, kâmil bir din fikri -ki dinin tariflerinde bunun bazı özellikleri zikredilmişti- ulûhiyeti sadece faal bir hâkimiyet kaynağı değil, bunun yanında onu hüküm ve teşri kaynağı da kabul eder. Binaenaleyh bunları ta'zim ve takdise teşvik etmekle yetinmez; bilakis bu kanun, insana ve onun pratik hayatındaki çeşitli davranışlarına şamil olacak kadar genişler ve gerek ferd, gerek cemaat halinde dindarı takip etmeye mecbur olduğu doğru yolları gösterir.

Doğrusu din insana şahsî emellerden nasıl kurtulacağını, maddi ihtiyaçlarını nasıl yeneceğini ve nefsanî şehvetlerini nasıl ezeceğini öğretmiş ve onu fedakârlığa ve diğergamlığa irşâd etmiştir.¹⁸

Böylece kâmil bir dinin kanunu şümullü bir ahlak nizamı olmuş, ferdî ve içtimâî faziletlere uymak da dinin emirlerine itaatın bir nevi ve ibadetlerin de bir bölümü sayılmış oldu.¹⁹ Buna ilaveten şunu da söyleyelim ki dinî şuur; tabii olarak, kalplerde büyük bir merhamet, saygı ve takva hissi uyandırır. Bunun manası şudur: Dinî şuur; işe harekete sevk eder veya ondan meneder. Böylece o, bazı fiilleri tasvip, bazılarını da takbih eder emirler ve nehiyler mecmuası haline gelmiş olur.²⁰

2-Kâmil bir ahlâk kanununa -onu kendinde tatbik edenin derûnî halleri nazariyle- baktığımızda şöylece tarif etmemiz mümkün olur: Ahlâk, hayır işleme meyli ve nefsi kendi arzusundan alıkoyma kuvvetidir. O halde o, amelî (pratik) bir fazilettir. Bu fazilet; insanın şahsî hayatına, insanlarla ve Allah'la olan alâkasına şamildir.

¹⁷ M. Abdullah Draz, *ed-Dîn*, s. 51.

¹⁸ *el-Mebâdî*, s. 118.

¹⁹ Draz, a.g.e., s. 50.

²⁰ *el-Mebâdî*, s. 97.

Kâmil ahlâkî kanun; hem Allah ile hem de insanlarla yapılacak muamelenin yolunu gösterir. Fakat kâmil olan ahlâkî kanuna, yukarıda zikredilen derûnî hâlî ifadelendiren haricî tezahürler nazariyle baktığımızda, o takdirde, bu kanunun manası: İnsanlar ve Allah ile yapılacak muamelenin şeklini tanzim eden kaideler mecmuası demek olur.²¹

Netice olarak kâmil bir dinin kanunu ile kâmil ahlâkî kanun – gördüğümüz üzere- birbirine bağlı, gaye ve hedefte müttehiddir.²² Bu ikisinden her birinin mahiyeti, öbürünün mahiyetinden ayrılmasa... Meselâ; ferdin şahsiyetinde doğuş yönünden, yahut bu doğuşta ahlâkın dini geçmesi veya bunların meydana geliş devreleri bakımından yahut da ahlâkın cemiyette kabul edilmiş kaide ve kanunlar halinde yerleşip dinden müstağni kalması cihetinden... hatıta diyebiliriz ki, din ve ahlâkın mahiyetleri tamamen ayrılabilirse bile din daima ahlâkın yardımcısıdır.²³ Ahlâkın, mevcudiyeti kuvveti ve bekâsı kanunlar ve diğer amillerden istifade etmesiyle dinden ayrılması, dinin ona daimi yardımlarını ve istiklâli halinde bile ona faydalı olmasını ortadan kaldırmaz.²⁴

İNSAN RUHUNDA DİN DUYGUSUNUN FITRÎ OLUŞU

İnsandaki tefekkür ve araştırma meyli daima hareket ve ilerleme halindedir. Durmaktan hoşlanmaz. Bu meyil insanda hem ilmin, hem de imanın başlangıcıdır. Bu tefekkür kuvvetini müşahade ve his âleminin sınırları içinde durduran, onu kemale ermekten men' etmiş ve ona tabiatına zıt bir yük yüklemiş olur.²⁵

Şüphe yok ki her insan sebebiyyet ve gâiyyet prensiplerini kendinde taşımaktadır. Bu iki prensip kâinatın yaratıcısı bir tanrının mevcud olduğu itikadını meydana getirmek için kâfidir. Sebebiyyet prensibi hükmeder ki; varlık sahasına çıkması mümkün olan eşya-

²¹ Draz, a.g.e., s. 49; *el-Mebâdî*, s. 113-114.

²² *el-Mebâdî*, s. 114, 117.

²³ Draz, a.g.e., s. 50-51.

²⁴ *el-Mebâdî*, s. 115, 117-118.

²⁵ Draz, a.g.e., s. 88-89.

DİNİN AHLAKLA MÜNASEBETİ

1-Fertleri manevi birlik içinde bir araya getirip nizama koyan din; en üstün hakikati (hatt-ı a'lâyi) bilmek ve takdis etmek demektir. O halde din; nazarı denebilecek bir fazilettir. Ancak hakka ait bu marifet ve takdis, kendilerini temsil ve ifade edecek bir tezahürden, bir alâmetten hâli kalmaz. Bundan dolayı din, -hiç olmazsa- kendini ibadetlerde gösterecek amelî unsurlardan uzak değildir.¹⁷

Hakikatte, kâmil bir din fikri -ki dinin tariflerinde bunun bazı özellikleri zikredilmişti- ulûhiyeti sadece faal bir hâkimiyet kaynağı değil, bunun yanında onu hüküm ve teşri kaynağı da kabul eder. Binaenaleyh bunları ta'zim ve takdise teşvik etmekle yetinmez; bilakis bu kanun, insana ve onun pratik hayatındaki çeşitli davranışlarına şamil olacak kadar genişler ve gerek ferd, gerek cemaat halinde dindarı takip etmeye mecbur olduğu doğru yolları gösterir.

Doğrusu din insana şahsî emellerden nasıl kurtulacağını, maddî ihtiyaçlarını nasıl yeneceğini ve nefsanî şehvetlerini nasıl ezeceğini öğretmiş ve onu fedakârlığa ve diğergamlığa irşâd etmiştir.¹⁸

Böylece kâmil bir dinin kanunu şümullü bir ahlak nizamı olmuş, ferdi ve içtimâî faziletlere uymak da dinin emirlerine itaatin bir nevi ve ibadetlerin de bir bölümü sayılmış oldu.¹⁹ Buna ilaveten şunu da söyleyelim ki dinî şuur; tabii olarak, kalplerde büyük bir merhamet, saygı ve takva hissi uyandırır. Bunun manası şudur: Dinî şuur; işe harekete sevk eder veya ondan meneder. Böylece o, bazı fiilleri tasvip, bazılarını da takbih eder emirler ve nehiyler mecmuası haline gelmiş olur.²⁰

2-Kâmil bir ahlâk kanununa -onu kendinde tatbik edenin derûnî halleri nazariyle- baktığımızda şöylece tarif etmemiz mümkün olur: Ahlâk, hayır işleme meyli ve nefsi kendi arzusundan alıkoyma kuvvetidir. O halde o, amelî (pratik) bir fazilettir. Bu fazilet; insanın şahsî hayatına, insanlarla ve Allah'la olan alâkasına şamildir.

¹⁷ M. Abdullah Draz, *ed-Dîn*, s. 51.

¹⁸ *el-Mebâdi*, s. 118.

¹⁹ Draz, a.g.e., s. 50.

²⁰ *el-Mebâdi*, s. 97.

Kâmil ahlâkî kanun; hem Allah ile hem de insanlarla yapılacak muamelenin yolunu gösterir. Fakat kâmil olan ahlâkî kanuna, yukarıda zikredilen derûnî hâli ifadelendiren haricî tezahürler nazariyle baktığımızda, o takdirde, bu kanunun manası: İnsanlar ve Allah ile yapılacak muamelenin şeklini tanzim eden kaideler mecmuası demek olur.²¹

Netice olarak kâmil bir dinin kanunu ile kâmil ahlâkî kanun – gördüğümüz üzere- birbirine bağlı, gaye ve hedefte müttehiddir.²² Bu ikisinden her birinin mahiyeti, öbürünün mahiyetinden ayrılma... Meselâ; ferдин şahsiyetinde doğuş yönünden, yahut bu doğuşta ahlâkın dini geçmesi veya bunların meydana geliş devreleri bakımından yahut da ahlâkın cemiyette kabul edilmiş kaide ve kanunlar halinde yerleşip dinden müstağni kalması cihetinden... hat- ta diyebiliriz ki, din ve ahlâkın mahiyetleri tamamen ayrılma bile din daima ahlâkın yardımcısıdır.²³ Ahlâkın, mevcudiyeti kuvveti ve bekâsı kanunlar ve diğer amillerden istifade etmesiyle dinden ayrılması, dinin ona daimi yardımlarını ve istiklâli halinde bile ona faydalı olmasını ortadan kaldırmaz.²⁴

İNSAN RUHUNDA DİN DUYGUSUNUN FITRÎ OLUŞU

İnsandaki tefekkür ve araştırma meyli daima hareket ve ilerleme halindedir. Durmaktan hoşlanmaz. Bu meyil insanda hem ilmin, hem de imanın başlangıcıdır. Bu tefekkür kuvvetini müşahade ve his âleminin sınırları içinde durduran, onu kemale ermekten men' etmiş ve ona tabiatına zıt bir yük yüklemiş olur.²⁵

Şüphe yok ki her insan sebebiyyet ve gâiyyet prensiplerini kendinde taşımaktadır. Bu iki prensip kâinatın yaratıcısı bir tanrının mevcud olduğu itikadını meydana getirmek için kâfidir. Sebebiyyet prensibi hükmeder ki; varlık sahasına çıkması mümkün olan eşya-

²¹ Draz, a.g.e., s. 49; *el-Mebâdi*, s. 113-114.

²² *el-Mebâdi*, s. 114, 117.

²³ Draz, a.g.e., s. 50-51.

²⁴ *el-Mebâdi*, s. 115, 117-118.

²⁵ Draz, a.g.e., s. 88-89.

nın yapılışından bir parça haberdar olan insan, iyi bilir ki bunlar kendi başına olmamış, var olabilmeleri için kendilerinden hariç bir sebebe zarurettten bağlanmıştır. Bundan dolayıdır ki insan, kendisinin yapmadığı bu eşyayı yapan, icad eden bir yaratıcının mevcudiyetini kabul etmeye zaruri olarak inanmıştır. Bu inanç, yaratıcının insana benzemediğini kabul eder. Çünkü insanın kudreti eksiktir, yaratmaya muktedir değildir.²⁶

Gâiyyet prensibine gelince; buna göre sabit, ahenkli ve mükemmel hiçbir nizam yoktur ki bir maksada bağlı değil de tesadüf eseri meydana gelmiş olsun. Böyle bir nizam bir kast ve irade neticesinde meydana gelmişse –ki hakikatte öyledir– şüphe yoktur ki her maksat bir gayeye yönelir ve onda nihayet bulur. Her ne kadar beşer takati, mahlûkun tabiatı; sebep ve gayeleri merhale merhale tespit etmek, bu zinciri halka halka takip etmekten aciz ve böyle bir tesbit ve takipten sonra âlemin başlangıcına şahid olmaktan uzak ise de her akıl anlar ve kabul eder ki sebepler ve gayeler zinciri, ne kadar uzarsa uzasın, bunları anlamak, izah edebilmek için varlığı ve bekâsı kendinden olan başka bir şeyin isbatına (mevcudiyetine) zaruret ve ihtiyaç vardır. Öyle ki bu mevcud kendinden önce hiçbir şey bulunmayan hakiki ilk (evvel) ve kendisinden sonra hiçbir gaye mevcud olmayan gerçek son (gâye) olsun.

Bu ilk hakikatin ve son gayenin mevcudiyeti aklî bir zarurettir ki bunu kabul etmekten başka çare yoktur. Bu son gaye mevcud değilse ve var olmaları da yok olmaları da imkan dahilinde olan eşyanın (mümkinâtın) varlığı, müstakil bir mebdei bulunmuyorsa, o halde bunları yokluktan (ademden) varlık alemine çıkaran kimdir? Bunca mahlûkun kâmil bir gayesi bulunmuyorsa, o takdirde, bunların varlığı abes ve gayri makul olmaz mı?

Tek Tanrı İnancına Bağlı Din Duygusunun Eski ve Köklü Oluşu

Etnoloji, Antropoloji ve Psikoloji âlimlerince yapılan araştırmaların neticeleri müttetifikan ispat etmektedir ki âlî tanrı akidesi, en eski ve en ibtidâî kavimlerden sayılan bütün insanlarda mevcut-

²⁶ Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'd-Dîn*, s. 184.

tur.²⁷ Bu akide Avustralya, Afrika ve Amerika'daki ibtidâî kabilelerde görüldüğü gibi²⁸ eski Ârî kabilelerde²⁹ ve İslâm'dan önceki Sâmilerde de mevcuttur.³⁰

Bu ilmî neticeler şu hakikatleri ortaya koymuştur:

1-Bir Allah prensibine bağlı din duygusu insanın yaratılışında mevcut aslî bir unsur ve ondan ayrılmayan bir yaratılış hasletidir.

2-"En geri ve ibtidâî insanlar ilk önce, her türlü dinden hâli bir merhaleden geçmiştir.³¹ Binaenaleyh dinsizlik (hiçbir dine sahip olmayış) insanlığın ilk merhalesidir." kanaatine sahip olan görüş, değerini kaybetmiştir.

Sebebiyyet ve Gâiyyet Prensiplerinin Anlaşılmasında Görülen İhtilaf:

Şu kadar var ki insanların akılları -hissin ötesine geçip, mahsus olan şu âlemin sınırlarını aştığı ve böylece mahsûs âlemin başlangıcını, kaynak ve menşeyini, kendisine doğru seyrettiği gayesi ile takip ettiği hedefi anlamaya uğraştığı zaman- bu prensiplerin mahiyetini anlamakta vasil oldukları derece aynı olmamıştır.

Bazı akıllar acele etmiş ve en yakın prensiplerin ötesine nüfuz edememiştir. Bunlar tabiatın tezahürlerinden biriyle karşılaşınca sadece onun sevk ve tanzim edici illet ve mebdini araştırmışlar ve bu cüz'î tezahüre ait buldukları cüz'î prensip (mebde') ile iktifa etmişlerdir. Başka bir tabiat tezahürüyle karşılaşınca yine ona ait prensibi araştırmışlar ve böylece prensipler çoğaldıkça onları idare eden kuvvetler ve takdir eden tanrılar da çoğalmıştır. Neticede rüzgar tanrısı, yağmur tanrısı, harp tanrısı, şiir tanrısı, güzellik tanrısı gibi muhtelif tanrıların mevcudiyetine inanılmıştır.

İdrak kabiliyetleri geniş bazı akıllar da acele etmeyerek kavrayış ve basiretle hedefe doğru yükselmişlerdir. Bu akılları cüz'î değişik-

²⁷ Wilhelm Schmidt, *The Origin and Growth of Religion*.

²⁸ Andrw Lang, *The Making of Humanity*.

²⁹ Leopold von Schroeder, *Arische Religion*.

³⁰ Carl Brockelmann, *Allah and Idols; The Origin of Pre- Islamic Monotheism*.

³¹ John Lubbock, *On the Origin of Civilisation and the Primitive Condition of Man*.

likler tatmin etmemiş, muayyen tezahürlere has prensip ve kanunlar doyurmamıştır. Bilakis çeşitli tezahürlerin ötesinde, bunların tümüne şamil illeti ve bu kesretin fevkinde vahdeti aramışlardır. Böylece kanunların kanunu ve illetlerin illetini araştırmak seciyesine yükselmişler ve bütün kanunları cem edip, nizamaya koyan, onlara yön veren, geniş tabiat binası için gerekli müşterek vazifeyi eda etmekte aralarında ahenk tesis eden kudreti sezmişlerdir.

Nitelikleri ve fonksiyonları birbirine şu gök ve yer manzumesi arasında müşahade olunan nizam birliği, bunları idare ve kontrol eden iradenin tek olduğuna delalet ettiği gibi, bu büyük makinenin cihazlarından her birinin bağlı kalmaya memur olduğu hedefin de tek olduğunu gösterir.

İşte nizam birliği ile hedef birliğinin her ikisi teenni ile hareket eden kavrayışlı akılları, cüz'î prensiplerin ötesinde ebedî ve ezeli tek ve külli hakikate vasil olmaya sevk etmiştir.

İSLÂM DİNİ

Dinin manası aslî unsurlarının izahı ve ahlâkla olan alâkası mevzuunda çeşitli ve gayri İslâmî görüşlere şahit olduktan sonra, şimdi Müslümanların anladığı, kabul ettiği ve yaşadığı şekilde İslâm dininden bahsetmek, onun hedeflerini ve şümul sahasını anlamak bizim için mümkündür.

Tarifi: İslâm alimlerinin çeşitli din tarifleri vardır ki tarifi istenen dinden kast olunan mananın değişmesine bağlı olarak bunların da ibareleri değişik olmuştur.

Dindarın vasfı olarak yani kendine ait derûnî ve rûhî bir halet olarak tarifi şöyledir:

1-Taata, boyun eğme ve teslimiyet. Dindar, teslim olan, itaat ve inkıyat eden kişidir.³²

2-Din; Allah'a taat ve ibadettir. Bu taat ve ibadet hakikatte ancak ihlastan doğar, ihlasta ise ikrah (zorlama) yoktur. Çünkü "dinde ikrah yoktur."³³

³² eş-Şehristânî, c. I, s. 13.

Allah'a taati, hudu', inkıyat ve teslimiyeti tanzim eden bir düsturun ismi olarak din şöyle tarif edilmiştir:

1-Kendisiyle Allah'a ibadet olunan şeyin ismidir.³⁴

2- Kendisiyle Allah'a muamele edilen şeydir.³⁵

3-Din; akl-ı selim sahiplerini, iyiyi tercih etmeleri sebebiyle hayra ileten kanundur. Şöyle de denir: Akıl sahiplerini Peygamberden gelen şeyleri kabule davet eden kanundur.³⁶

Burada üzerinde durulacak iki mühim hakikat vardır:

Birincisi; İslâm dini aslı hüviyetinde ve Müslümanların anladıkları, bildikleri üzere akl-ı selimi davettir. Bu davet ihtiyaridir, i'tibârî değildir. İnsanın icabet etmesi ve bunu benimsememesinden kendi rızası ile ve ihtiyari bir iman meydana gelir. Mü'minin bütün ibadeti, taati ve boyun eğişi bu rızanın ifadesidir. Dinde, gerek ona davet prensibi, gerek o daveti kabul ve inkıyat bakımından zorlama (ikrah) yoktur.

İkincisi; İslâm dininde Allah'a kulluk -ileride, İslâm'ın hedefleri bahsinde de göreceğimiz üzere- hem itikad dem de amele şamildir. Amel de gerek uzuvlarla, gerek kalple yapılan ameller olsun ibadet yahut fert ve cemaat halinde insanlarla yapılan muameleler olsun; insanın bütün hareket ve davranışlarına şamildir.

Bütün bu itikâdî ve amelî fiilleri İslâm ihtiva eder, onlara, Müslümanların hayır ve saadetini sağlayacak şekilde yön verir.

Şümullü Bir Akîde: İnsan; akıbetini düşündüğü, var oluşunun mana ve hikmetini araştırdığı ve insanlıkla ve cemiyetle olan alâka ve münasebetinden daha geniş bir itminan aradığı için dini kabullendiğine göre kendisinde hudutsuz huzur ve sükûna kavuştuğu akîde ve onun bütün varlığını içine alan bir akîde demektir.³⁷ O akîde ki insanın bütününe şamil olur, ona kâmil ve müstakil bir

³³ *Tâcu'l-arûs*, "Dîn" maddesi.

³⁴ a.g.e., "Dîn" maddesi.

³⁵ Miyyâra, *Şerhu'l-Mürşidi'l-Muîn*, II, 167.

³⁶ *Hâşiyetü İbni Kutluboğa alâ Şerhi'l-Musayere*, s. 150; *Tâcu'l-Arûs*, "Dîn" maddesi; *Ta'rifâtü'l-Ma'nevî*.

³⁷ *el-İslâm fî'l-Karni'l-İşrîn*, s. 21-22, 29.

vahdet nazariyle bakar. Onun cisminde, aklına, iradesine ve dış âlemine hitap eder. Ruhuna, vicdanına, şuuruna ve iç âlemine hitap ettiği gibi, insanın hiçbir tarafının kendisinden hâli kalmasına müsaade etmez.³⁸

İşte böylece İslâm akîdesi insanı fert ve cemaatin uzvu olarak da ele almış; onun bedenî, rûhî, dînî ve dünyevî ihtiyaçlarına cevap vermiştir.

Müslüman –akîdesi icabı- ahreti için çalıştığı gibi dünyası için de çalışır. “Allah’ın sana verdiği (maldan harcıyı) ahret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma.”³⁹ “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyanın için, yarın ölecekmiş gibi âhiretin için çalış.” Müslüman dünyası için de çalışırken, ahreti için de çalışırken dinin vecibelerini yerine getirmiş oluyor. O, bu şümullülük içinde, duyularını ve kalbini kullanmaktan kalbine gelen gizli şeylerden mesuldür. “Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz, kalp, bunların her biri bundan mesuldür.”⁴⁰ “Siz içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir.”⁴¹

İslâm cemaatinin bir uzvu olan Müslüman’ın dini nasihatten ibarettir.⁴² Bu nasihat şunlar içindir:

Rabbi için: O’nun kadrini, O’na lâyük olacak şekilde hakkıyla takdir eder, ulûhiyetinin manasını mertebesinden ve hakikatından indirmez, onu bozmaz. Sonra da O’nun dünya ve ahret hayatına şamil emirlerini yerine getirir.

Allah’ın Rasûlü için: Onu tasdik eder. Allah’tan getirdiği şeylere uyar.

Allah’ın Kitabı için: Onun tertemiz talimatına uyar, korur, onların tahrifine götüren her türlü yoldan kaçınır.

Müslümanların Önderleri ve İleri Gelenleri için: Onlara itaat eder, yardımında bulunur, iyilik yollarını gösterir.

³⁸ a.g.e., s. 21, 26-27, 29.

³⁹ 28. Kasas, 77.

⁴⁰ 17. İsrâ, 36.

⁴¹ 2. Bakara, 284.

⁴² Temimu’d-Darî’nin rivayet ettiği bu manadaki hadis *Fethû’l-mûbîn*, ...

Bütün Müslümanlar İçin: Kendisi için sevdiği ve arzu ettiği şeyleri onlar için de sever.⁴³ Onları dinî ve dünyevî hayırlara irşad eder, yardım eder ve gelmesi muhtemel zarar ve kötülükten korur.

İslâm akîdesine göre Müslüman; kâmil ve müstakil bir varlıktır. İsteddiği yerde rabbine ibadet eder, Onun kurutuluşu kâhinin dilemesine veya aracının aracılığına bağlı değildir. O nerede olursa olsun ve nereye yönelirse yönelsin Allah'ın Yüzü (kıblesi) oradadır.⁴⁴ "Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir."⁴⁵ "Nerede olursan ol, namaz vakti gelince kıl."⁴⁶ "Yeryüzünü benim için mescit ve temiz kıldım."⁴⁷

Müslüman; heykelden, mabedden; puttan, kâhinden aracıdan azade ve müstakildir. Her türlü halinde onun dindarlığı kendiyile beraberdir, ister yalnız başına olsun, ister insanlarla toplanmış halde bulunsun.

Müslüman, mabedin bir parçası değildir ki ondan uzak bulunduğu takdirde dindarlığı, kurtuluşu ve şefaati mümkün olmasın.⁴⁸

İslâm'ın insana müstakil ve kâmil bir varlık nazarıyla bakmasından kat'i olarak şu hakikatler hâsıl olur:

BİRİNCİSİ: Müslümanlık insanı öyle telakki etmiştir ki buna göre insan Allah'ın emirlerini, yasaklarını ve bütün talimatını anlayacak ve bu anlayışın neticesi olarak ilahî tekliflerin neticelerini yüklenecek, onun emanetini taşıyacak derecede rûşte ermiştir.

Kendisine tebliğ edileni anlayabilecek reşit bir insan olduğuna göre ona ilahî hitap teveccüh etmiş, emanet arz olunmuş, o da bunu kabul etmiştir. Böylece insan İslâm'ın tarifine göre: "Mükellef mahlûk" olmuştur. İslâm'ın nazarında onun değeri ilahî teklifin talimatına riayeti derecesine bağlıdır. Bu talimat gereğince amel

⁴³ Buhârî ve Müslim hadisi: *Fethû'l-Mübîn*, X, 109-111, 129.

⁴⁴ 2. Bakara, 115.

⁴⁵ 57. Hadid, 4.

⁴⁶ Müslim, *Sahih*, I, 146.

⁴⁷ Müslim, *Sahih*, I, 147.

⁴⁸ *el-İslâm fi'l-Karni'l-ısrîn*, s. 23-24.

eder, emirleri uyarınca hareket ederse Allah'ın "en güzel surette"⁴⁹ insan olur. Aksine ilahî talimata yan çizer, emirlerini yerine getirmeyi ihmal ederse, bu sefer de "aşağuların en aşağısına"⁵⁰ yuvarlanır.

İKİNCİSİ: İnsanın bu olgunluğu (rüştü) ve buna terettüp eden şahsî mükellefiyetinden ferdî mesuliyeti doğmuştur.

İslâm akidesine göre hiçbir mükellef, diğerinin suçu ile muaheze edilmez. İslâm hükmünde insanın mesuliyeti kendi çalışması ve şahsî ameline bağlıdır, bunun ötesine geçmez. Bu mes'uliyet yükünü Rasûlullah'a (s.a.) veya bir başkasına olan yakınlık da düşürmez. Yine mes'uliyet şartlarını hiçbir mal ve makam hafifletmez. "Hiç kimse diğerinin günahını yüklenmez."⁵¹

"İnsan ancak çalıştığının karşılığını görür. Onun çalışması şüphesiz ki yakında görülecektir. Sonra ona karşılığı eksiksiz verilecektir."⁵² "Herkes yaptığının karşılığında bir rehindir."⁵³ "Ey Muhammed kızı Fâtıma! Ey Abdulmuttalip kızı (halam) Safiyye! Ey Abdulmuttalip oğulları! Kendi malımdan arzu ettiğinizi benden isteyiniz (vereyim). Fakat ben sizi Allah'ın azabından kurtaramam. "Kendinizi ateşten koruyunuz"⁵⁴ "Sizi bize yaklaştıracak olan ne mallarınız ve ne de çocuklarınızdır. Yalnız iman edip Salih amel işleyenler, işte onların yaptıklarına karşılık mükâfat kat kattır, onlar yüksek köşklerde emniyet içinde olacaklardır."⁵⁵

İslâm cemaati de ancak kendi yaptıklarından mesuldür. Geçmiş atalarının ve başka cemaatlerin fiillerinden mesul değildir. "Onlar gelmiş geçmiş ümmetlerdi. Onların yaptıkları onlara, sizin yaptığ-

⁴⁹ 95.Tin, 4-5.

⁵⁰ 95.Tin, 4-5.

⁵¹ 39.Zümer, 7.

⁵² 53.Necm, 39-41.

⁵³ 52.Tür, 21; 74. Müddessir, 38.

⁵⁴ Müslim, *Sahih*, I, 76.

⁵⁵ 34. Sebe, 37.

nız da size aittir. Siz onların yaptıklarından mesul olacak değilsiniz.”⁵⁶

İşte Müslüman, kendine hitaben tevcih edilip mükellef tutulması mevzuunda böyle müstakil ve kâmil bir varlık kabul edilmiştir. Yine bu mükellefiyetin mesuliyetini taşımakta da aynı şekilde müstakil kabul edilmiştir. Binaenaleyh mesuliyetin neticesini kendisinden başkası üzerine alamaz.

Müslüman’a namazda imamlık yapan kişiye gelince, imamet sıfatı bu zatı, risâlet sahibi Hz. Peygamber (s.a.)’in makamından yüksek bir makama çıkaramaz. Hz. Peygamber bir müjdecî ve uyarıcı, Allah’ın insanlara tebliğini emrettiği şeylerin tebliğcisi idi. Fakat onun elinde bundan öte bir şey yoktu. “Ey Muhammed! Sen onların üzerinde bir zorba değilsin. Azabımdan korkana Kur’an ile öğüt ver.”⁵⁷ “Sen sadece bir öğütçüsün. Onların üzerinde zor kullanacak değilsin.”⁵⁸ “De ki: Allah’a ve Peygamberine itaat edin. Eğer yüz çevirerseniz, bilin ki o Peygamber, kendisine yükletilenden siz de kendinize yükletilenden mesulsünüz. Eğer ona itaat ederseniz doğru yolu bulmuş olursunuz. Peygamberin vazifesi apaçık bir tebliğden ibarettir.”⁵⁹

İmdi, İslâm akidesi insanların bir kısmını bırakıp, diğer bir kısmına, milletlerin bazılarını terk edip diğerlerine hitap eden bir akide değildir. O, muayyen bir ırkın veya bir tabakanın da dini değildir. Fakat her ırkın, her milletin ve her tabakanın akidesidir. “Biz seni ancak bütün insanlara bir müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik.”⁶⁰ “Ey insanlar! Ben sizin hepinize Allah tarafından gönderilmiş bir Rasûlüm. O Allah ki göklerin ve yerin mülkü O’na aittir.”⁶¹

Kişi Müslüman olunca, başka hiçbir Müslüman’ın kendisinin-kindenden daha büyük ve daha çok sahip olmadığı İslâmî hakka sahip

⁵⁶ 2. Bakara, 134, 141.

⁵⁷ 50. Kâf, 45.

⁵⁸ 88. Gâşîye, 21-22.

⁵⁹ 24. Nûr, 54.

⁶⁰ 34. Sebe, 28.

⁶¹ 7. A’raf, 158.

olmuş olur. Bunun için İslâm dinindeki vazifeleri de diğer herhangi bir Müslüman'ın vazifelerinden eksik değildir.

Bütün Müslümanlar İslâm'dan nasıbdâr olmakta ve dini vazifelerde denk ve müsavidirler. Bu müsavattan sonra, ilim, amel ve ahlâk bakımından dereceleri ayrıldığı gibi zenginlik itibariyle de aynı seviyede değildirler.

"Allah, sizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir."⁶² "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"⁶³ "Müminlerden -mazeret sahibi olmadığı halde- harbe iştirak etmeyenlerle malları canlarıyla Allah yolunda cihad edenler müsavi değildir."⁶⁴ "Allah rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kılmıştır."⁶⁵

İnsanlar arasındaki bu eşitsizlik, onların İslâmi vazifeleri yerine getirmekte arz ettikleri çeşitlilik sebebiyle tabii bir neticedir. İleride; İslâm ve insan ile İslâm'ın insanlar arasında adaleti gerçekleştirme-ye verdiği önemi zikrederken bu mevzuya tekrar döneceğiz.

ÜÇÜNCÜSÜ: İslâm'da din ve ahlâk mefhumunun mükemmeliyeti, akîdenin insanın her yönüne şamil olup hem dinî hem de dünyevî meselelerini ihtiva edişi, böyle bir akîdeye muhatap olan insanın da rûşte ermiş bulunmaması, aynı zamanda insanın istidatlı olup teklif emanetini taşımayı kabul etmiş bulunması ve bunların tümünden hasıl olan şüphe götürmez ferdi mesuliyet... Evet bütün bunlar İslâm akîdesinde şu prensibe yer bırakmamıştır: "Allah'a ait olan (hakk)ı Allah'a, kaysere ait olanı da kaysere veriniz. (Yani din ile dünya işlerini birbirine karıştırmayınız, her birini kendi merciine döndürünüz.) İslâm'da her şey (hakk ve salahiyet) Allah'a aittir. "Evvel ve sonra emir ve hüküm Allah'ındır."⁶⁶ "De ki bütün işler Allah'a aittir."⁶⁷

⁶² 58. Mucâdele, 11.

⁶³ 39. Zümer, 9.

⁶⁴ 4. Nisâ, 93.

⁶⁵ 16. Nahl, 71.

⁶⁶ 30. Rum, 4.

⁶⁷ 13. Ra'd, 33.

İslâm ahkâmında önemli bir mevkii işgal eden “Adl” prensibi ile “Emri bi'l ma'ruf nehy-i an'il münker” prensibi, Kayserin (yani reis) idaresine yön vermek ve onu Allah'ın emrine itaatkâr kılmak için Müslüman'a salahiyet vermiştir. “Adl” esası ile “Emri bi'l-ma'ruf nehy-i an'il-münker” den bahsederken bu bahsi daha da tafsil edeceğiz.

TEK TANRI İNANCINA DAİR İSLÂM'IN GÖRÜŞÜ

İslâm dini tek tanrı inancına bağlı sahih akîdenin ilk akîde olduğunu ve bunun insan yaratılışında mevcut sabit bir fitrat bulunduğunu kabul eder. Binaenaleyh bu akîde insandan ayrılmaz, değişmez de. “Hakk'a yönelerek kendini Allah'ın insanlara yaratılıştaki verdiği dine ver. Zira Allah'ın yaratmasında değişme yoktur. İşte dosdoğru ve sabit din budur.”⁶⁸

Beşerî tarihte gördüğümüz tevhid akîdesinden inhiraf, sonradan gelen yabancı bir unsurdur. “İnsanlar başlangıçta sade ve tek bir ümmet halinde idi, fakat sonradan ihtilaf ettiler.”⁶⁹

Gittikçe bu inhiraf devam ederek genişlemiş, verasetin tesiri ve her neslin, yeni yetişenlere telkini ile çeşitli kollara ayrılmıştır. “Her çocuk İslâm fitratı üzere doğrulur. Sonra ebeveyni onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusî yapar.”⁷⁰

Tevhid akîdesinden böylece inhiraf edildiği içindir ki peygamberler gönderilmiştir. Tâ ki insan cemaatine hakkı (gerçeği) hatırlatsınlar. Tevhid akîdesine tebdil ve tağyir ârız oldukça ona, onun esaslarına beşeriyeti irşad etsinler.

Ulûhiyet meselesi ve akîdenin menşei problemi ile vahiy meşgul olduğu gibi felsefe de meşgul olmuştur. Bunun burhanları insanların kendi nefislerinde⁷¹ ve onun dışında⁷² sübjektif ve objektif mev-

⁶⁸ 30. Rum, 30.

⁶⁹ 10. Yûnus, 19.

⁷⁰ Bu hadisi dört Sünen sahibi rivayet etmiştir. Hadis, *el-Câmiu's-Sağîr*'de mevcuttur.

⁷¹ 51. Zâriyât, 20-21.

⁷² 41. Fussilet, 53.

cuttur. Dindarlığın rûhî amilleri akıl ve vicdanların derinliklerinde yer almıştır.

Şu kadar var ki bu delillerden ibret almak, âmil ve sâiklere sūratle icabet etmek ve bunların derinliklerine nüfuz etmekte insanların hepsi aynı derecede değildir. Bâzı insanlar var ki daha ziyade içe dönüktür, haricî tezahür ve vâkıalardan çok, içten gelen uyarmalardan müteessir olur. Bunların da bir kısmında fikir unsuru, vicdan ve kalp unsuruna galiptir, bir kısmında ise aksinedir. Buna bağlı olarak her grubun hususî bünyesine göre daha çok tesiri altında kaldığı cihet değişiktir.

Hâricî tezahür ve hadiselerden müteessir olanlara gelince; bunların da hadiseler karşısında teessür ve infial mizaçları aynı değildir. Bazılarına güzel veya azametli bir manzara, bir sahne tesir eder. Bazıları da ancak kendisine çarpan felaketler, varlığını sarsan korkunç musibetlerden müteessir olur. Birçokları bu hadiselerin insanî ve manevî taraflarından, bir kısmı ise maddi yönünden müteessir olabilir.

Bütün bunların yanında öyle zekî ve uyanık insanlar var ki bir bakış, bir anlık tefekkür ona kâfi gelir. Fakat öylesi de var ki çeşitli âmillerin birikmesiyle ancak akîdesi teşekkül eder. Ve nihayet öyle insanlar mevcuttur ki bütün bu delillerin üzerine basar yürür de hiç farkında olmaz, onu hiçbir âmil uyarmaz. Meğer ki kendisine açıkça anlatılsın veya iyice telkin edilmiş olsun. İşte bunlar dinin burhanları ve akîdenin delilleri karşısında insanların teessür ve infial hallerinden bazı örneklerdir. Dinin menşei mevzuunda araştırma yapan alimler mizaçlarından bahsettiğimiz insan fertleri gibidirler, dokümanlardan netice çıkarmak hakkında ve kendisince tercih edilen ikna üslubu mevzuunda her birine kendi mizacı tesir etmiş, hakim olmuştur.

Bundan dolayı, akîdenin menşeiini araştırırken, her biri dikkatini daha çok çekmiş ve kendine daha ziyade tesir etmiş bulunan yoldan işe başlamış ve sonra bu görüşünü başka delillerle takviyeye çalışmıştır.

Şüphe yok ki akîdenin doğuşunu araştıran âlimlerin tercih ettikleri her metod gâyeye ulaştırır. Fakat her bir metod, onu kullanan araştırmacı ile mizaç ve meşrep bakımından ona benzeyenlerin naza-

rında akîdenin menşeyini izah edebilirse de bütün insanların mizaçlarına uyan umumî bir metod değildir.

Şimdiye kadar verdiğimiz izahtan şu hakikatlere varabiliriz:

1-Allah'ın varlığına delalet eden delil ve burhanlar her tarafa ve her mevcuda serpilmiştir.

"Her şeyde O'nun tek olduğunu gösteren bir delil vardır."

2-Allah'a varan yollar -Söfiyye'nin de söylediği gibi- mahlûkatın nefesleri sayısındadır. Her ferdin ve her cemaatin bu yollardan seçtiği ve tercih ettiği bir yol vardır ki doğruyu bulmak için onu tutar.

Bu her iki hakikati de Kur'ân-ı Kerim kabul ve beyan eder. Birincisi hakkında der ki: "Göklerde ve yerde insanlar için ibretler vardır. Sizin yaratılmanızda ve canlıların yeryüzünde yayılmasında da, katî olarak iman edenler için dersler vardır. Gece ile gündüzün ard arda gelmesinde, Allah'ın gökten su indirip onunla, ölümünden sonra yeri ihya etmesinde ve rûzgarları emrince idare etmesinde aklını kullanan kimseler için ibretler vardır."⁷³

"Katî olarak inananlar için yerde ibretler vardır. Kendi içinizde de. Hala görmez misiniz?"⁷⁴ "Hariçte ve kendi içlerinde olmak üzere onlara ayetlerimizi gösteririz."⁷⁵

İkinci hakikatin beyanı mevzuunda ise Kur'ân-ı Kerim şöyle demektedir: "Her biriniz için bir şariat ve bir yol tayin ettik."⁷⁶ "Herkesin yöneldiği bir yönü vardır."⁷⁷ "Her kavmin bir hidayet edicisi vardır."⁷⁸

Burada:

a- İslâm dininin her ırka ve her tabakaya şamil oluşundan ve

b- İnsanların mizaçları ve ikna edilme vesileleri muhtelif oluşundan zaruri bir netice doğmaktadır. O da şudur: Allah'a davet vesile-

⁷³ 45. Câsiye, 3-5.

⁷⁴ 51. Zâriyât, 20-21.

⁷⁵ 41. Fussilet, 53.

⁷⁶ 5. Mâide, 50.

⁷⁷ 2. Bakara, 147.

⁷⁸ 13. Ra'd, 7.

leri ve onun varlığının delilleri Kur'ân-ı Kerim'de o derece çeşitli ve mütenevvidir ki her insanın anlayışına uygun gelmiş, bir meslek ve metod ihtiva etmiş ve bütün insanlığın meyil ve kabiliyetlerini dö-yurmuştur.

Ebû Hâmid el-Gazzâlî (rahimehullâh) Kur'ân-ı Kerim'in beşeriyeti İslâm dinine davetle nasıl bir metod takip ettiğini, bu mevzuda nasıl mücadele ettiğini, getirdiği delil ve burhanların ne türlü karaktere sahip olduğunu beyan etmiştir.

Biz Gazzâlî'nin bu husustaki fikirlerini hülâsa olarak nakletmeyi uygun bulduk. Zira bunlara muttali ve hedeflerine vâkıf olmak delil-lerini anlamak için önümüzde geniş ufuklar açacağı gibi, bir kısım kelâmcıların, Kur'ân'ın üslubu, İslâm'a daveti ve bunun için delil getirmesi mevzuundaki dar anlayışları sebebiyle düştükleri önemli hataları da önümüze serecektir.

Gazzâlî der ki:

"Kur'ân'ın delilleri gıda gibidir, ondan her insan faydalanır. Kelâmcıların delilleri ise ilaç gibidir, ondan bazıları faydalanır, çoğu zarar görür. Hatta denebilir ki Kur'ân'ın delilleri memedeki çocuğun da, güçlü kuvvetli yetişkin adamın da faydalandığı su gibidir. Diğer deliller ise, yetişkin adamların bazen faydalandığı, bazen hastalandığı, fakat çocukların asla istifade edemediği yemekler gibidir."⁷⁹

Yine der ki:

"Her şeyden önce bilinmelidir ki mücadele (cidal) Kur'ân'da mevcuttur. "Rabbani yoluna, hikmetle ve güzel öğütle davet et onlarla en güzel şekilde mücadele et."⁸⁰ Ayetin ifadesine göre Allah'a hikmetle, güzel öğütle ve mücadele ile davet edilecek ayrı ayrı insanlar vardır. Allah'ın yoluna öğütle davet edilecek kimselere hikmet metodu tatbik edilirse zararlı olur, memedeki çocuğu kuş etiyle beslemenin zarar verdiği gibi. Buna mukabil hikmet ehline mücadele metodu tatbik edilirse hoşlanmazlar; gelişmiş bir kimsenin insan sütünü emmekten hoşlanmayışı gibi. Cidal metodunu, Kur'ân'da görüldüğü gibi, en güzel şekilde olmayarak yine cidal ehline tatbik

⁷⁹ *İlcâmu'l-Avâm*, s. 28.

⁸⁰ 16. Nahl, 125.

edene gelince, bu da, hurmadan başkasına alışkın olmayan bedeviye buğday ekmeği yedirmeye veya buğday ekmeğinden başka şeye alışmamış şehirliyi hurma ile beslemeye benzer.”⁸¹

Gazzalî bundan sonra Kur’ân’da mevcut birçok delilin katî tasdik götüren deliller arasındaki mevkiinden bahsederek der ki: Katî tasdik birkaç dereceye ayrılır:

Birincisi: -ki en üstün olanıdır- Şartları tam olarak mevcut olan, asılları ve mukaddimleri derece derece, kelime kelime yazılmış bulunan ve böylece ihtimal sahası ve şüphe imkanı kalmayan “burhan” ile hâsıl olan tasdiktir. Bu en son noktadır, umumiyetle bir asırda bu mertebeye ulaşan bazen de hiç bulunmaz. Eğer kurtuluş böyle bir marifete bağlı olsaydı kurtuluş da, ona erenler de pek az bulunurdu.

İkincisi: Herkesçe kabul edilip tasdik edilmiş bulunan hususlara istinaden kelamî delillerle hasıl olan tatbiktir. Öyle ki herkes tarafından kabul edilen bu hususlar büyük alimler arasında şöhret bulmuş olur. Onların inkârı çirkin telakki edilir ve onlar hakkında münakaşa etmekten insanlar çekinir.

Bu derece de bazı hususlarda ve bazı insanlar hakkında katî tasdik ifade eder. O şekilde ki bu tasdikten sahibi başka türlü olabileceğini asla düşünmez.⁸²

Üçüncüsü: Tasdikin hatabî delillerle (الأدلة الخطابية) hasıl olmasıdır. Bundan, adi mevzularda (yani ilmi olmayan hususlarda) yapılan karşılıklı konuşma ve hitaplarda kullanılması adet olan kudreti kast ediyorum.

Bu da çokları hakkında ilk nazarda ve düşünmeye lüzum kalmaksızın tasdik ifade eder. Şu şartla ki insanın içi, taassupla ve delilin gerektirdiği neticenin hilafına yerleşmiş bir itikadla dolu olmamalı; dileyici, münakaşa ve şüphe endişesine kapılmamalı ve akâid sahasında cedel edenlerin fikirleriyle iftihar eder bulunmamalıdır.

⁸¹ *el-Kıstâsu'l-Müstakîm*, s. 156-157.

⁸² *el-Kıstâsu'l-Müstakîm*, s. 157; *Mahakku'n-Nazâr*, s. 46.

Kur'ân'ın kullandığı delillerden çoğu bu cinstendir.⁸³

Gazali'nin buraya kadar naklettiğimiz sözlerinden şu neticeye varmak mümkündür. Kur'ân-ı Kerim bütün insanlığa hitap eder. İnsan fertlerinin hepsi feylesof ve kalam alimi olmamıştır, ebediyen olmayacaktır da. Öyle ki mukaddime ve neticeleri arasındaki irtibatı ancak mütehasşisların anlayabileceği ıstılahı izahlar ve herkesin anlayamayacağı ilmi kaideler üzerin müesses akli burhanları anlayabilsinler.

Bundan dolayıdır ki Kur'ân'ın hem azınlık olanların alimlerin anlayıp istifade edeceği ilmi ve burhani delilleri, hem de umuma elverişli olan, herkesin alıştığı ve kat'i kabul ettiği adi (normal, ilmi olmayan) ve makbul hususlara istinad eden hatabi delilleri ihtiva etmesi zaruri olmuştur.

Kur'ân'ın hedefi, kendisini dinleyenlerin davetine icabet etmesidir. Onu anlamayan ona nasıl uyabilir. Bildiği ifade ile ve üslup dışında kendisine hitab edilen kimse onu nasıl anlasın?⁸⁴

Kur'ân'ın gayesi davetine uyulmasıdır. O, bunu gerçekleştirme uğrunda her insana, mizacına uygun olan ve diğerlerine nispetle daha vazih olan yolu gösterir. İnsan eğer, kendisi için daha müessir ve daha calib-i dikkat olan delil uyarınca daveti kabul edip inanırsa diğer delil ve burhanlar ard arda kendisine zahir olur.

İSLÂM DİNİ'NİN HEDEFLERİ

Allah Teâlâ her namaz kılana namazında "Fatiha" suresini okumasını farz kılmıştır. Sahihayn'da⁸⁵ mevcut olan bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Fatihatü'l-Kitab'ı okumayanın namazı caiz olmaz."

Rasûlullah (s.a.v.) A'rabî'ye namazın nasıl kılınacağını öğretmiş ve ona: "... Sonra bunu her rek'atte yap (tekrar et)"⁸⁶ buyurmuştur. Yani her Müslüman'ın her gün, Fatiha'yı on yedi defa -farz namazlarının rekatları sayısınca- okuması gereklidir.

⁸³ *İlcâmu'l-Avâm*, s. 56-57.

⁸⁴ *Şerhu'l-Müsayere*, s. 47 vd.

⁸⁵ Buhârî, *Sahih*, I, 148; Nevevî, *Şerhu Sahihü Müslim*, II, 11.

⁸⁶ Nevevî, *Şerhu Sahihü Müslim*, II, 15; *Fethü'l-Bari*, II, 201.

Tereddüt etmemeliyiz ki İslâm dini, Kur'an'ın diğer surelerini de-
ğil de Fatiha'yı tercih etmekle ve -Rabbine yönelip ona niyaz ettiği
her defasında- onun okunmasını Müslümana emretmekle şunu
kast etmiştir: Fatiha; İslâm'ın büyük manalarından önemli bir ma-
nayı taşır. Öyle ki Müslümanlar bu manayı anlamaları ve ona sa-
rılmaları icap eder. Yine Fatiha'nın her namazda okunması, onun
İslâmi hikmetlerden derin bir hikmete irşad ettiğini ve Müslümanla-
rın bu hikmeti temessül edip hidayetinden istifade etmelerinin ge-
rekliğini göstermektedir.

Müslim *Sahih*'inde⁸⁷ Ebû Hüreyre'den şöyle bir hadis-i kudsi ri-
vayet eder: Ebû Hüreyre der ki: "Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu
işittim: "Aziz ve celil olan Allah buyurdu ki: Namazı benimle kulum
arasında ikiye taksim ettim.⁸⁸ Kuluma ne dilerse verilecektir. Kulum
(الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) dediği zaman Allah Teâlâ: Kulum bana hamd etti,
der; (الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ) deyince, kulum bana sena etti, buyurur; (مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ)
kulum beni ululadı veya tevekkül etti, bana teslim oldu buyurur.
Kul: (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) deyince, Allah: Bu, benimle kulum arasında
müşterekdir, der. Ve nihayet kul: (أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ)
deyince Allah Teâlâ: İşte bu, kuluma aittir, ku-
luma her istediği verilecektir, buyurur."

Biz deriz ki: Rasûlullah (s.a.v.)'dan -Cenab-ı Hak'tan rivayet ede-
rek- sadır olan bu hadis Fatiha suresini tefsiri sayılır. O, bununla;
İslâm dininin, Müslümanın dikkat nazarını çekmek ve ehemmiyetin
anlatmak istediği manayı göstermekte ve Fatiha'nın tekrar tekrar
okunmasının hikmetine işaret etmektedir.

Fatiha Suresi'nden; faide ve semeresi doğrudan doğruya musalli-
ye ait olan kısım, musallinin dua ve niyaz içinde okuduğu (أَهْدِنَا الصِّرَاطَ
الْمُسْتَقِيمَ) ayetidir, geri kalan ayetlere gelince, onlar; sena, ta'zim, Al-
lah'a teslimiyet ve sonra da Allahü Teâlâ'nın birliğini itiraftan iba-

⁸⁷ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, II, 15.

⁸⁸ Burada "Salat=Namaz"dan maksat "Fatiha Suresi"dir.

rettir. O birlik ki onun ilk semerelerinden biri de aziz ve celil olan O'nun tek yardım ve hidayet kaynağı olduğu hakikatidir.

O halde istikamet ve dosdoğru yola (sırat-ı Müstakim'e) uymak... evet, Fatiha suresiyle namaz kılanın nasibi budur.

Bu; aşılması güç, elde edilmesi nadir olan bir şeydir. İnsanların kemal derecesine vasıl olmalarına mani olacak aczleri, onları saptıracak veya kemal yürüyüşüne ayak uydurmaktan alıkoyacak tembellikleri mutlaka olacaktır.

Bundan dolayıdır ki istikamete erişebilmek için hidayet talep edilmesine ısrar edilmiştir. Musalli -Allah'ın huzurunda her durduğunda- onun yoluna uymayı ilham etmesine, kendisine yardım elini uzatmasına ve dalalet yollarından muhafaza buyrulmasına dair dua ve niyazlarını tekrar etmektedir.

Yine bundan dolayıdır ki Rasûlullah (s.a.v.)'dan şöyle bir hadis rivayet edilmiştir. "Benim saçımı Hud Suresi ağartmıştır." Dediler ki: Rasûlullah'ın bu sözü söylemesinin sebebi, Cenab-ı Hakk'ın Hud Suresindeki (فاستقم كما امرت) = "Emrolunduğun gibi istikamette bulun!" ayeti ile kendisine istikamet emretmesidir.

Bahis konusu ettiğimiz istikametten maksad; nefsi doğruluk üzerinde bulundurmak, onu bütün tasarruflarında itidale, ifrat ve tefritten kaçınmaya sevk etmek ve ona bu işlerde idman yaptırmaktır. Ta ki nefis bunlara alışsın, ülfet peyda etsin ve iyi hareketler, onun karakterlerinden bir karakter ve yaratılışında mevcut olan huylarından bir huy imiş gibi kolaylık ve rahatlıkla kendisinden sadır olsun.

Bu manada istikamet, İslâm'ın talimatından geniş bir yer işgal eder. İslâm'ın teşri' sırları hakkında düşünen kimsenin, istikamet prensibi ile yakından-uzaktan alakası olmayacak bir kaide bulması nadirdir.

İstikametın manasını anlatan ve istikamet yolundan ayrılmamayı teşvik eden ayet ve hadisler, burada sayılması güç olacak derecede çoktur. Bundan dolayı Rasûlullah (s.a.v.)'ın İslâm talimatında "Sırât-ı Müstakîm"'ın yerini beyan eden ve oradan ayrılmamayı teş-

vik eden bir hadisleriyle şimdilik iktifa etmemiz icap etmektedir. İbn- Mâce⁸⁹ Câbir b. Abdillâh'tan rivayet eder. Câbir der ki: Biz (bir gûn) Rasûlullah (s.a.v.)'ın yanında bulunuyorduk. Peygamber bir çizgi çizdi. Sonra onun sağ ve sol taraflarına ikişer çizgi çizdi. Sonra da elini orta çizgiye koyarak buyurdu ki; işte bu Allah'ın yoludur. Peşinden şu ayeti okudu:⁹⁰

(وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ)

İnsanı sırât-ı Müstakîm'e yöneltmek, ona iletmek, delalet etmek, onu sapıklık yollarından ve patikalarından korumak... İşte bu, İslâm'ın durmadan gerçekleştirmek istediği ve son derece ehemmiyet verdiği bir gayedir.

Müslüman hareket ve davranışları -ki bunlar İslâmî irşadın kendisi için faaliyet sahası kabul ettiği şeylerdir- ya insanı Rabbine ulaştıran hareket ve davranışlardır ki bunlar ibadetleri teşkil eder yahut da gerek fert gerek cemaat olsun insanın çeşitli muamelelerinde kendisi gibi insan kardeşi ile alâkalanacağı hareketlerdir.

Bu esastan yürüyerek İslâm hidayeti şu iki sahaya ayrılmıştır:

Birincisi: İslâm dininin, Müslüman'la Rabbi arasındaki alâkayı izah etmesidir. Bu alâka, akâid ve ibadetlerden ibaret olan şahsî, dinî vecibelerde kendini gösterir. Müslümanlık bu alâka ve münasebeti tanzim eder, Müslüman'ı (bir beşer olarak) kendi mahiyeti ve keyfiyetinde durdurur. Bu alâkanın anlaşılması ve gerçekleştirilmesi bakımından ihtiyaç hasıl olursa, onun için kula, zaman, mekan, miktar ve adet tayin eder.

Hidayetin bu yönü kısa bir irade ile Müslüman'ı, Allah ile olan şahsî alâka ve münasebetlerinde "Sırât-ı Müstakîm"e ulaştırmayı vazife edinmiştir.

İkincisi: İnsanın şu hususlardaki alâkasını tanzim eder:

1. İnsanla Olan Alâkası: İslâm hidayeti insanın evindeki ailesiyle, kendi muhitindeki yakınlarıyla, büyük İslâm cemiyetindeki Müslü-

⁸⁹ İbn Mâce, *Sünen*, I, 5.

⁹⁰ 6. En'âm, 153.

man kardeşleriyle ve geniş insanlık muhitindeki hemcinsi insanla olan münasebetlerini tanzim ve tertip eder.

2. Kâinatla olan Alâkası: Müslümanlık; göğü, yeri ve bunların arasındaki her şeyi ile kâinatın Allah tarafından, insanoğlunun emir ve hizmetine amâde kılındığını beyan eder. Müslüman bundan istifade etmesini, tabiatın istifadeye şayan taraflarını ortaya çıkarıp hem kendisinin hem de diğer hemcinslerinin istifadesine arz etmesini emreder.

3. Hayatla Olan Alâkası: Yine Müslümanlık; insanın, mes'ûd ve nezih bir hayat yaşamasına, Allah Teâlâ'nın kulları için yarattığı tertemiz rızık ve nimetlerden faydalanmasına teşvik eder. Elini bûsbütün açıp israf etmemesini, yine elini sımsıkı tutup cimriliğe düşmemesini emreder. Müslüman bu konuda da orta yolu tutmalı, bûstün tasarrufları ve hareketlerinde Sırât-ı Müstakim'den çıkmamalıdır.

İMAN VE İSLÂM

İnsanoğlu, ihtiyari hareket ve tasarruflarını idare eden manevi bir kuvvete sahip bulunmakla diğer canlılardan ayrılır. Bu manevi (Batını=içe ait) kuvveti, insan, hasseleriyle idrak edemez. Onu, ne gözü görür ne de kulağı işitir, ruhani ve insani bir manadır ki bazen fikir, bazen de akîde ve iman diye de isimlendirilir.

İnsan, dıştan değil, içten gelen bir kuvvetle idrak edilir. Yanlış veya doğru bir fikirle kumanda altına alınır. Bu fikir doğru olursa insandaki her şey doğru, yanlış olursa her şeyi yanlış olur. İnsan topluluklarının, hükümetlerinin kuvvet ve otoritelerinin koyduğu kanunlar, bunlardan herhangi biri, haklara hürmet edildiği ve vazifelerin tam manasıyla yerine getirildiği faziletli bir cemiyet kurmaya kâfi gelmez.

Gerek ilimde, gerek çeşitli kültürlerin neşredilmesinde imanın gördüğü vazifeyi yapabilecek bir şey yoktur. İlim; yapmaya vesile olabileceği gibi yıkmaya da alet olabilir. O halde ilmi istihdam ederken onu hayırlı tarafa tevcih edecek, şerre ve tahribe alet olmasını önleyecek bir murakıba mutlaka ihtiyaç vardır. İşte bu murakıba, ancak iman ve akîde olabilir.

İki türlü iman vardır:

Birincisi: İnsanın fazilet ve değerine, muhteremliğine ve bunlara benzer mücerred mefhumlara inanmaktır. Bu mefhumlara faziletli, temiz ahlaklı ve yüksek fıtratlı kişiler hürmet eder, yüceltir. Harici ta'kibat ve maddi cezadan salim kalsalar bile bu değerlerin icabına değerlerin icabına muhalefet etmekten çekinirler.

İkincisi: Bütün sırları vakıf ulvi bir varlığa iman etmektir. Kanunlar, otoritesini ve manevi tesirini bunun emirleri ve yasaklarından alır; insani duygular haya etmek, sevmek veya korkmak suretiyle ancak bundan müteessir olur. Bunun neticesi olarak, insan dünya hayatı ve ölümden sonra kendisini mes'ud edecek bir hareket târzı tercih eder.

İmanın bu nevi, kişilerin benliğine en çok tesir eden, avamın ve mümtaz insanların kalbinde en derin iz bırakan, nefsin arzularına ve duyguların değişik isteklerine en fazla mukavemet gösterenidir.

Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim; ehemmiyetle, insanları, her iki nevi ile imana davet etmiştir. Faziletleri ve bütün çeşitleriyle kemal sıfatlarını yüceltmış ve defalarca onlarla ahlâklanmaya davet etmiştir. Bunun yanında da Allah'a imanı sık sık emretmiştir, insanların sırlarına vakıf olan bir Allah'a imanı emretmiştir. "Gözlerin hain bakışını ve göğüslerin gizlediklerini bilir O."⁹¹ Kur'ân Hz. Muhammed (s.a.v)'e ve ondan önceki Peygamberlere de imanı emretmiştir. Onlar ki "İnsanların; Allah'a karşı ileri sürecekleri bir hüccetleri olamasın diye, müjdeleyici ve uyarıcı olarak"⁹² kendisi ile beşeriyet arasında vasıtalar. Allah ile peygamberleri arasında vasıta olan meleklerle, her şeyi ihata eden ilahî ilmin belirtilerinden biri olarak "Kirâmen Kâtibîn"e, zaman zaman insanlığa gönderdiği, hayrın açıklayıcısı ve hayır yollarının kılavuzu kitaplarına ve beşeriyetin tüm hayatındaki çalışmasının semeresi, insanlığın elinde mevcut vesile ve aletlerin tahakkuk ettiremediği tam adaletin gerçekleştircisi olarak da âhiret gününe imanı yine Kur'ân emretmektedir. Kur'ân'da buyrulur: "Allah ve Peygamberine iman edin, Allah'ın sizi

⁹¹ 40. Mû'min, 19.

⁹² 4. Nisâ, 165.

varisi kıldığı maldan Allah yolunda harcayın.”⁹³ “Allah’a ve O’nun ümmî nebî olan resûlüne –ki kendisi de o Allah’a ve onun sözlerine iman etmektedir- iman edin, ona tabi olun. Tâ ki doğru yolu bulmuş olasınız.”⁹⁴

“Allah’a ve onun peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder, sakınırsanız sizin için büyük mükâfat vardır.”⁹⁵ “Ey insanlar! Hiç şüphesiz, Rabbinizden size hak bir peygamber gelmiştir. O halde kendi hayrınıza olarak ona iman edin.”⁹⁶

“Nezdiniz deki (Tevrat’ı) tasdik edici olarak gönderdiğim Kur’ân’a iman edin. Onu inkar edenlerin ilki siz olmayın.”⁹⁷ “Allah’a, Peygamberine ve indirdiğimiz nûra (Kur’ân’a) iman edin.”⁹⁸ “Ey iman edenler! Allah’a, onun Peygamberine, o peygamberine indirdiği kitaba ve daha evvel indirdiği kitaba iman (da sebat) edin. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse muhakkak ki (doğru yoldan) uzak bir sapıklığa sapıp gitmiştir.”⁹⁹

İMANIN LÜGAT VE ŞERİAT MANASI

İman lüğatte; tasdik demektir. Tasdik ise “Onu doğru söyledin dedi” manasında (sadakte) kelimesinden alınmıştır. O halde tasdik, lügat, lisan ve sözle doğrulamaktır.

Bazen “iman” kelimesine ve aynı kökten türeyen diğer kelimelere harf-i cer gelir ve sözle tasdik etmek manasından fazla olarak yeni manalar kazandırır. İman “bâ” harf-i ceri ile kullanılırsa ikrar manası ifade eder. (قَامِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ) ¹⁰⁰ ile (أَمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ)

⁹³ 57. Hadîd, 7.

⁹⁴ 7. A’raf, 158.

⁹⁵ 3. Âl-i İmrân, 179.

⁹⁶ 4. Nisâ, 170.

⁹⁷ 2. Bakara, 41.

⁹⁸ 64. Teğâbûn, 8.

⁹⁹ 4. Nisâ, 136.

¹⁰⁰ 2. Bakara, 285.

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ¹⁰¹ ve yukarıda zikri geçen diğer ayetlerde olduğu gibi bu kelime eğer “İlâh” ile kullanılırsa iz’an ve kabul manasını verir. (فَأَمَّا لَهُ¹⁰² ayetinde olduğu gibi.¹⁰³

İmanın şer’î manasına gelince, Kur’ân’ın talep ettiği ve yukarıda geçenlerle benzeri ayetlerde emrettiği mana işte bu manadır. Bu, tasdiki ifade etmekte lûgat manasıyla birleşmekle beraber kendisinden hususî bir tasdik kast edilmiştir. İslâmiyet; tasdik yeri ve merkezi olarak insan kalbini kabul etmiştir. O halde Şeriat örfünde iman; “(Muhammed (s.a.v.)’in getirdiği dinden olduğunu -icmâlen de olsa- ilm-i zarurî ile bildiği şeyleri kişinin kalben tasdik etmesidir. O ilm-i zarurî ki onu elde etmek için nazar (tefekkür) ve istidlale ihtiyaç hissedilmez ve onu, insanların avamı bile anlayabilir. Allah’ın birliği, nübüvvet, âhiret, yapılan amellerin karşılığının görüleceği, içkinin haram olduğu, namaz ve zekâtın farzıyeti v.s. gibi¹⁰⁴ Burada tasdik manası kabul etmek, benimsemek demektir.¹⁰⁵ Bunlardan herhangi birini inkâr eden kimse peygamberi tekzip etmiş, onu tasdik etmemiş sayılacağından mü’min addedilmez. Fakat tefekkür ve istidlal ile bulunabilecek, içtihad ile idrak olunacak hususları inkâr eden kimse Rasulullâh’ı tekzip etmiş sayılmayacağından kafir değildir.¹⁰⁶

Şer’î imanın, zikrettiğimiz şekilde tefsiri, onun merkez ve kaynağı olarak kalbin nazar-ı itibara alınışı Kur’ân’ın ve hadisın delalet ettiği bir husustur. Kur’ân’da şöyle buyrulur: “Bunlar o kimselerdir ki Allah kalplerine imanı yazmıştır.”¹⁰⁷ “Bedeviler: İman ettik, dediler. De ki: Siz iman etmediniz, bari teslim olduk deyiniz. İman henüz

¹⁰¹ 64. Teğâbûn, 8.

¹⁰² 29. Ankebût, 26.

¹⁰³ Şerhu’l-İhyâ, II, 234.

¹⁰⁴ Şerhu’l-İhyâ, II, 241; Şerhu’l-Fıkhu’l-Ekber, s. 116-117; Şerhu’l-Adûdiyye li’l-Devvânî, s. 206; Şerhu’n-Nesefiyye, I, 176-178.

¹⁰⁵ Şerhu’n-Nesefiyye, I, 176.

¹⁰⁶ Şerhu’n-Nesefiyye, I, 178.

¹⁰⁷ 58. Mücâdele, 22.

sizin kalplerinize girmemiştir.”¹⁰⁸ “Kalbi iman üzere sabit ve mutmain olduğu halde...”¹⁰⁹

Hadiste şöyle varid olmuştur: “Ey kalpleri halden hale çeviren (Allah), Benim kalbimi, dinin üzere sabit kıl.”¹¹⁰ Yine ashabdan Hz. Üsâme “Lâ ilâhe illallah” diyeni öldürünce Hz. Peygamber ona “Kalbini yardım baktın mı?” buyurmuştur.¹¹¹ Rasûlullah (s.a.v)’ın imanının tarifini yaptığı Cibril Hadisi’nde de söz ve amelle tefsir ettiği “İslâm’ın mukabiline imanı koymak suretiyle onun kalben tasdikten ibaret olduğunu göstermiştir.”¹¹²

Kur’ân’ın ifade ve hadislerin delalet ettiği bu esasa binaen bütün Ehl-i Sünnet –Ebû Hanife ile Matûridî ve tâbileri, Eş’arî ve tâbileri- Şer’î imanın mahiyetini izah hususunda görüş beyan ederek mütefikan imanın manası sadece kalb ile tasdikten ibarettir, demişlerdir.¹¹³

Şu kadar var ki, kalbde bulunan bu tasdiki sözle ifade ve lisanla ilan etmek, imandan ayrılmayan, iman ancak kendisiyle gerçekleşebileceği bir cüz’ü ve rûknü müdür? Yoksa ikrar, İslâm cemaatinin bir üyesi sayılması ve İslâm’ın dünya ahkâmının icra edilmesi için sadece bir şart mıdır? konusunda adı geçen alimler arasında ihtilaf çıkmıştır. Bu ihtilafın izahı, mezkûr zevatın mezheplerini ve dille ikrar mevzuunda bu mezheplerine terettüp eden neticeleri bilmemi zi icap ettirmektedir.

İman, kalbde mevcut bir manadır, tasdik ise bu mananın ifadesidir. Bu kalbi tasdik içe ait (batınî) bir husus olup bilinemez. O

¹⁰⁸ 49. Hucurât, 14.

¹⁰⁹ 16. Nahl, 106; Bkz. *Şerhu’l-Fıkhi’l-Ekber*, vr. 121a-121b; *Şerhu’n-Nesefiyye*, I, 179.

¹¹⁰ Tirmizi, *Sünen*; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*; *Şerhu’n-Nesefiyye*, I, 179.

¹¹¹ Bu hadisi Müslim Üsâme b. Zeyd’den ; İbni Mace de İmran b. Huseyn’den rivayet etmiştir. Bkz.: *Şerhu’n-Nesefiyye*, I, 178.

¹¹² *Şerhu’l-Fıkhi’l-Ekber*, vr. 121a, 121b, 122a; *Şerhu’d-Devvânî*, s. 206; *Şerhu’n-Nesefiyye*, I, 179; Meyyâre, I, 49.

¹¹³ Bkz. *Şerhu’n-Nesefiyye*, I, 176-179; *Şerhu’l-Fıkhi’l-Ekber*, vr. 115b, 116a, 116b, 117b; *el-Fethu’l-Mübîn*, 58 ve *Hâşiyetü’l-Medabiği*, s. 58; *Şerhu’d-Devvânî alel-Adudiyye*, s. 206; *er-Ravzatü’l-Behiyye*, s. 23-25; *Şerhu’l-İhyâ*, II, 234, 242-243.

halde bunun mevcudiyetine delalet edecek bir alâmete¹¹⁴ ve onu ifadelendirecek bir tercümana zaruret vardır. İşte bu tercüman lisanla itiraf ve ikrar etmektir¹¹⁵ veya bunun manasını ifade eden başka bir şeydir.

Ebû Hanîfe'den gelen iki rivayetten birine, ayrıca muhakkiklerin çoğu ile Şemsu'l-Eimme es-Serahsi'nin kanaatine göre, imanın kendisinden ibaret olduğu bu kalbî tasdikî lisanla ikrar suretiyle ilan etmek imanın rûkûnlarından biridir, ondan ayrılmaz. Çünkü iman tasdik demektir. Tasdik ise kendisine malum olan şeyleri kabul manasına kalb ile olabileceği gibi lisanın, vahdaniyeti ve risâletin hakikatini ikrar etmesiyle de olur. Binaenaleyh, imanın mefhumu iki tasdikten meydana gelince, bunların her biri imanın mefhumundan birer rûkûn sayılır ve iman ancak bu ikisiyle sabit olur. Yalnız cebir (ikrah), acz ve benzeri mazeretler bulununca müstesna. Bu hallerde sadece kalbî tasdik kâfidir.

Bu görüşü ileriye sürenler diyorlar ki, tasdik'i rûkûn kabul ettik, çünkü şeriat kelimesi Kelime-i Şehadet'i telaffuz etmeyi tasdik kabul etmiştir. Ancak lisan ile ikrar eden kimsenin bu ikrarına muhalif bir söz veya fiil izhar etmesi müstesna.¹¹⁶ Mesela, kendisinden istendiği halde tekrar etmemeye ısrar etmesi, zünnar bağlaması ve puta secde etmesi gibi.¹¹⁷

Hülâsa bu zevata göre imanın iki rûknü vardır:

Birincisi: Aslî rûkûndur ki, mefhumundan düşmesi asla muhtemel değildir. Bu, peygamberin Allah tarafından getirdiği şeyleri kalb ile tasdik etmektir.

İkincisi: Cebir-ikrah, acz ve diğer mazeretler halinde içte iman mefhumunun bâkî kalmasıyla beraber, düşmesi muhtemel olan rûkûndur ki dil ile ikrardan ibarettir.¹¹⁸

¹¹⁴ *Şerhu'd-Devvânî*, s. 206; *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, vr. 116a, 116b; *er-Ravzatü'l-Behiyye*, s. 24.

¹¹⁵ *Şerhu'l-İhyâ*, II, 234-235.

¹¹⁶ *Şerhu'n-Nesefiyye*, I, 176-178; *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, vr. 116a, 117b; *Şerhu'd-Devvânî* s. 206; *Şerhu'l-İhyâ*, II, 243.

¹¹⁷ *Şerhu'n-Nesefiyye*, I, 178-179.

¹¹⁸ *Şerhu'n-Nesefiyye*, I, 178.

Eş'arî ve ona tabi olan imamların çoğu, muhakkikinin ekseriyeti, Ebû Mansûr el-Matûridî ve etbaından bir grup ve bir rivayete göre Ebû Hanîfe'ye gelince dediler ki: Dil ile ikrar, sadece dünya ahkâmını tatbik etmek için aranır bir şarttır.¹¹⁹

Dil ile ikrar etmek kişiye İslâm cemaatine girme, onun istifade ettiği haklardan faydalanma hakkını kazandırır. Artık onun kanı ve malı haramdır, dokunulmaz. Nitekim Ebû Hanîfe'nin, *Müsned*'inde Cabir b. Abdillâh'tan rivayet ettiği hadis buna delalet etmektedir. Hz. Peygamber buyurur ki: "İnsanlarla, "Lâ ilâhe illallah" deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunu söyleyince, kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Asıl muhasebeleri ise Allah'a aittir."¹²⁰

Böylesinin namazlarda Müslümanlara imam olması, onların da kendisine uymaları caizdir. Hayatta olduğu müddetçe Müslüman muamelesi görmesi hakkıdır. Herkes gibi Müslüman kadınla evlenir, başkasına olduğu gibi ona da selam verilir, yakınlarından ölenlere vâris olur. Öldüğünde de namazı kılınır, Müslümanların kabristanına defnedilir ve vâris olunur.

Böyle bir kişinin mümin olduğunu diliyle ikrar etmesinden maksadı, İslâm'ın dünya hayatında diğer Müslümanlara verdiği bu hakları elde etmek olunca, imam (devlet reisi) olsun, hakim olsun, İslâm cemaatinin idaresini deruhte eden zata veya bizzat Müslüman cemaate bu ikrarını ilan etmesi icab eder ki Müslüman olduğu anlaşılan ve kendisine –yukarıda zikredildiği gibi- Müslüman muamelesi tatbik edilsin.

Fakat insan, dili ile ikrardan tasdikinin hem bâtınına, hem de zâhırine şamil olmasını ve böylece imanının kemale ermesini murad ediyorsa, bu takdirde, bunu insanlara ilan etmesi zaruri değildir, sadece kendi başına söylemesi kâfidir.¹²¹

Kişi eğer diliyle ikrar etmez ve şehadet kelimelerini de söylemezse, fakat –kalbi ile tasdikle beraber- şeriatın emirlerine uyar, onları

¹¹⁹ *Şerhu'd-Devvânî*, s. 206; *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, vr. 117b; *Şerhu'n-Nesefiyye*, I, 179.

¹²⁰ *Ukûdu'l-Cevâhiri'l-Münife*, I, 17, 146.

¹²¹ *Şerhu'l-İhyâ*, II, 241; *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, vr. 117b; *Meyyare*, I, 49.

yerine getirirse, yasaklarından da kaçınarak terk ederse, bu tutumu kalbî tasdikî ifade ve delili sayılır ve dil ile ikrardan onu müstağni kılar.

İkrara mani bir şey bulunursa mesela dilsizin konuşmaktan aciz kalışı veya ikrar etmemeye zorlanmış olması vb. böylesinin mümin olduğuna icma' vardır.¹²² Hatta Gazalî'den naklolunduğuna göre, Allah'ı delile istinaden bilen, kalbiyle de tasdik eden, imkan bulunduğu halde şehadet kelimelerini söylemeden ölen kimse mümin-dir.¹²³

Muhaddisler de, Eş'arî ve taraflarının mezhebine yaklaşan bir görüşe sahiptirler; dediler ki, dil ile ikrar imanın tamamlayıcı bir cüz'üdür yoksa rûknü değildir. Bundan şunu kastediyorlar ki lisanla ikrar etmek, iman mefhumundan hariçtir, fakat imanı kâmil kılar. Binaenaleyh kim kalbiyle tasdik ve diliyle ikrar ederse onun imanı kâmindir. Kim de kalbî tasdikle iktifa eder ve dil ile söylemeyi terk ederse, imanın hakikatine çıkmış olmaz.¹²⁴

Lisanen ikrar mevzu ile alakalı olup onu tamamlayan meselelerden biri de sığası, lafızları veya onu ifade eden dil (lûgat) bakımından bu ikrarın metnini tayin etmektir. Bundan dolayı da şehadet kelimesinden bahsetmek icap eder.

KELİME-İ ŞEHADET

Müslümanlara İslâm, iman, ihsan ve dinin hakikatini öğretmek makamında gelen Cibril Hadisi delalet eder ki, gerek ilk defa dine girmekte gerek irtidad ettikten sonra tekrar ona dönüşte olsun, kişinin Müslüman oluşunun sıhhati için mutlaka **أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن** **أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن** cümlelerini aynı lafızlarla söylemesi icap eder. Buna İbn

¹²² *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, vr. 117b.

¹²³ *Şerhu'l-Erbâin* (el-mensûb li's-Sa'd), s. 91.

¹²⁴ *el-Fethu'l-Mubîn*, s. 58.

Ömer'in Peygamber Efendimizden rivayet ettiği hadis şahadet etmektedir.¹²⁵ *أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله.*

Bu hadisi bir kısım Şâfiler delil edinmişlerdir.¹²⁶ Şu var ki mezkûr hadisi Cabir b. Abdullah ile Ebû Hüreyre'nin *حتى يقولوا لا إله إلا الله* tarzında rivayet etmeleri *أشهد* lafzının kâfi geleceği gibi *أقول* veya o manada başka bir lafzın da kâfi geleceğine delalet eder.

Alimlerin ekseriyeti *أشهد* yerine *أقول* veya benzeri bir kelimenin kullanılabileceği gibi, diğer kelimelerin de aynı manayı veren lafızlarla değiştirilmesi caizdir, demişlerdir. Bu husustaki delilleri şudur: İslâm dini insanların Müslüman olmalarını şiddetle arzu eder, ta ki mallarını ve canlarını korusun. Bundan ötürü İslâmi prensipleri benimsemeye delalet eden her sözü muteber addetmiştir.

Rasûlü Ekrem (s.a.v.), Abdullah b. Revaha'nın cariyesi Sevdâ'ya şu soruları sorduktan sonra onun Müslüman olduğunu kabul etmiş ve Abdullah b. Revaha'ya: "Onu azâd et, mü'mindir" buyurmuştur. Hz. Peygamber Sevdâ'ya: "Allah nerededir?" diye sormuş, Sevdâ: "Gökte" cevabını vermiş.¹²⁸ Binaenaleyh İslâm'a girecek bir kimse-den Kelime-i Şehadet'e delalet edecek herhangi bir söz kabul edilebilir. Kelime-i Şehadet'in manasını ifade edecek sözün Arapça bir lafız olması şart değildir. Bilakis, Arapça'yı konuşabilsin, konuşmasın, ondan başka herhangi bir dille söyleyeceği söz muteberdir.¹²⁹

Kelime-i Şahadet'le veya o manayı ifade eden bir sözü söylemekle, Müslüman, İslâm cemaatinin bir uzvu olur ve dünyada ona İslâm ahkamı tatbik edilir.¹³⁰ Şeriatın tebliğcisi *أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله.*

¹²⁵ ez-Zebidî, *Ukûdu'l-Cevâhiri'l-Münife*, I, 17, 146.

¹²⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-Mübîn*, s. 55.

¹²⁷ ez-Zebidî, *a.g.e.*, I, 17, 146.

¹²⁸ İbn Hacer el-Heytemî, *a.g.e.*, s. 55, 56; ez-Zebidî, *a.g.e.*, I, 18.

¹²⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *a.g.e.*, s. 55, 56.

¹³⁰ İbn Hacer el-Heytemî, *a.g.e.*, s. 55, 56.

dünyadaki can ve mal masuniyetinin verileceğini ifade etmiştir, âhi-retteki kurtuluş değil.¹³¹

Zikrettiğimiz bu hususlar, mürted veya ilk defa olarak İslâm'a girmek isteyenler içindir. Evet böylesine eğer konuşabiliyorsa Kelime-i Şehâdet'i veya o manada bir sözü söylemesi vaciptir. Şayet konuşmaktan aciz bulunuyorsa işaret ve benzeri bir hareket kâfidir. Buna da gücü yetmiyorsa Ehl-i Sünnet'e göre kendisinden borç sakıt olur.

İslâm cemaati arasında doğru Müslümana gelince, ona gerekli olan, ömründe bir defa Kelime-i Şehâdet'i söylemesi ve bunu yaparken üzerindeki vazifeyi yerine getirmekte olduğunu hatırlamasıdır.¹³²

İSLÂM AKİDESİ

İslâm akidesi mevzuunda Müslümanlığın gayesi –yukarıda da geçtiği gibi- mü'mine "Sırat-ı Müstakîm"i göstermek, itikad sahasını tahdid etmek ve Müslümanın Allah ile olan alâkasını izah ve tanzim etmektir.

İslâm akidesinin büyük temel prensipleri şunlardır:¹³³

- 1- Allah'a iman,
- 2- Peygamberlere iman,
- 3- Ahiret gününe iman.

ALLAH'A İMAN

Allah'a iman; O'nu ihlâs ile birlemek ve ibadeti O'na tahsis etme esasına dayanır. Öyle ki bu Tevhîd'e şirkin hiçbir nevi karışmamalıdır. Müslüman, kendisini Allah'a şerik yerine koymaya yeltenen veya başkası tarafından O'na şerik gösterilmek istenen herkesi ve her şeyi kat'î ve açık bir şekilde reddetmelidir. Yine o, mü'min ile

¹³¹ İbn Hacer el-Heytemî, *a.g.e.*, Meyyare, I, 41, 49.

¹³² Meyyare, I, 49.

¹³³ Gazalî, *Faysalü't-Tefrika*, s. 93; Muhammed Abduh, *Hâşiyetu'l-Adûdiyye*, s. 8-9; *İşârâtu'l-Merâm*, s. 335; *Tefsiru'l-Keşşâf*, III, 65.

Rabbi arasında vasıta veya şefaathçi olacak hiçbir varlığı kabul etmemelidir.

İslâm'ın Tevhîd akîdesi Müslümanı doğrudan doğruya Allah ile karşı karşıya getirir. Mü'min ile Rabbi arasında aracı ve şefaathçilere hiçbir yer bırakmaz. Bunlar ister insan, ister cemad (cansız varlık) olsun, vasıflandıkları veya vasıflandırıldıkları sıfat ne olursa olsun durum aynıdır.

Bu manadaki Tevhîd, İslâm'ın unvanı olmuştur. Bunu لا إله إلا الله Kelime-i Tevhîd'i ifadelendirmiştir. O kelime-i Tevhîd ki Müslümanlık, onu, insanın ilk İslâm akîdesini kabul ettiğine alamet saymış ve yine onu, yeryüzünün İslâm'la müşerref olan her bucağında günde beş defa müezzin seslerinin yükselttiği bir ezan yapmıştır.

İşte Allah'a yönelip namazında O'na niyaz ettiği her defasında günde 17 kere her Müslümanın tekrar ettiği لا إله إلا الله محمد رسول الله ilahî sözünün manası, bütün çeşitleriyle şirkten arınmış olan bu Tevhîd'dir.

Bununla açık olarak anlaşıldı ki İslâm inanışında insanla Rabbi arasında vasıtalar yer yoktur, şayet bu vasıtalar –putlar gibi- mabud kabul edilip insanların hayatına tesir ettiklerine inanılır ve menfaatlerine nail olmak veya zararlarından korunmak için onlara tapılırsa... Kur'ân'da şöyle buyrulur:

“Hani İbrahim: Rabbim demişti, bu şehri emniyetli kıl. Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak kıl.”¹³⁴

“Bir zaman İbrahim, atası Âzer'e: Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum, demişti.”¹³⁵

“İsrailoğulları'nı denizden geçirdik, şimdi putlarının önünde tapagelen bir kavme rast geldiler. Dediler ki: Ya Musa, onların nasıl tanrıları varsa sen de bize öyle bir tanrı yap! (Musa): Siz, dedi ne

¹³⁴ 14. İbrahim, 35.

¹³⁵ 6. Enâm, 74.

cahil bir kavimsiniz! Şüphe yok ki bunların, içinde bulundukları (din) helake mahkûmdur. İbadet diye yapmakta oldukları nesne de boşunadır.”¹³⁶

İslâm akîdesinde bu vasıtalarla –sayelerinde Allah’a yaklaşılacak şefaathiler kabul edildikleri takdirde– yer yoktur. Kur’ân’da şöyle buyrulur:

“Onlar Allah’ı bırakıp, kendilerine ne bir zarar, ne de bir fayda veremeyecek olan şeylere taparlar. Bir de, bunlar (bu putlar) Allah yanında bizim şefaathilerimizdir, derler. De ki: siz, Allah’a göklerde ve yerde bilmeyeceği bir şey mi haber veriyorsunuz? Hâşâ, o şerîk koştukları her şeyden çok uzaktır, çok yücedir.”¹³⁷

“And olsun, sizi ilk defa (doğumunuzda) yarattığımız gibi (ahirette de) yapayalnız, teker teker (cırılçıplak) huzurumuza geleceksiniz. Size ihsan ettiğimiz şeyleri (malları) sırtlarınızın arkasına bırakmış olacaksınız. İçinizde, kendileri hakikaten Allah’ın ortakları olduğunu boş yere iddia ettiğiniz şefaathilerinizi de şimdi yanınızda görüyorum. And olsun, aranızdaki bağ parça parça kopmuştur. Haklarında kuru zan beslediniz şeyler (putlar) sizden kaybolup gitmiştir.”¹³⁸

“Yoksa onlar Allah’tan başkasını kendilerine şefaathî mi edindiler? De ki: Hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezler olsalar da mı (şefaath edecekler)? De ki: Bütün şefaath hakkı Allah’ındır.”¹³⁹

“Allah’ı bırakıp da taptıkları putlar hiçbir kimseye şefaath etmek salâhiyetine malik değildir. Hakkı ile bizzat bilerek şefaath edenler müstesna.”¹⁴⁰

“Gözünü aç, halis din Allah’ındır. O’nu bırakıp da kendilerine bir takım dostlar edinenler derler ki: Biz, bunlara ancak bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye tapıyoruz, şüphe yok ki, Allah onlar arasında, ihtilaf edegeldikleri şeyler hakkında, hükmünü verecektir.

¹³⁶ 7. A’râf, 138-139.

¹³⁷ 10. Yunus, 18.

¹³⁸ 6. Enâm, 94.

¹³⁹ 39. Zümer, 43-44.

¹⁴⁰ 43. Zuhuruf, 86.

Muhakkak ki, yalancı, alabildiğine kafir olan o kimseleri Allah doğru yola iletmez.”¹⁴¹

Hâlık ile mahlûk arasındaki aracılık İslâm akîdesinde reddedilmiştir. Çünkü bu bir nevi şirktir, Tevhîd’in safiyet ve sıhhatini haleldâr eder.

Kur’ân şöyle der:

“Allah’a ibadet edin, O’na hiçbir şeyi eş tutmayın.”¹⁴²

“Kim Allah’e eş katarsa hiç şüphe yok ki Allah ona cenneti haram kılar. Onun varacağı yer ateştir.”¹⁴³

“Kim Rabbi’ne kavuşmayı ümit ve arzu ediyorsa güzel amel işlesin ve Rabbine ibadette ortak tutmasın.”¹⁴⁴

“Onlar Allah’a, insanları O’nun yolundan saptırmak için, eşler, benzerler tuttular. De ki: Şimdilik eğlenin, çünkü nasılsa dönüşünüz, hiç şüphesiz ki ateşedir.”¹⁴⁵

Allah nezdinde şefaatçi edinmek, O’nun adaletinden şüphe etmek, O’nun ihatalı ilmini takdir etmemektir. Allah ise şöyle buyurur:

“Şüphesiz ki Allah, insanlara hiçbir şeyle zulmetmez.”¹⁴⁶

“Senin Rabbin kullarına asla zulmedici değildir.”¹⁴⁷

“Allah, zerre kadar bile zulmetmez.”¹⁴⁸

“İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapmışsa onun sevabını görecektir, kim de zerre ağırlığınca şer yapmışsa onun cezasını görecektir.”¹⁴⁹

¹⁴¹ 39. Zümer, 5.

¹⁴² 4. Nisâ, 36.

¹⁴³ 5. Mâide, 72.

¹⁴⁴ 18. Kehf, 110.

¹⁴⁵ 14. İbrahim, 30.

¹⁴⁶ 10. Yunus, 44.

¹⁴⁷ 41. Fussilet, 46.

¹⁴⁸ 4. Nisâ, 40.

¹⁴⁹ 99. Zilzâl, 7-8.

Kur'ân-ı Kerim birçok ayetlerinde beyan etmiştir ki İslâm peygamberinin Allah'tan alıp insanlığa tebliğ ettiği bu Tevhid akîdesi, İslâm'dan önce bütün peygamberlerin Allah tarafından milletlere tebliğ ettikleri akîdenin aynıdır. Bu akîdenin esaslarında hiçbir peygamber ötekenden ayrılmamıştır. Bu hakikatin izahı meyanında şu ayetler vardır:

"İbrahim bunu oğullarına da tavsiye etti. (Torunu) Yakub da (öyle yaptı): "Ey oğullarım, Allah sizin için (İslâm) dinini beğenip seçti. O halde siz de başka değil ancak Müslümanlar olarak can verin (dedi). Yoksa (ey Yahudiler), ölüm Yakub'un önüne geldiği vakit siz de orada hazır mı idiniz? (hayır) o, oğullarına: Benim ölümünden sonra neye ibadet edeceksiniz? Deddiği zaman onlar: Senin tanrına ve babaların İbrahim'in, İsmail'in, İshak'ın bir tek tanrı olan Allah'ına ibadet edeceğiz. Biz ona teslim olmuşuzdur, demişlerdi."¹⁵⁰

"Allah, ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki tanrı edininiz diyen sen misin? Deddiği zaman o, şöyle dedi: Seni tenzih ederim ya Rab; hakkım olmadık bir sözü söylemekliğim bana yakışmaz. Eğer onu söyledimse elbette bunu bilmişsindir. Benim içimde olan her şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zatında olanı bilmem. Şüphesiz ki gaybları hakkıyla bilen, Sensin Sen. Ben onlara Senin bana emrettiğinden başkasını söylemedim. Sadece, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, dedim."¹⁵¹

"O, dini doğru tutun, onda tefrikaya düşmeyin, diye dinden hem Nuh'a tavsiye ettiğini, hem sana vahyeylettiğimizi, hem İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de şeriat yaptı."¹⁵²

"Biz senden evvel hiçbir peygamber göndermedik (yani hiçbir müstesna değildir) ki illa ona şu hakikati vahyetmişizdir; Benden başka hiçbir tanrı yok. O halde Bana ibadet edin."¹⁵³

Bu ve bundan başka ayetler delalet eder ki ana itikad prensipleri bakımından din, Allah'ın vahyine mazhar olmuş hiçbir peygamber

¹⁵⁰ 2. Bakara, 132-133.

¹⁵¹ 5. Mâide, 116-117.

¹⁵² 42. Şûrâ, 13.

¹⁵³ 21. Enbiya, 25.

devrinde değişmemiş, ayrılık bile arz etmemiştir. Bilakis bütün peygamber risaletin başlangıcından itibaren bu sabit ana prensiplere davet hususunda ittifak etmişlerdir.

Bu, din mantığında başka türlü olmasına imkan olmayan bir te-tabuk (uygunluk)tur. Çünkü bütün peygamberlerin zuhur ettiği kaynak tektir. O da hepsine vahyedilen vazife ve talimatın kayna-ğından ibarettir. Bundan dolayı peygamberlerin risalet esasları birleşmiş, teferruatın birçoğunda da birbirine benzemiştir. O halde açıktır ki İslâm dini, Allah tarafından vahyedilen bir din olması iti-bariyle beşeriyeti Tevhîd akîdesine davet etmekte yalnız başına de-ğildir. Şüphe yok ki, İslâm'dan önce gelen bütün peygamberler de – temel ve esasları bakımından aynı olan- bu tevhid akîdesine üm-metlerini davet etmişlerdir.

Bundan ötürü, İslâm'ın kitabı olan Kur'ân şöyle demiştir:

“Hak din, Allah indinde İslâm'dır. Kitap verilenler (başka suretle değil) ancak kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki ihtirastan dolayı, ihtilafa düştü.”¹⁵⁴

“Kim İslâm'dan başka bir din ararsa ondan asla kabul olun-maz.”¹⁵⁵

Çünkü İslâm dini, itikad esasları bakımından, kendinden önceki peygamberlerin davet ettikleri şeye davet etmektedir. Kim İslâm davetini kabul ederse esasları değişmeyen ve bütün peygamberlerin çağırdığı Allah'ın sabit dinine girmiş oluyor. İslâm'ı kabul eden, ilahî dini kabul etmiş olur. İslâm'dan başkasını talep eden ise, bütün peygamberlerin davet ettiğinden başkasını talep etmiş olur. Yani o, Allah nezdinden vahyedilen dinlerdeki itikad esaslarından çıkmış olur. Elbette ki böylesinden kabul olunmayacağı bedihîdir.

Bütün peygamberler Tevhîd akîdesini müjdelemiş, onu halis ve saf olarak ümmetlerine tebliğ etmişlerdir. Fakat zaman geçtikçe beşeriyet –kasıtlı veya kasıtsız olarak- onun esaslarını anlamakta kusur göstermiş, onu asli manalarından uzak bir şekilde tefsir et-miş, güzelliğini bozmuş ve safiyetini kaybettirmiştir.

¹⁵⁴ 3. Âl-i İmrân, 19.

¹⁵⁵ 3. Âl-i İmrân, 85.

Nihayet İslâm dini geldi. Müslümanlık Tevhîd akîdesini te'kid etmiş onu şirk şaibelerinden temizlemiş, ulûhiyet ve Tevhîd'in hakikatini anlamak mevzuunda beşeriyetin, içine düştüğü hataları düzeltmiş, nübüvvet ve Nebî'nin hakikatini beyan etmiş ve nübüvvetin derece ve mevkiini tahdid edip açıklamıştır.

Rasûlullah (s.a.v) peygamber olarak gönderildiğinde ilahî dinlerin sâlikleri çeşitli mezhep ve fırkalara ayrılmış bulunuyorlardı. Onlar Tevhîd yolundan sapmış ve onun esaslarından ayrılmışlardı. Ehl-i Kitap Allah'ın ahkâmının bir kısmını tebliğ etmiş, kendiliklerinden te'viller icad etmiş ve bunları ilahî kitaplara karıştırmışlardı. Bunlar Kur'an'ın şu ayetlerde zikrettiği kimselerdir: "Ehl-i Kitap'tan öyle bir gûruh vardır ki, Kitab'ta olmayan bir şeyi, siz Kitab'tan sanasınız diye Kitab'a doğru eğip bükerekler. Halbuki o, kitaptan değildir. 'Bu, Allah katındandır' derler, o ise Allah katından değildir. Allah'a karşı, kendileri bilip dururken yalan söylerler."¹⁵⁶

"Artık elleriyle kitabı (Tevrat'ı yalan yanlış) yazıp da sonra onu az bir paha ile satabilmek için, 'Bu Allah katındandır' diyegelenlerin vay haline!.. Vay ellerinin yazdıklarından başlarına geleceklere! Vay şu kazanmakta oldukları (rüşvet, günah yüzünden) onlara!..."¹⁵⁷

Görüldüğü üzere bu grubun sapıklıkları çoğalmış, akîde ve amel sahasına yayılmıştır.

Onlardan diğer bir grup var ki peygamberlerin kendilerine getirdikleri Tevhîd'in manasını bozup çirkinleştirmiş, onu yanlış anlamışlar ve böylece ulûhiyetin hakikatini anlamakta doğru yoldan ayrılıp sapmışlardır. Kur'an onlar hakkında şöyle der:

"Yahudiler, 'Üzeyr Allah'ın oğludur' dediler. Bu, onların ağızlarıyla (geveledikleri cahilce) sözlerdir ki bununla daha evvel küfredenlerin sözlerini taklid ediyorlar. Hey Allah kahredesi adamlar! Haktan batıla nasıl da çevriliyorlar! Onlar Allah'ı bırakıp bilginlerini, rahiplerini, Meryem'in oğlu Mesih'i tanrılar edindiler. Halbuki bunlar da

¹⁵⁶ 3. Âl-i İmrân, 78.

¹⁵⁷ 2. Bakara, 79.

ancak bir olan Allah'a ibadet etmekten başka bir şeyle emrolunmamışlardı."¹⁵⁸

Ehl-i Kitap'tan başka bir grup için Kur'an şöyle der:

"Bakmadın mı şu kendilerine kitaptan biraz nasip verilenlere? Kendileri Haç'a, şeytana inanıyorlar, diğer küfredenler için de, 'bunlar iman edenlerden daha doğru bir yoldadır' diyorlar. Onlar Allah'ın kendilerine lanet ettiği kimselerdir."¹⁵⁹

Cenab-ı Hak, Tevhîd akîdesini, şirk ayıplarından arınmış olarak ve apaçık bir şekilde izhar etmeyi murad edince Rasûlünü hidayet ve hak din ile göndermiştir. Allah'ın; mahlukâtı hakkındaki kanunu (sünneti) hep böyle cereyan etmiştir. Ne zaman cehalet karanlığı şiddetlenmiş ve hakkın nişaneleri gizli kalmışsa, O, insanlığa bir peygamber göndermiş ve bu peygamber de onları amellerinde ve akîdelerinde "Sırat-ı Müstakim"e iletmiştir.

Aziz ve Celîl olan Allah, İslâm dinini akîde ve amel bakımından Rasûlü Muhammed'e (s.a.v) indirdiği kitapta izah etmiştir. Rasûlünün vazifesi de, kendisine vahyettiği dinin kaide ve meselelerini tebliğ ve vahyin izaha muhtaç olan taraflarını tefsir olarak tayin etmektir. Aşağıda mealleri zikredilecek ayetler Kur'an'ı vasıflandırmakta ve Rasûlullahın vazifelerinin ana hatlarını çizmektedir:

"Bu bir kitaptır ki insanları Rablerinin izniyle karanlıktan aydınlığa, O yegâne gâlib, hem de layık olan Allah'ın yoluna çıkarman için onu sana indirdik."¹⁶⁰

"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et, eğer yapmazsan Allah'ın elçiliğini ve tebliği ifâ etmiş olmazsın."¹⁶¹

"(Habibim) biz sana da Kur'an'ı indirdik. Ta ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatsın."¹⁶²

¹⁵⁸ 9. Tevbe, 30-31.

¹⁵⁹ 4. Nisâ, 51-52.

¹⁶⁰ 14. İbrahim, 1.

¹⁶¹ 5. Mâide, 67.

¹⁶² 16. Nahl, 44.

"Sana bu kitabı her şeyin apaçık bir beyanı olmak üzere indirdik."¹⁶³

Rasûlullah (s.a.v), tebliğ ve açıklanması, uhdesine tevdi edilen emaneti tebliğ edince ibadetin sadece Allah'a tahsis edilmesine davet etti. Başkasına ibadet edenlerin, Allah'ı yanlış bilip O'nun kadri hakıyla takdir etmeyenlerin, Nübüvvet ve Nebi'nin manasını tahrif edenlerin ve melekleri yanlış anlayanların hata içinde bulunduklarını ilan etti.

Beşeriyetin hakkıdır, evet, Kur'an-ı Kerim'in hitab edip kendi prensiplerini kabule davet ettiği, Allah'tan başka taptıkları şeyleri reddettiği ve ulûhiyet, nübüvvet, melâikenin mahiyeti hakkındaki tasâvvurlarını yine Kur'an'ın hatalı bulduğu beşeriyetin hakkıdır ki Kur'an'ın kendi akîdesinin izahını ve tahdidini istesin; İslâm'ın, ibadeti kendisine tahsis etmeye davet ettiği tanrının hakikatini anlasın, O'nun sıfatlarını, bu alemle olan alâkası ve sâireyi sorsun. Tekrar edelim: İnsanlığın bu mevzularda izah ve tarif isteyip cevap beklemesi kendi hakkıdır. Bundan dolayı Kur'an'ın ana vasfını teşkil eden "Hidayet" ve "Beyan" vasıfları, onun beşeriyete cevap vermesini, insanlığı hakka hidayet etmesini ve ıslah akîdesini doğru olarak anlamak için muhtaç olunan hususları ona izah etmesini gerekli kıldı. Nitekim böyle olmuştur. Mekke'de nazil olan ayet ve sureler – ki bunlar Kur'an'ın birinci kısmını teşkil eder- İslâm'ın akîdesini tayine, ulûhiyet ve nübüvvetin manasını izaha, meleklerin hakikat ve mahiyetini bildirmeye ve buna benzer İslâm'ın akîde sahasını ve esaslarını tayin ve tespit eden hususları açıklamaya önem vermiştir. Yine Mekke ayet ve sureler, bütün peygamberlerin ittifaken Allah'tan naklettikleri itikad esaslarına sızan hataları da beyan etmiş ve bunları tashih etmenin yolunu göstermiştir.

Allah Teâlâ'nın, risaletin vazifelerinden olarak tayin ettiği, tebliğ ve teybin (açıklama) vasıfları da Rasûlullah (s.a.v)'ın bu akîdenin kaidelerini açıklamasını ve onun erkânını tarif etmesini gerektirdi.

¹⁶³ 16. Nahl, 89.

Meşhur Cibril hadisinde¹⁶⁴ bizzat Cebrail (a.s) Rasûlullah'a İslâm'ın ve imanın hakikatini sorar:

"...Ya Muhammed! Bana İslâm'dan haber ver." Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"İslâm; Allah'tan başka tanrı olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın rasûlü olduğuna şehadet etmen, Namazı kılman, Zekâtı vermen, Ramazanda oruç tutman ve yol bakımından gücün yeterse Kâbe'yi ziyaret etmendir."

Cebrail dedi: "Bana imanı anlat." Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahret gününe iman etmen, ayrıca hayrı ve şerri ile birlikte kadere inanmandır.

Cebrail tekrar sordu:

Bana ihsân'ı tarif et. Buyurdu ki:

Allah'a, O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir. Eğer sen O'nu görmüyorsan, O seni görmektedir..."

İslâm'da kadri yüce olan bu hadis ile İslâm'ın şartları, imanın esasları ve ihsanın yolu anlaşılmış, Müslümanlığın insandan gerçekleştirmesini istediği gayeler de vuzuha kavuşmuş oldu.

Bu hadiste dikkat edilmesi gereken ilk husus, bunun İslâm evâmirini iki kısma ayırmış olmasıdır:

1-Mahalli kalb olan iman ve itikad kısmı (akîde),

2-İnsan uzuvlarının yerine getireceği amel ve hareket kısmı. Buna Müslümanların örfünde "şeriat" denir.

Böylece İslâmî talimat, Müslüman'ın itikadında da tarz-ı harekete de şamil olmuştur. Müslüman -itikad ve amelinde- inanır ve amel ederken ihlâş olmakla mükelleftir. İslâm dininin emrettiği her ameli, Müslüman'ın; kalbi, aklı ve uzuvları ile beraber eda etmesi icap eder. Bütün bunlar, bir amelin edasında daimi iştirak halinde olur. Uzuvlarının yaptığından kalb gafil olmazsa, işte bu ihsandır.

¹⁶⁴ Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, I, 202; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-Mübîn*, s. 50 vd.

İhsan; ancak müminlerinin havassının ihraz edebildiği üstün bir derecedir. Onların Allah'a ve Allah'ın evamirine imanı o dereceye vasil olmuştur ki yaptıkları işleri yaparken kendilerini Allah'ın huzurunda farz ederler. O, kendilerini ve hallerini görmektedir. Bu, mümine, vazifesini en kâmil bir şekilde yapmasını sağlayan bir hallettir.

Akîde ile şeriat -beraber olarak- İslâm'ın hakikatini teşkil ederler. Akîde ile şeriat müslümanın aklı, kalbi, hayatı ve davranışlarında gerekli yerini almadıkça İslâm'ın hiçbir mana ve hakikati kalmaz.

Akîde şeriatın, üzerinde bina kılındığı esastır. Şeriatın muhteremliğini, kanunlarına riayeti ve mûcibi ile amel etmeyi -hariçten herhangi bir kuvvetin yardımına muhtaç olmaksızın- telkin eden manevi kuvvet de O'dur.

Şeriat, akîde sebebiyle kalpte hâsıl olan ihtisas ve infîâlâta bir cevaptır. Akîde ve şeriatın ikisi tahakkuk edince kurtuluş yolu da tahakkuk etmiştir. Eğer bunlardan biri geri kalırsa İslâm'ın nazarında kurtuluş bahis konusu değildir.

Bir de şu ayetleri görelim:

"Hakikaten iman edip de iyi amel ve hareketlerde bulunanlara gelince onların konakları Firdevs cennetleridir. Bunların içerisinde ebedi kalıcılardır onlar. Onlar oradan ayrılmak da istemezler."¹⁶⁵

"Gerek erkek, gerek kadın kim, mümin olarak iyi amel ve harekette bulunursa hiç şüphesiz onu (dünyada) çok güzel bir hayat ile yaşatırız ve o gibilere herhalde yapageldiklerinin daha güzeli ile ecir veririz."¹⁶⁶

"Andolsun asra ki muhakkak insan kat'i bir ziyandadır. Ancak iman edenlerle güzel güzel hareketlerde bulunanlar, bir de birbirine hakkı tavsiye, sabrı tavsiye edenler böyle değildir."¹⁶⁷

¹⁶⁵ 18. Kehf, 107-108.

¹⁶⁶ 16. Nahl, 97.

¹⁶⁷ 103. Asr, 3.

Bu ayetler, İslâm dininde akîde ile şeriatın her birinin ehemmiyetine ve ayrılmayacak şekilde birbirine bağlı bulunduğuna açıkça delalet etmektedir.

İslâm'ın gerek akîde, gerek şeriat alanındaki talimatına muhatap olanların hepsi, onun kendilerine tanıdığı haklar ve yerine getirilmesini istediği vazifeler hususunda müsavidir. Burada erkek kaddından, reis idare edilenden ve zengin fakirden tefrik edilmez. Bilakis Müslümanlık herkesi Allah'ın yanında aynı dereceye indirir. Onları, renkleri, riyasetleri, zenginlikleri, soy veya şerefleri Allah'a yaklaştırmaz. Ancak imanları, istikametleri ve sâlih amelleridir ki derecelerini onun nezdinde yükseltir. Bu prensiplerin beyanı konusunda Kur'an-ı Kerim şöyle der:

"Ey insanlar! Biz sizin her birinizi bir erkekle bir dişiden yarattık, sizi küçük küçük kollara, büyük büyük kabilelere ayırdık ki birbirinizi tanıyasınız. Şüphesiz ki, sizin Allah nezdinde en kıymetliniz en çok sakınanınızdır."¹⁶⁸

"İş, ne sizin kuruntularınızla, ne de kitapların kuruntuları ile olup bitmiş değildir. Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalanır ve o kendisine Allah'tan başka ne bir yar ne de bir medetkâr bulamaz. Erkek veya kadın kim mü'min olarak güzel amellerden işlerse, işte onlar cennete girerler. Bir çekirdeğin çukurcuğu kadar bile haksızlığa uğratılmazlar."¹⁶⁹

Geçen bütün bu ayetlerden açık olarak anlaşılır ki Müslümanlık ferdi ve şahsî mes'ûliyeti nazar-ı itibara alır. "Herkes kazancı mukabilinde bir rehindir."¹⁷⁰

"Her nefis, kazandığı şey mukabilinde bir rehindir."¹⁷¹

"Kim iyi amel ederse, bu, kendi lehine; kim kötülük ederse bu da kendi aleyhinedir."¹⁷²

¹⁶⁸ 49. Hucûrât, 13.

¹⁶⁹ 4. Nisa, 123-124. Bu iki ayet, sadece muayyen bir peygambere intisap etmekle kurtuluşa ereceklerini sananların vehmini izale etmek içindir.

¹⁷⁰ 52. Tûr, 21.

¹⁷¹ 74. Müddessir, 38.

¹⁷² 45. Casiye, 15.

"Ey insanlar! Rabbinizden korkun. Ne babanın evladına ne de bizzat evladın babasına hiçbir şeyle fayda veremeyeceği günden de korkun."¹⁷³

Yukarıda işaret ettiğimiz bir hususu burada biraz izah etmek yerinde olacaktır. İslâm dininde kadın da, erkeğin mükellef bulunduğu hususlarla mükelleftir. Kadın dinî yönden mes'ûl bir varlıktır. Erkek, nasıl akîde meseleleriyle ve çeşitli Salih amellerle mükellefse kadın da aynen onun gibi mükelleftir.

Kadın evlenince dinî mes'ûliyeti kocanın dinî mes'ûliyetinden ayrı ve müstakildir. Kadın sâliha olursa, kocanın itikad bozukluğu ve eksikliği onun mes'ûliyetine tesir etmez. Bunun aksi, kadın kötü olursa, kocasının iyiliği ona fayda temin etmez.

Bunu Kur'ân-ı Kerim'in şu ayetleri ifade etmektedir:

"Allah küfredenlere Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misal olarak gösterdi. Onlar kullarımızdan iki iyi kulun nikâhı altında idiler. Böyle iken hainlik ettiler de, o iki zevc onları Allah'ın azabından hiçbir şeyle kurtaramadılar. O iki kadına ateşe girenlerle beraber siz de girin denildi. Allah, iman edenlere de Firavun'un karısını bir misal olarak irad etti. O vakit o kadın, 'Ey Rabbim, bana nezdinde, cennetin içinde bir ev yap. Beni Firavn'dan ve onun fena amel ve hareketlerinden kurtar. Beni o zalimler gûruhundan selamete çıkar.' demişti."¹⁷⁴

İSLÂM AKİDESİNİN KARAKTERİ

Yukarıda da geçtiği üzere İslam akaidinin büyük esasları üçtür: a) Allah'a iman, b) Nübüvvete iman, c) Ahiret gününe iman.

Bundan şunu kastediyoruz: Bu üç husus her müslümanın inanaacağı iman esaslarıdır. Bunlardan birini bile inkar eden kimse ne mümin ne de müslimdir. Burada İslam akidesinin özellik ve karakterini tam bir vuzuh ile izah etmemiz icap eder.

¹⁷³ 31. Lokman, 33.

¹⁷⁴ 66. Tahrîm, 10-11.

Bir dinî meselenin akide meselesi sayılabilmesi için ehemmiyet ve vûcub bakımından dinin nazarında yüksek bir seviyeye yükselip itikad edilmesi gerekli hususlardan olabilmesi için onda iki şeyin mutlaka bulunması icap eder.

Birincisi: Kur'an-ı Kerim'in vazih ve teville ihtimali olmayan ayetlerinin ona iman etmenin gerekli olduğuna ittifak etmesi.

İkincisi: İslamiyet'in başlangıcından bugüne kadar onu kabul hususunda Müslümanların ittifak etmesi.

Kur'an ayetlerinin, anlaşılmasında teville ihtiyaç hissedilmeyecek şekilde açık ibarelerle itikat ve iman edilmesini emrettiği, Müslümanların, kabulünde ittifak edip, aralarında asırlar boyunca zuhur eden ihtilaf nevilerinden hiçbirinin hakkında vaki olmadığı, evet, bu iki şartın tam mevcut olduğu her şey İslam akidesidir. Ona iman etmek gereklidir, onun tümünü veya bir kısmını inkar eden mümin değildir.

Başka bir ifadeyle, iman esaslarından herhangi birini -ki bu, yukarıda zikredilen iki sıfatın toplandığı şeydir- inkar eden veya bunların hepsini reddeden kimse mümin sayılmaz. Buna mukabil bu esasları kabul eden müminlerden sayılır.

Bunun neticesinde bizim iki hususu birbirinden tefrik etmemiz icap eder:

Birincisi: İslam akidesinin maddesi ve kendisidir. Yani müslümanın itikad edeceği şu hususlar:

1-Allah'ın var olduğu, sıfatları bulunduğu ve O'nun yaratmış olduğu (Allah'a iman).

2-Allahın insanlara Resuller ve Nebiler gönderdiği, bunların sonuncusunun Muhammed (s.a.v) olduğu, hepsinin de ilahi talimatı insanlara tebliğ ettiği, Allah ile peygamberleri arasında aracılık yapan meleklerin bulunduğu ve bunların ilahi vahyi peygamberlere ilettikleri, meleklerin; mahlukatın amellerini murakabe ettiği (nübüvve imanı).

3-Dünya hayatından sonra ahiret hayatı bulunup orada insanın, dünyada işlediği hayır ve şerrin neticesini bulacağı (ahiret gününe iman).

İkincisi: Müslümanlar bu akide maddesini nasıl anlamışlardır. Yani onlar Allah'ın sıfatlarını nasıl anlamışlar, bunlar zat üzerine zait midir yoksa zatın aynı mıdır? Tevhîd'in tabiatını nasıl anlamışlar, Kuran'ın mahluk olup olmadığı hususunda ne düşünmüşler, kulların işleri Allah'ın yaratması ile midir yoksa bizzat kendi yaratmaları ile midir? Müslümanlar "İsra" hadisesini nasıl anlamışlar? Ruh ile mi olmuş ceset ile mi?

Akidenin maddesini ve imanın üç büyük esasını teşkil eden birinci kısımdan Kur'an ve hadis bahsetmiş, her tarafa yayılmış ve zarurettten bilinir hale gelmiştir. Müslümanlar arasında yaşayan her Müslüman bilir ki bunlar İslam dinindendir. Bu konularda kim Rasûlullah'ı tasdik eder ve bunlara inanırsa mümin sayılır. Bunları kısmen veya tamamen inkar eden de peygamberin, Allah'tan getirip tebliğ ettiği hususlarda tekzip etmiş ve Muhammed (s.a.v)'i tekzib eden, dinden olduğu zaruri olarak bilinen hususları inkar eden kimse ise kafirdir.

İkinci hususa gelince; yani Müslümanların bu esasları anlayış şekilleri ve bu anlayışta ihtilafları, İslam cemiyetinde kültür gelişmeleri ile meydana gelen akide maddelerine ait kemiyet, keyfiyet, cevher, ârâz... ile Müslümanların bu anlayışları, tahlil ve izahları – her ne kadar muhtelif ve mütenevvi olursa olsun- hiçbir şekilde İslam akidesinin maddesine dahil olduğu kabul edilmez. Bu anlayışlardan herhangi birini inkar etmek, bu izahlardan herhangi birini reddetmek ve tahlillerden herhangi birini beğenmemekle akide cevherine hiçbir zarar gelmez. Bu veya şu izahı reddedip, kendi anlayışına göre tefsir ve izah yapan kimse –hüsn-i niyeti olduğu ve delili kuvvetli bulunduğu müddetçe- ne kafir ne de İslam dininden hariç addedilir. Ancak, akide maddesini inkar eden ve kendisi inkar ettiği şeyin Hz. Muhammed (s.a.v)'in dininden olduğunu bir ilimle bildiği halde Rasûlullah'ın Allah'tan getirip haber verdiği hususlarda tekzip eden kimse tekfir edilir.

Bundan şu neticeye varırız ki İslam akidesinin tafsilat ve teferruatının anlaşılmasına dair İslam fırkaları arasındaki ihtilaf, bunların hiçbirini İslam dininden çıkarmaz, yukarıda zikri geçen akide esaslarından birini inkar etmedikçe. Sahibini İslam dininden çıkaran ihtilaf; Rasûlullah'ın şu sözlerine uymayan ihtilafır:

“Dikkat ediniz, İsrail oğulları yetmiş iki dinî fırkaya ayrılmıştır. Benim ümmetimin de yetmiş üç fırkaya ayrılır, hepsi ateştedir, ancak biri müstesna! Ashab müstesna olan fırka kimdir? Deyince Rasulullah: “Benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu yolda bulunan” cevabını vermiştir.¹⁷⁵

Hadisin sonu şuna delalet eder ki peygamber ve ashabının üzerinde bulunduğu, iman ettiği hususlara inanan fırka Allah'ın azabından kurtulmuştur. Peygamber ve ashabının, üzerinde bulunduğu şeylere iman etmeyen fırka ise ateştedir, kurtuluşa ermemiştir.

Peygamber ve ashabının, üzerinde bulunduğu itikada dair bize kadar şüpheden âri olarak vasil olan şudur:

1- Bu alemin, kemalin son noktasını ihraz eden bir sâniî (yapıcısı) vardır ve bu, kemal sıfatları ile muttasıftır.

2- O, peygamberler göndermiştir ki Hz. Muhammed (s.a.v) de onlardandır ve O, Allah'tan haber verdiği şeyler hakkında sadıktır.

3- İkinci bir hayat, ahiret vardır.

Bu kadarında bütün İslam fırkaları ittifak etmiş, bunu kabul etmiş, ve bu hususta Rasûlullah'ı tasdik etmiştir.

Binaenaleyh peygamber ve ashabının üzerinde bulunduğu akideye muhalefet eden, bu üç esasa muhalefet edendir. Böylesi buna muhalefet etmekle ya uluhiyeti ya nübüvveti veya ahiret gününü inkar etmiş olur. Bunların tümünü veya bir kısmını inkar eden kimse ise kafirdir, peygamber ve ashabının itikadından hariçtir.

İslam fırkaları arasında süregelen -Sıfat-ı ilahî'nin zatın aynı mı yoksa ne aynı ne de gayrı olduğu, Allah'ın ahirette görülüp görülmeyeceği, insan, ef'âlinin halıkı olup olmadığı, hüsün ve kubuhun akılla idrak edilip edilemeyeceği ve benzeri tafsilat ve teferruata dair ihtilaflara gelince, bu konuda peygamber ashabından menkul ve mahfuz bir şey yoktur ki peygamber ve ashabı filan izah tarzını kabul etmişlerdi denebilsin.

¹⁷⁵ Bu, Tirmizi'nin rivayetidir. (Şerh, 10, 108) “ashab, müstesna olan fırka... yolda bulunan kimse” şeklinde rivayet eden sadece Tirmizi'dir. Hadis çeşitli lafızlarla şu kaynaklarda da mevcuttur: Ebî Davut, Sünen, II, 503; İbn Mâce, Sünen, III, 249-250.

Bu gibi meselelerdeki ihtilaf isdidlale dayanır. Kendilerine arız olacak illet ve fesat bakımından ise deliller arasında bir fark yoktur. Bundan dolayı ehl-i Sünnet'ten olan fukaha ve mütekelliminin ekseriyeti ittifak etmişlerdir ki dinden olduğu zarureten bilinen şeylere ait olmak üzere ehl-i kible den itikatta muhalif fırkalardan hiçbir tekfir olunmaz.¹⁷⁶ Birçok ilm-i kalam kitaplarında ve bilhassa müteahhir müelliflerin eserlerinden gördüğümüz fırkaların birbirini tekfir etmesi, İslâm'ın ortaya koyduğu prensipleri bilmemek, Müslümanların şahsiyetlerine değer vermemek ve hiçbir mesuliyet hissi duymadan ulu orta konuşmaktır.

Peygamberin getirip tebliğ ettiği akaid umumiyetle şu çeşitli merhalelerden geçer:

Birinci merhalenin hususiyetleri şudur ki akaidi tebliğ eden peygamberden onu direkt alan şahıslar iman ve her sözünde peygambere itimad bakımından yüksek bir seviyede bulunurlar. Onların bu akideye imanını o dereceye varır ki artık ona itimad ve meselelerini gönül rahatlığı ile kabul etme bakımından hiçbir delil ve ispata muhtaç olmazlar.

İslâm dininde bu ilk merhalenin hususiyetleri şöylece göze çarpar. Ashab-ı kiramın İslâmî emirleri kabulü ve tatbiki, onun itikadi ve ameli talimatını yerine getirmesi, hatta onlar İslâm dinini yaymak ve onu düşmanlarının hilesinden korumak uğrunda canlarını Allah yolunda kurban etmişlerdir. Onlar bütün bunları yaparken kendilerine tebliğ olunan Allah'ın dini hususunda delil aramamışlar, burhan istememişlerdir. Çünkü onlar gerçekten iman etmişlerdi. İman olduktan sonra delile lüzum yoktu.

İkinci merhale: Normal olarak peygamberlerin vefatı ve ashab ve etbaından ayrılmasından sonra başlar, peygamber, hayatta iken sözleri, fiilleri ve şahsiyeti -risalet hareketi ile- müminleri kuvve-i maneviye ile takviye eder. Öyleki; bu, onların imanını kuvvetlendirir ve kendilerine tebliğe sevk eden amillerden biri olur.

Halife Ebu Bekir devrinde Kur'an-ı Kerim'in cem' ve tedvini ile alakalı hadiseler de ridde harplerinde hafızların fazlaca şehid düş-

¹⁷⁶ el-Merâğî, *el-Fethu'l-Mubîn*, s. 61-65.

mesinden sonra ashab-ı kiramın Kur'an'ı cem konusundaki psikolojik hallerini tasvir eden güzel örnekler vardır.

Rasûlullah'ın vefatı ile manevi yardımın kesilmesi, zaafın başlaması ve İslâmî talimatın yok olma korkusundan ibaret olan bu amiller ki Rasulullah'ın bu sözlerinde görülen vasiyeti de bunlara aittir: "Benim sözümü duyup da kavrayan ve benden işittiği gibi onu tebliğ ve eda eden kimsenin yüzünü Allah ak etsin" evet bu amillerdir ki ashab-ı kiramı gerek Kur'an, gerek kavli ve fiili sünnet-te yer alan İslâmî talimatı kendilerinden sonra gelen tabiîn nesline önemle tebliğ etmeye sek etmiştir.

Tabiîn de bu talimatı İslam dininin akide ve teşrî esasları olarak kabul etmiş ve onu sonrakilere tebliğ etmişlerdir. Fakat İslâm'ı tabiinden öğrenen nesil bu talimatı münakaşasız kabul edecek derecede bir iman kuvvetine sahip değildir. Zaman ve İslâm ve İslâm cemiye-tinin eriştiği değişiklik onları iki şeye muhtaç etmişti:

1- Bu talimatı tanzim ve tertip etmek. Öyle ki tanzim edilmiş bir itikadi mezhebe açıkça delalet etsin ve bunda İslam akidesinin esasları muayyen bir şekilde anlaşılmış olsun.

2- Bu itikadî mezhebin aklî delillerle kuvvetlendirilmesi.

Bu tanzim ve tertibi yapanlar, yaptıkları işi üzerlerine bir vazife bilmişler ve bu vazifenin ifasını da Rasûlullah'ın tebliğ vazifesini tamamlamak gibi önemli addetmişlerdir.

İslâm akidesinin kaynağı Kur'an'dır. Bu akidenin hakikatını ve rûkûnlerini anlamak için Müslümanlar ona müracaat ederler. Kur'an bir talim ve hidayet kitabıdır. Talim ve hidayeti karakteri, vazifeleri, insanlara getirip tebliğ etmekte tedric ve teennî ile hareket etmeyi gerektirir. Ta ki insanlar için onları anlama imkanı, manaları zihinlerde tam bir sarahatle yerleşsin ve kalplerine nüfuz etsin.

Kur'an-ı Kerim, senelere taksim edilerek parça parça indirilişinin hikmetini yine kendisi şöyle beyan eder: "O küfredenler şöyle dediler: "Ona, Kur'an bir hamlede, toplu bir halde dindirilmeli değil mi idi? Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık."¹⁷⁷

¹⁷⁷ 25. Furkan, 32.

“Biz onu bir Kur’an olmak üzere ayet ayet ayırdık ki insanlara karşı dura dura (ağır ağır) okuyasın. Biz onu tedricen indirdik.”¹⁷⁸

Aynı zamanda vahiy, sorulan bir suale cevap veya vuku bulan bir hadiseyi izah yahut da bir ihtiyacı karşılamak için inirdi. Bu durumun neticeleri Kur’an’da kendisini göstermiştir. Şöyle ki o, çeşitli mevzularda, tertipli olmayarak bahseder ve aynı mevzu –hatta bazen birbirini tutmayan şekillerde- tekrar tekrar ele alır.

Kur’an mevzulara göre tertip edilmiş değildir. Öyle olsaydı içinde akaide dair müstakil bir kısım, ahlaka dair başka bir kısım, amelle-re ve şer’i tekliflere dair üçüncü bir kısım, kıssa ve milletlerin haberlerine dair de dördüncü bir kısım bulunurdu.

Kur’an-ı Kerim’in, kendilerine cevap olarak nazil olduğu soru sahiplerinin durumları (kültür ve anlayışları) değişti. Hikmet ve belagat öyle gerektirdi ki Kur’an’ın cevabı her soru sahibinin haline uygun olsun ve ayetin iniş sebebine de münasip bulunsun. Böylece Kur’an’ın cevapları ve dolayısıyla ayetleri sualden suale, hadiseden hadiseye ve şahıstan şahısa değişmiş, çeşitli olmuştur. Rasulullah’ın ashabı vahyin nüzulünü müşahade ediyor ve Kur’an’ın cevaplarının, dolayısıyla ayetlerinin değişik olmasını gerektiren bazı durum ve sebepleri de görüyor ve biliyorlardı. Binaenaleyh Kur’an ayetleri arasındaki ihtilafa ve bunun sebeplerine dair onlarca bir müşkil yoktu. Fakat bilahare gerektirici sebepler ortadan kalkınca ve her birinin kendine has bir durumu olan soru sahipleri de aradan çıkınca Müslümanlara öyle geldi ki, sanki Kur’an’ın bazı ayetleri birbirleriyle ihtilaf halindedir. Halbuki onlar –nüzul sebepleri bilinse- aslında ihtilaf ve tenakuz halinde değildir.

a-İşte bu durum İslâm akidesinin hakikatine Kur’an’dan anlayabilme işini iki şeye bağlı kılmıştır: Akideye dair ayetlerin toplanması, öyle ki tam bir sarahat içinde İslâm akidesini ifade etsinler.

b-Bu ayetlerin tertip ve tanzim edilmesi. O şekilde ki ait oldukları akide mevzuunu açıkça izah etsinler. Eğer aynı konuya dair ayetler tek manaya delalet ederse durum vazıhtır.

¹⁷⁸ 17. İsrâ, 106.

Şayet bir mevzua dair ayetler ayrı ayrı delaletlerde bulunursa, bu takdirde tertip ve tanzim prensibi, ayetlerin –manalarına göre- iki veya daha fazla kısımlara ayrılmasını gerektirir. Bu kısımlardan biri esas alınır, diğer kısım veya kısımlar ona hamledilir (döndürülür). Böylece bütün ayetler aynı manayı ifade etmekte, aynı tertip ve nizam üzere bulunmuş olur, bir kısım tevil olmaksızın, diğer kısım da tevil ile.

Müslümanların Kur'an ayetlerini anlayışları muhtelif olmuştur. Bunun için aynı mevzuya dair ayetlerin manaları muhtelif olunca bunlardan hangisinin esas kabul edileceği konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bu hitilaf başlangıçta tabii idi. Bu ekseriya ayet lafızlarının çeşitli manalara ihtimali bulunması da bir sebep teşkil etmiştir. Fakat Ehl-i Sünnet, Kaderiyye, Cebriyye, Mu'tezile ve başkaları gibi itikadi mezhepler teşekkül edince, bunlar açık bir şekilde manaları muhtelif olan aynı mevzua dair ayetlerin içinde esas alınacak olanları tayine giriştiler, nitekim umumi bir şekilde Kur'an'ı anlamaya giriştikleri gibi. İşte bu fırkaların uleması kendi mezheplerinin prensip ve usullerini, Kur'an ayetlerinin manalarını tahkik ve tayin etmekte hakem olacak birer esas kabul etmişlerdir. Adı geçen fırkalar Kur'an'ı hakem tayin edip, onun kendilerinin hareket tarzı ve inançlarına dair hükmüne boyun eğeceğine, iş tersine dönmüş bu fırkalar, bunların prensip ve usulleri hakem olmuş ve mezheplerinin kaideleri uyarınca Kur'an'a yön verip O'nu tefsir etmekte baş ve hakim rolü oynamıştır.

Rasulullah'ın şu mealdeki hadisi işte bu yanlış meslek ve görüşe dairdir: "Kim Kur'an'ı kendi reyî ile tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın." Bu hadis fırkaların Kur'an'ı anlamakta tabi oldukları metodun tehlikesini, onların haktan, ilimden ve bunlara vasıl olabilmekten uzaklaşmalarına dair ağır bir ihtardır. Demek ki Hak'tan ve ilimden bu derece uzaklaşan –basit ve hafif değil- büyük bir azap ile tehdit edilmeye layık olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'in hidayetini, hususiyle akidesini tetkik için onu okuyan kimseye –eğer araştırıp tetkik mevzuunda Kur'an'ın ona yardım etmesini istiyorsa- gerekli olan: Peşin bir görüş ve hüküm sahibi olmaması, Kur'an'ı anlamakta kendisine muayyen bir zihniyetle yön verici mezhebi olmamasıdır. Başka bir ifade ile mezhebin kendisine öğrettiği şeylerden sıyrılması ve Kur'an'ı herhangi bir

mezhebin vazettiği kaide veya prensipten salim olan bir kalp ile okuması icap eder. O, Kur'an'ı kendisine ilham ve hidayet edeceği her şeyi kabul etmeye hazır bir kalp ile okumalıdır.

İşte bu takdirde Kur'an onun imdadına koşar. Fakat bir kimse herhangi bir mezhebin talimatı, kaide ve prensiplerine yapışarak, onların kendisine yol gösterecek meşaleler olduklarına inanarak Kur'an'ı okursa, elbette ki bu durumu, Kur'an'ı doğru olarak anlamasına mani olur.

Büyük sofiler doğru söylemişlerdir. Demişlerdir ki: "İlim bir perdedir." Onlar bununla; mezhebe bağlı ilim kaideleri, hakikatleri olduğu gibi, insanın meyledeceği görüş ve mezhebin rengine boyanma'dan saf olarak idrak etmekten fikri ve kalbi menederler, demek istemişlerdir.

AKİDENİN KAYNAKLARI VE İLM-İ KELAMIN DOĞUŞU

İslam'da akidenin istihrac edildiği kaynağı Kur'an-ı Kerim olduğunu evvelki derslerimizde görmüştük. Bunda; görüşleri nazar-ı itibara alınan Müslümanların ittifakı vardır.

Kur'an'ın akide sahasında ittifakla delil kabul edilişi şuna istinad eder: Kur'an Rasûlullah'a nasıl nazil olmuşsa aynı lafız ve kelimelerle bize vasil olmuştur. Kur'an'ı nakledenler onun kelime ve lafızlarına çok itina göstermişlerdir. Zira onun tilaveti de ibadetti. Lafızlarının kudsiyeti sebebiyledir ki onun kelime ve lafızlarını olduğu gibi muhafaza etmemişler, her nesil kendisinden sonrakilere onu vahyolunduğu gibi nakletmiş, manaya sadık kalarak lafızlarını değiştirmemiş ve Kur'an'ı lafızıyla değil de manasıyla rivayet durumu olmamıştır.

Kur'an'ı bize nakledenler, adetleri sınırlı birkaç ferdden ibaret değildir. Bilakis onlar, sened zincirinin başından sonuna kadar cemaatler halinde bulunuyorlardı. Her cemaatin fertleri, adeten yalan üzere ittifak etmeleri ve Kur'an'ın lafız veya cümlelerini değiştirmeleri mümkün olmayacak derecede çoktur.

Başka bir ifade ile Kur'an bize tevatür yolu ile vasil olmuştur. Öyle ki, Hz. Peygamber'in devrinden itibaren geçen her zaman içinde ve bugün her müslümanca malum ve müsellemdir ki bu kelimeler bizzat Rasûlullah'a nazil olan ve onun da Allah kelamı diye in-

sanlara tebliğ buyurduğu kelimelerin aynıdır. İşte bu tevatür sebebiyledir ki bu kelimelere ravilerin kendi dahli olmamış, onun tebdili gibi herhangi bir ihtimal kalmamıştır. Bu sebeple Kur'an, kelimeleri ve lafızlarıyla hem itikad, hem de teşride ittifakla hüccet ve delil kabul edilmiştir. Fakat hadis-i Nebeviyeye gelince, bize kadar vasıl olduğu, vesile ve yollar bakımından, onun durumu Kur'an'dan ayrılmaktadır. Her şeyden önce söyleyeyim ki, Rasûlullah'ın dine taalluk eden sözlerinin Allah tarafından bir vahiy olduğuna inanıyoruz. Kur'an'da, "O, kendi heva ve arzusundan söylemez. Onun her söylediği Allah'tan gelen bir vahiydir." buyurur.¹⁷⁹

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Talha b. Ubeydullah'tan şöyle rivayet edilir: "Rasûlullah hurmaların tepelerine çıkmış bir cemaatin yanından geçti. Bunlar ne yapıyorlar? diye sordu. Aşı yapıyorlar, erkeği dişiye aşıyorlar, tarzında cevap verildi. Buyurdular ki: Bunun fayda vereceğini sanmıyorum. Cemaat bu sözden haberdar edilince, vazgeçtiler ve hurmaların tepelerinden indiler. O yıl hurmalar hiç meyve vermedi. Bu husus Hz. Peygamber efendimize arz edildi. Buyurdular ki: 'O, benim bir zannımdan ibaretti, beni zannımdan ötürü muaheze etmeyin. Eğer faydalı ise yapınız. Ben de sizin gibi bir beşerim, zan bazen yanılır, bazen isabet eder. Fakat Aziz ve Celi olan Allah'tan size bir haber getirirsem onu muhakkak alınız. Zira ben Allah'a karşı asla yalan söylemem.'¹⁸⁰

Yine *Müsned*'de Ebu Said el-Hudri'den rivayet edildiğine göre, Rasûl-i Ekrem buyurdular: "...Allah'ın helal kıldığını benim haram kılmam mümkün değildir."¹⁸¹

Rasûlullah'ın dine dair sözlerinin vahiy mahsulü olduğu itikadımızın yanında, eğer raviler, hadisleri naklederken onun kendi lafızlarını muhafaza etseler ve bunları cemaatler birbirinden naklederek, Kur'an'da olduğu gibi bunda da tevatür hasıl olsa, bu takdirde, hadisler hem akide sahasında hem şeraitte delil olurdu. Ne var ki hadislerin ravileri "ahad" (kalabalık olmayan fertler) olup pek azı müs-

¹⁷⁹ 53. Necm, 3-4.

¹⁸⁰ Ahmed b.Hanbel, *el-Müsned*, I, 126.

¹⁸¹ Ahmed b.Hanbel, *el-Müsned*, III, 12.

tesna, tevatür, Rasûlullah'ın lafızlarını muhafazaya itina göstermemişler, onları kendi anladıkları gibi ve manalarıyla nakletmişlerdir.

Bu sebeple ortaya bazı ihtimaller çıkmıştır. Bir kısmı hadisi, sıhhatine, bir kısmı, ravilerin sika, adalet ve doğruluğuna ve bir kısmı da başka hususlara dair. Bütün bunlar hadisin itikad sahasında delil olup olamayacağı mevzuunda ihtilafın çıkmasına imkan vermiştir.

İlk zamanlarda Ehl-i Sünnet hadisi olduğu gibi delil kabul etmiş, Mutezile ise itikad meselelerinde delil olmasını reddetmiştir. Bilahe-re itikad sahasında kat'i olan nastan -ki o da sadece Kur'an'dır- başkasının delil olamayacağına ittifak etmişlerdir.

Burada, ilk zamanlarda Ehl-i Sünnet'le Mutezile'nin nokta-i nazarları arasında -hususiyile itikada muteber addedilecek delilin tahdidi hususunda- bir ihtilaf göze çarpmaktadır. Bu fikir ayrılığını İslam'ın ilk günlerinden bu yana ortaya çıkan bazı hadise ve amillerde görmekteyiz. Daha Rasûlullah'ın vefatından itibaren fikri ayrılığın ilk çizgileri göze çarpmıştı. Aleni bazı fikir cereyanlarının mevcudiyetini ortaya koyan Sakîfe toplantısı, sanki kanadı ta ardına kadar açılan bir kapı gibiydi.

İLM-İ KELAMIN DOĞUŞU

Bu cereyanlar bidayette pek kuvvetli olmamakla beraber, halife Hz. Osman'ın şehadetinin başlangıç teşkil ettiği kanlı hadiseler, bunları yeni unsurlarla beslemiş ve seri bir şekilde geliştirmiştir. Öyle ki taraftarlarıyla birlikte her cereyan temayüz etmiş ve kat'i hudutlarıyla meydana çıkmıştır.

İslam muhitlerinde efkâr-ı umumiye-yi meşgul eden ve onları çeşitli gruplara ayıran amillerin başında aşağıdakini misal olarak verebiliriz.

Müslümanların birliğinin bozulması ve silahlı mücadeleye girişmeleri:

Bu hadisede şu meseleler doğmuştur:

-Bu mücadeleye katılanların dinî bakımdan mesuliyeti,

-Cebr ve ihtiyar. İlk zamanlardan itibaren bu mevzuda birçok özer söylenmiştir.

-Allah'ın sıfatları. Kimi ispat, kimi nefyetmiş, kimi de bir kısmını ispat, bir kısmını nefyetmiştir.

-Hilafetin mahiyeti ve halifenin nasıl tayin edileceği.

-Fitne ve harplere katılanların mesuliyetini tahdid etmek için imanın mahiyetinin tahdidi.

Bu ve benzeri meselelerde ilk defa muhalif rey ve hüküm beyan edenler Ehl-i Sünnet'e muhalif fırkalardı.

Ebu Bekr'i Benî Sâide Sakîfe'sindeki şekliyle halife seçen, ondan sonra da Hz. Ömer'le Hz. Osman'ı halife kabul eden ve bilahare "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat diye isimlendirilen cemaate gelince, bunlar muhafazakar fırkayı temsil ediyordu. Bunların tefsir ve izahına lüzum hissettiği veya ileriye sürüp uğrunda mücadele ettiği yeni görüşleri yoktu. Bu durum açıkça gösteriyor ki itikadi bazı müşkilleri ihtiva eden bu meselelerin ilk defa kurcalanması Ehl-i Sünnet'e muhalif fırkalar arasında olmuştur. Bu fırkalardaki zikredilen meseleler etrafında kendilerine ait yeni görüşlere sahip bulunuyor. Ve bunları anlatmak, uğrunda mücadele etmek ve insanlara kabul ettirmek istiyorlardı.

Bu suretle "İlm-i Kalam" Ehl-i Sünnet'in dışında doğmuş bulunuyordu. Onun için Ehl-i Sünnet bunu hoş karşılamamış, bid'at saymış ve Müslümanların ilk büyük simalarının çoğu "İlm-i Kalam"la ve ehliyle mücadeleye girişmişler, onları bidate nispet etmişlerdir. Şu var ki bu büyük simalar, işin başlangıcında, İslâm cemaati arasında kendini göstermeye başlayan fikri gelişmeleri hesaba katmamışlardı. Halbuki şu cereyan "sünnet", buna da "bid'at" hükmünü verecek olan ölçüleri tayin ve tağyir etmek bu gelişmelere bağlı bulunuyordu.

Bu zevatın ilm-i kalam ve onunla meşgul olanlar aleyhindeki söz ve görüşleri meşhur ve malumdur.. "el-İhya'nın" (Kitabu'l-İlm) bölümünde, hususiyle (المربوم والمحمود) kısmına bir göz atmak bu sözlere muttali olmak için kafidir. Gazali burada, kalam ve mütekellimini uzun uzadıya anlatmıştır.

Verdiğimiz bu izahtan açıkça anlaşılmıştır ki ilm-i kalam etrafındaki mücadele, Ehl-i Sünnet'in, o zamanlar hücum ettiği kalam,

muhaliflerin kelim idî. Bu mücadeleler sırasında kelim, Ehl-i Sünnet'e mensup olmayan fırkalara bazı görüşler akla getirdi.

Sünniler, itikada dair görüşlerini tedvine başladıklarında, bu mevzuda fikir ve araştırmalarına "ilm-i kelim" ismi vermekten kaçınmışlar ve (el-Fıkhu'l-Ekber) ismini tercih etmişlerdir. İşte Ebu Hanife'nin kitabını isimlendirirken yaptığı iş bu kabildendir.¹⁸²

Gerçi Ehl-i Sünnet alimleri, çeşitli durumların tesiri altında ilm-i kelim sahasında telife başlamışlar ve birçoğu, kelimın bid'at ve gayri makbul olduğu, kelimcıların da bid'at ehli ve dalalet davetçileri bulundukları tarzındaki hükümlere yeniden atf-ı nazar etmişlerdir. Fakat daha önce kelim ilmi ve onunla iştigal edenler aleyhindeki sözler umumun kalbine yerleşmiş bulunuyordu. Bu sebeple yeni neş'et etmekte olan Sünni kelim medresesi ilm-i kelimla meşgul olmanın bid'at olmadığını ve Ehl-i Sünnet akidesini muhafaza ve müdafaa etmek, onu izah edip Müslümanların gönüllerine yerleştirmek için kelama başvurmaın zaruri bulunduğunu bütün Müslümanlara ispat etmek mecburiyetinde idi.

Bundan dolayıdır ki Sünni medresenin mümtaz simalarından biri olan el-Eş'arî (استحسان الخوض في علم الكلام) adlı eserini yazmıştır.¹⁸³

Bundan sonra Ehl-i Sünnet'in akide konusundaki müellefatı günden güne çoğalmıştır.

Ebu Hanife'nin "el-Fıkhu'l-Ekber, el Ebsat, el-Alim ve'l-Müteallim, el-Vasıyye" eserleri gibi Ehl-i Sünnet akidesi mevzuunda bize vasil olan eski eserler gösteriyor ki Ehl-i Sünnet'in, bu mevzu-da eser yazmasının ilk gayesi, İslam umumi efkarını meşgul eden ve o devrin çeşitli mezheplere mensup fikir adamları tarafından hal ve izahına çalışan meselelere dair kendi görüşlerini neşr ve ilan etmektedirlere. Bundan dolayıdır ki bu teliflerde ele alınan mevzuların unsurları, meselelerin tertibi, sunuluş ve izahı, bilahare meydana getirilen ilm-i kelim müellefatında gördüğümüz şekilden başka bir manzara arz eder. Sonraki eserlerin tasnif, tertib ve muhteviyatında

¹⁸² Beyazidzâde Ahmed Efendi, *İşarâtü'l-Merâm*, s. 36, 37, 40, 44.

¹⁸³ Bu eser Haydarabad'da basılmıştır.

İslam tefekkür muhitinde zuhur eden başka amillerin tesir ettiği muhakkaktır.

İSLAM İLİMLERİ ARASINDA İLM-İ KELAMIN YERİ

Ehl-i Sünnet'i, diğer İslam mezheplerinden farklı görüşlerini telif ve tedvin etmeye, çeşitli tesirler altında mecbur eden durumu görmüş olduk. Bu görüşler acil cevap bekleyen ve bir kısmı akideye, bir kısmı da diğer hususlara dair meselelerdi ve her fırkanın bunlar hakkında kendine has görüşü vardı. Yine gördük ki o devirde meydana getirilen teliflerin sunuluş şeklini tespit ve tahdid eden bazı hedefler mevcuttu.

Bu hedefler ve amillerin hepsini bilmek, bize Ehl-i Sünnet ilm-i kelamının istinad ettiği esasların ve zamanla kaydettiği gelişmenin kolayca anlaşılması ve kontrol edilmesini temin eder. Fakat muvakkat bir zaman için bu tarihi tekamülün tetkikini bırakalım da, İslâm ilimlerinin parlak devrinde ilm-i kelam sahasındaki araştırma faaliyetinin tablosunu çizmeye çalışalım. Ta ki mevzumuzu işlerken, her şeyden önce kelimcilerin nazarında sahamıza giren bahisleri iyi bilmiş olalım.

Bu konuda söyleyeceklerimizin, Gazali'nin *el-Mustasfâ* isimli kitabının mukaddimesinden hûlâsa etmeyi tercih ettik. Çünkü bu mukaddime bütün İslam ilimlerinin bir izahı olduğu gibi, bu ilimler arasında ilm-i kelamın yerini isabetli tespiti, aynı zamanda bahislerinin tahdidi ve bahislerin tetkik edilmesinde uyulması gereken metodun da tarifi mesabesindedir.

Gazali diyor ki: İyi bil ki ilimler ikiye ayrılır:

A- Akli ilimler: Tıp, hesap ve hendese gibi. Şu anda bizim maksadımız bu değildir.

B- Dinî ilimler: Kelam, fıkıh ve usulü, hadis ilmi, tefsir ilmi, ilm-i batın, yani ilm-i kalb ve onu kötü huylardan temizleme.

Akli ve dinî ilimlerin her biri Küllî ve cüz'î olmak üzere ikiye ayrılır. Dinî ilimlerin içinde küllî olanı kelamdır. Geri kalan fıkıh ve usulü, hadis ve tefsir cüz'î ilimlerdir. Çünkü müfessir sadece kitabın (Kur'an'ın) manasına bakar. Muhaddis hususiyle hadisin sübût tarikiyle uğraşır. Fakihin yaptığı, mükelleflerin işledikleri işlerin

ahkamını tespitten işaretler. Usûlcü ise ancak ahlâm-ı şer'iyyenin delillerine nazar eder.

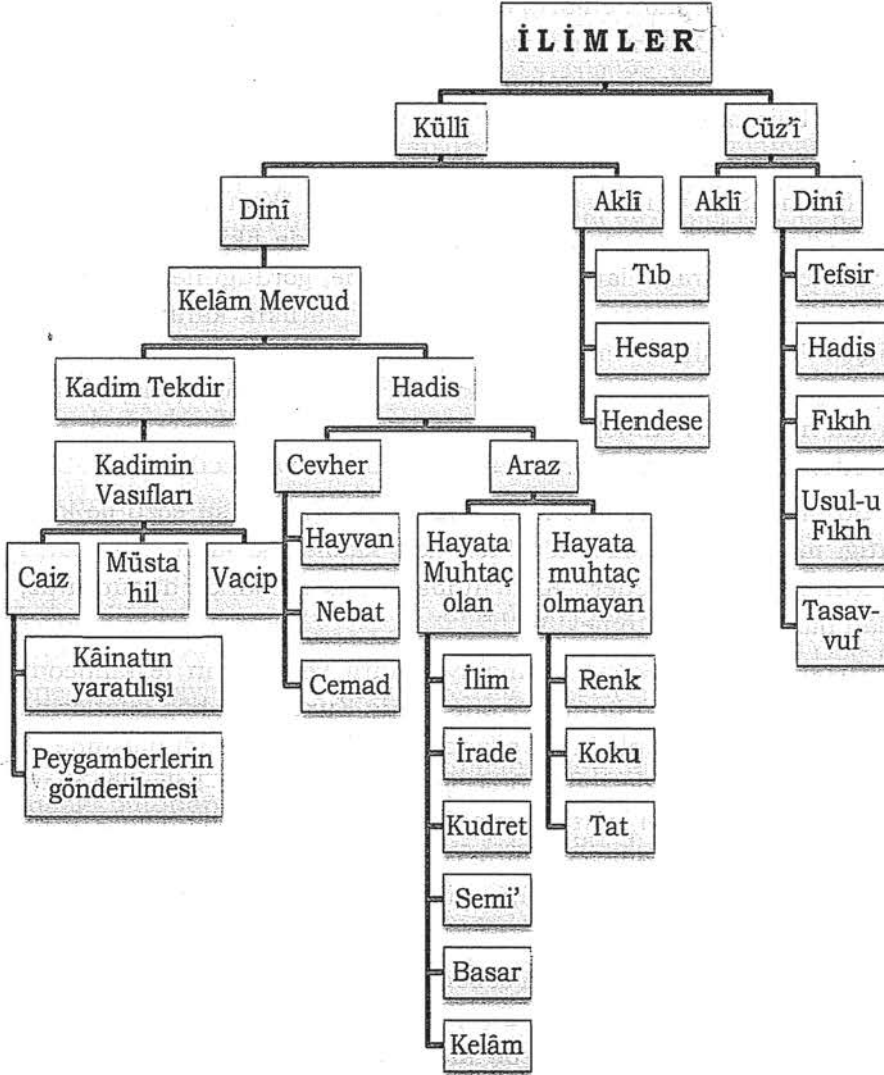
Mütekellime gelince; o, eşyanın en umumi ve şumullü olanı hususunda araştırma yapar. O da "mevcûd'dur. Kelamcı mevcudu kadim ve hadis diye ikiye ayırır. Sonra hadisi cevher ve âraz'a taksim eder. Araz'ı da ikiye ayırır; mevcudiyeti için hayatın şart olduğu kısım, ilim, irade, kudret, kelam, semî' ve basar gibi. Hayatın şart olmadığı kısım; renk, koku ve tat gibi. Cevheri de; hayvan, nebat ve cemâda taksim eder ve onun çeşitli oluşunun nevi ve arazlara bağlı olduğunu söyler. Sonra kadim hakkında düşünür. Onun birden fazla olmadığını ve hâdis varlıklar gibi taksime tabi tutulmadığını anlatır. Onun tek olması ve hâdis varlıklarından bazı vasıflarla ayrılması zaruridir. Bu vasıtaların bir kısmı vacip, bir kısmı mümtenî (müstahil) ve diğer kısmı da caizdir (mümkün). Kadim hakkında caiz, vacib ve muhal olanı teker teker anlatır. Sonra "fil'in onun için caiz olduğunu, alemin, onun caiz fiilinin mahsulü bulunduğunu ve alem caiz nevinden olduğundan bir muhdise (icad edene) muhtaç bulunduğunu, peygamberlerin gönderilmesinin ef'al-i caizden olup kadim'in buna ve peygamberlerinin doğruluğunu mucizelerle bildirmeye muktedir olduğunu ve bunun da fiilen vuku bulunduğunu beyan eder.

Mütekellimin sözü burada biter, aklın tasarrufu (hüküm sahası) sona erer. Zira akıl peygamberin doğruluğunu ispat eder, sonra bir kenara çekilerek, kendi başına idrak edemeyeceği, muhalı da göremeyeceği Allah ve ahiret günü meseleleri hakkında peygambere söyleceklerini kabul dinleyişi ile dinlemeye amade olur. Şeriat, aklın müstakillen idrak edemeyeceği hususları beyan eder. Zira akıl, kendi başına, taatin ahirette saadete, isyanın da bedbahlığa sebep olacağını idrak edemez. Fakat bunun muhal olduğuna da hükmedemez. Ancak mucizenin, doğruluğuna dehalet ettiği kimsenin (peygamberin) haber vermesiyle hükmeder. Onun haber verdiğini akıl tasdik eder.

İşte ilm-i kelamın muhteviyatı bundan ibarettir.

Bu izahtan anlamış bulunuyorsun ki kelamcı, evvela eşyanın en şumullüsü hakkında düşünmekle işe başlar ki o da mevcuttur. Sonra tedricen zikrettiğimiz tafsile girer ve orada kitap ve sünnet

gibi diğer ilimlerin esaslarını ve peygamberin doğruluğunu ispat eder. Müfessir, kelimcının tetkik ettiği cümlesinden sadece birini, kitabı alır ve tefsirine girişir. Muhaddis de sadece birini, sünneti, alır ve onun sübut yollarını tetkik eder. Fakih de bir hususu ele alır ki o da mükellefin fiilidir, onun vucub, hurmiyet ve ibaha bakımından şer'in hitabına olan nisbetini düşünür. Usülcü de sadece bir mevzuu ele alır, o da kelimcının doğruluğunu ispat ettiği peygamberin sözüdür. Onun ahkama delalet nevini mefuzuyla mı, mefhumuyla mı, yoksa manasıyla mı olduğunu inceler. Usulcünün tetkiki peygamber aleyhisselamın kavli ve fiilinin ötesine geçmez. Zira kitabı onun sözünden duyup alacak, icma' ancak onun beyanı ile sabit olacaktır. Dinî deliller ise kitap, sünnet ve icmadan ibarettir. Rasullullah'ın sözüne gelince, onun doğruluğunu ve hüccet oluşu ancak ilm-i kelimadan isbat edilir. O halde bütün dinî ilimleri ona nisbetle cüz'dir. Binaenaleyh kelim en yüksek mertebede bulunan ilimdir. Çünkü cüz'î ilimlere oradan geçilir.

ALLAH VE SIFATLARI

Allah (c.c) zatı, duyularla bilinmeyen bir varlıktır ki "O'nun benzeri yoktur."¹⁸⁴ "Allah, onların olmuş olacak, gelmiş gelecek her yaptıklarını bilir. Onların ilmi ise asla bunu kavrayamaz."¹⁸⁵ O'nun zatının mahiyeti tarif ve tahdid, kemiyet, keyfiyet, renk, ebad v.b yolu ile bilinmez.

Bundan dolayı Cüneyd (r.a) şöyle derdi: "Allah'ı ancak Allah bilir." İmam-ı Şafii'nin de şöyle dediği nakledilir: "Kim kendini yaratıp idare edeni (Allah'ı) arayıp anlamaya kalkışır da fikrinin varabildiği bir mevcutta karar kılsa (yani hissettiğine, gördüğüne, hayal ettiğine itimad ederek tasavvur edebildiği bir varlıkta karar kılsa) o müşebbihtir. (Allah'ı mahluka benzetmiştir) Eğer, (tefekkürü onu götürüp) mutlak yoklukta karar kılsa bu da muattıl (Allah'ı sıfatlardan hali kabul etmiş) olur. Şayet bir mevcutta karar kılar da onu idrakten aciz olduğunu itiraf ederse işte bu muvahhiddir.

Bu mana müminlerin efendisi Ebu Bekir (r.a)'ın şu sözü ile kasettiği mananın aynıdır: "İdrakten aciz kalmak idraktır." Şu hadis de aynı şeye delalet eder: "Allah'ın mahlukatı hakkında düşününüz, Allah hakkında düşünmeyiniz..."

Yüksek zatın hakikat ve mahiyeti tarif ve tasvirin fevkindedir. Bundan ötürü Allah'ı tanıtırma konusunda Kur'an Allah'ın sıfatlarına yönelmiştir. Şu sebeple ki bu sıfatlara ait, insanın kendi nefsinde ve şu alemin diğer cüzlerinde göreceği alamet, eser ve belirtiler mevcuttur. Allah Teala'yı sıfatları ve onların eserleri yoluyla bilmektir ki, insanoğlu bununla emr olunmuş ve İslâm ümmeti, İslâm'ın talimat ve ahkamına muhatap olan her mükellefin üzerine bunun farz olduğunda ittifak etmiştir.

Allah'ı şu alemdeki eserleri sebebiyle kendisine delalet eden sıfatları çoktur. Bunlar bazen "sıfat", bazen de "Esmâ-i Hüsnâ" diye isimlendirilir. Kur'an-ı Kerim bir kısmını zikre ehemmiyet vermiştir. Hadis'te bunların 99 olduğu rivayet edilmiştir. Müslüman alimler, bu Esmâ-i Hüsnâ'yı şerheden müstakil eserler meydana getirmiş-

¹⁸⁴ 42. Şûrâ, 11.

¹⁸⁵ 20. Tâhâ, 110.

lerdir. Mesela, Gazzali, Fahreddin Razi ve Ebu Bekr b. el-Arabî el-Maliki bunlardandır.

Kur'an'daki ilahi sıfatlar manaları bakımından, ya kemâl vecihlerinden biri ile Allah'ı vasıflandırmakta ya da O'nun fiillerinden bir fiili ve tecelliyat nevinden bir nevi ifade etmekte veya O'nu noksan sıfatlarından birinden tenzih etmektedir. Gerçekten Tevhîd dini diye isimlendirilen İslâm dini Kur'an'da -kapalılık ve anlaşılabilirliğe yer bırakmayacak şekilde- ilahi sıfatlara dayanarak İslâm'daki uluhiyetin hakikatini izah etmiş, O'nun mevkiini ve vasıflarını da beyan etmiştir.

Müslümanlık yine çeşitli tarz ve şekillerde beşeriyetin mahiyetini izah etmiş, onun da mevkiini ve vasıflarını tayin etmiştir. Böylece uluhiyet ve beşeriyetin hakikatini anlamakta insanlar hataya ve karışıklığa düşürebilecek her şeyi izale etmiştir.

Cenab-ı Hakk'ın ef'âl ve tecelliyatını ifade eden sıfatlardan Kur'an'ın bahsetmesi, Allah'ın (c.c) mahulkatın en şerefli ve değerlisi olan insanla alakasını, sonra da çeşitli nevileri ile alemle münasebetini izah etmektedir. Bu da uluhiyet ve beşeriyetin hakikati bahsinin bir devamı sayılır. Bundan dolayı Allah ile şu alem arasındaki alaka İslâm talimatında mühim bir mevki işgal eder. Yine bu önem sebebiyledir ki Kur'an-ı Kerim beşeriyete ilk hitabını Allah Teala'nın şu sözleriyle açmıştır: "Yaratan Rabbi'nin adıyla oku."¹⁸⁶ "Hamdolsun alemlerin Rabbi, Rahman ve Rahim olan Din gününün maliki bulunan Allah'a."¹⁸⁷

İslâm davetinin başlangıcından öyle kelimeler vardır ki manaları İslâm'da Tevhîd akidesinin büyük esaslarından olduğu için Kur'an sadece onları kullanmaya önem vermiştir.

Birinci mana: "Hâlik olan"¹⁸⁸ Allah, İslâm'ın talimatı ve hükümlerine muhatab olan şu insanın yaratıcısıdır. O'nun bu insanlara olan alakası halikin mahluk ile, icad edenin icad edilenle olan münase-

¹⁸⁶ 96. Alak, 1.

¹⁸⁷ 1. Fatiha, 1-3.

¹⁸⁸ 96. Alak, 2.

bet ve alakasıdır. Halik sıfatı başka bir ibare ile cad ve tekvin sıfatıdır.

İkinci mana: Bu alakanın tabiatça karakteridir. Kur'an bu hususu burada Fatiha suresindeki üç kelime içinde izah etmiştir: "Rabbu'l-alemin, rahman, Rahim" korumak, muhafaza etmek, kişiye varlığını devam ettiren her şeyi temin edecek şekilde bakmak manasına gelen rububiyet izah eder ki, Allah ile yaratıkları arasındaki bu alakanın tabiat ile mahiyeti Kur'an'ın şu ifadelerinde izah ettiği şekildedir: "Rahman ve Rahim olan Rabb"¹⁸⁹ "Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır."¹⁹⁰ Böylece anlaşılıyor ki, rububiyetin manası imdad (yaşatma, bütün ihtiyaçları temin etme) sıfatlarının manasıdır.

Üçüncü mana: O'nun bu rububiyeti -taşıdığı inayet, yardım, muhafaza, tedbir ve idare, rahmet acıma ve hak mefhumları ile birlikte- sadece insana müteveccih değildir. Bilakis, alemlerin bütün nevilerine şamildir. Bu Fatiha suresindeki "Rabbilalemin" ifadesidir. Aynı zamanda eş-Şuara, 23-24 suresinde daha açık bir şekilde görülmektedir: "Fıravn, Rabbulalemin ne demektir dedi? Musa şöyle dedi: Göklerin ve yerin ve aralarındakinin Rabbi, eğer iyice bir bilseydiniz..."

Dördüncü mana: Allah Teala'nın (Mâliki yevmi'd-dîn) mübarek sözünü vazettiği üç kaideden ibarettir:

a-Aklı ve idraki sayesinde şerefli olan insanoğlunun ehliyeti onu, rüşde (doğru yolu ve hakikatı bulmaya) mesuliyet yüklemeye emir nehiy ve irşad tarzındaki ilahi kitabın kendisine tevcih edilmesine ehil yapmıştır. Artık o, Rabbine ve insanlara karşı olan hareketlerinden mesuldür.

b-Muhatab ve mesul olan insanoğlunun hayatı, cisminin sonuna ermesi ile bulmamaktadır. Dünya hayatından sonra diğer bir hayat vardır ki orada her insan dünya hayatında ektiğini biçecektir. Onun muhasebesini, ceza veya mükafatını görecek.

c-Allah ceza gününde insanların arasındaki hükmetme işini biz-zat kendisi yapacaktır. "Ne gizler ne açıklarsak şüphe yok ki sen

¹⁸⁹ 1. Fatiha, 2.

¹⁹⁰ 7. Araf, 156.

bilirsin, zaten yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz." Bundaki gayesi de insanların dünya hayatında gerçekleştiremedikleri adaleti yerine getirmektir.

Buraya kadar anlatıldığı gibi Kur'an-ı Kerim Allah'ın bu alemle alakasını O'nun efaline delalet eden sıfatları yolu ile tespit ve ifade eder:

"O, öyle Allah'tır ki, Hayy'dır, bütün mahlukatın idaresini yürütendir. O'nu ne bir uyuklama tutar, ne de bir uyku."

"Diriltir ve öldürür".

"Dilediğine rızkı genişletir, dilediğine de daraltır."

"Gökten bir su indirir de onunla ölü (nebatsız) olan arzı ihya eder."

"O Allah'tır ki rüzgarları gönderir de, onlar bir bulut kaldırır. Derken Allah bunu gökte nasıl dilerse öylece serer, onu parça parça eder. Nihayet görürsün ki aralarından yağmur çıkıp durmaktadır. O, yıldırımlar gönderip onunla kimi dilerse çarpar..."

Bu manada nice ayetler vardır.

Kelamcılar, Allah'ın fiilleri ve tecellilerinden bahseden ve her müslümanın Allah teala'nın kendileriyle mevsuf olduğuna inanması icap eden sıfatlardan bahsederken, ekseriyeti 7 sıfat saymış, bazıları sekizinci bir sıfat ilave etmiş, bir kısmı da bu sekizin üzerine de başka sıfatlar eklemişlerdir. Muayyen sayıdaki sıfatları ihtiyar edişlerinin sebebi, bunların Allah Teala'yı daha iyi anlatabildikleri içindir. Uluhiyetin manası bu sıfatlar olmadan anlaşılmaz.

Bu sıfatları ispat edenler -ispat ettiklerinin sayısında ihtilaf etmelerine rağmen- şu noktada müttefiktirler: Allah'ın isimleri ve sıfatları tevkîfidir, şâri'in izni olmaksızın O'nu bir vasıfla vasıflandırmak mümkün değildir. Bazıları kemal ifadeden sıfatlarla Allah'ı tavsif etmenin caiz olduğu kanaatindedirler.

Kur'an Allah'ın şu sıfatlarından bahsetmektedir:

Müştak sigası ile: Basîr, Semî', Kadîr, Alîm, Hayy

Masdar sigası ile: İlim, Kelâm

Fiil sigası ile: Yurîdu ve kelleme

Kur'an'da mevcut bu sigalardan ve bir de iştikak yolundan hareket ederek Ehl-i Sünnet kelimcileri bu sıfatları ikiye ayırmışlardır:

- 1- Sıfat-ı Maânî,
- 2- Sıfat-ı Ma'neviyye.

Yine Ehl-i Sünnet sıfatları "Allah'ın zatı üzerine zait, kadim manalar diye tarif etmişlerdir. Buna göre âlim, ilimle muttasıf zât, kâdir kudretle muttasıf zât demektir.

Sıfat-ı maânî: İştikak basımından sıfat-ı ma'neviyenin asılları ve illetleridir. Sıfat-ı ma'neviyye sıfat-ı maâninin zaruri netice ve hükümleridir. Buna bağlı olarak Ehl-i Sünnet sıfatları iki gruba ayırdılar:

Birinci grup: Hayat, İlim, Kudret, İrade, Semi, Basar, Kelam

İkinci grup: Hayy, Âlim, Kadir, Mürîd, Semî', Basîr, Mutekellim.

Allah'ın isimlerinin tevkifi olmasına, Ehl-i Sünnet'in sıfat-ı ilahiyeyi zat üzerine zait kadim manalar diye tarif etmesine ve sıfat-ı maâninin de mevsuftan ayrı olarak zihni bir varlığa sahip olması. Bütün bunlara binaen mutezile Allah'ın sıfatları listesinde sıfat-ı maâninin yer almasına itiraz etmiş ve Cenab-ı Hakk'ı sadece sıfat-ı ma'neviye ile vasıflandırmakla yetinmiştir.

Kelamcıların bahis konusu ettikleri bu sıfatlar iki kısma ayrılır:

1- Birinci kısım müteallaktır. Yani onun için eserinin zahir olacağı bir saha gereklidir. İlim, malumu (bilinmek şânından olan şeylerin) kendisiyle münkeşif olduğu (bilinme sahasına geldiği) bir sıfat olması itibariyle malum ister. Yani ilmin eseri malumsuz zahir olmaz. Kudret de makdûr (kudretin kendisiyle alakalanacağı varlık) ister. İrade, sem', basar ve kelam da böyledir.

2- İkinci kısım hayat sıfatından ibarettir. Bu sıfat hiçbir şeye taalluk etmez. Yani hayat -anlaşılabilmesi için- mevsufta bulunmuş olmasından fazla, kendisinde eserinin görüneceği bir sahaya ihtiyacı yoktur.

Fakat müteallak olan sıfatlar öyle değildir. Onlar da iki şey ister:

- 1- Bulunacağı bir mevsuf ki bu, zâttır.
- 2- Eserlerinin zahir olacağı bir meydan, bir saha ister.

Kudret ile irade mümkinata taalluk eder. İlim ile kelam ise akli hükümlerin vacip, caiz ve müstahil hepsine taalluk eder.

Sem' ile basar sıfatına gelince, bazılarına göre bunlar ilim ve kelam sıfatları gibi her şeye taalluk eder bazılarına göre de kudret ve irade gibi sadece mümkinata taalluk eder. Şuna da dikkat etmek icap eder ki Eş'ariyye kudret için iki taalluk kabul etmişlerdir. Birincisine Salahî taalluk dediler. Yani ezelden beri ve mevcudat var edilmeden önce dahi var olabilmek ve yok edebilme salahiyeti. İkincisine tencizî (tatbikî) taalluk ismini vermişlerdir. Bu da makdurâtı (kaderde tayin ve ispat edilen şeyleri) fiilen var veya yok etmek suretiyle tatbik ve infazdır. Maturidiyye bu tencizî taalluku tekvin sıfatıyla ifade etmiştir.

MUHAMMED ALLAH'IN ELÇİSİDİR (محمد رسول الله)

Allah Teala'nın peygamberlere vahiy suretiyle gönderilen dinlerin akaidinde değişikliğe uğramayan, sabit ve asli unsurlardan bahsederken, bu dinlerin şu esaslarda ittifak ettiklerini söylemiştik:

- 1- Allah'a iman,
- 2- Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara tebliğ için zaruri bir vasıta olan nübüvvete ve peygamberlere iman,
- 3- Ahiret gününe iman.

Şuna da işaret etmiştik ki İslam dini, vahye müstenid dinlerden biri olması itibarıyla, kendisinden önce geçen dinler gibi üç esasa imanı zaruri kılmıştır.

Bundan önceki derslerde Allah'a iman mevzuu ile alakalı bazı meselelerden söz etmiştik. Şimdi ise zikri geçen üç akide esasının ikincisi hakkında İslam'ın görüşünü öğrenelim. Bu esas umumi olarak risalet müessesesine ve peygamberlere, hassaten de Allah'ın kendisine İslam dinini vahyettiği Allah elçisi Muhammed (s.a.v)'e imandan ibarettir.

Risâlet ve Nübüvvet

İslam dini, kişiye gerek itikad gerek amel sahasında mesuliyetin terettüp etmesi için risalet veya nübüvveti şart koşturmuştur. "Biz

peygamber göndermedikçe azap ediciler değiliz.”¹⁹¹ “Senin Rabbin kasabaların ana merkezine ayetlerimizi okuyan peygamber göndermedikçe kasabaları helak edici değildir.”¹⁹²

Bundan dolayıdır ki zaman zaman beşeriyete hakkı gösterecek ve onları doğru yola iletecek rasûl ve nebîlerini göndermek Allah’ın sünneti ve âdeti olmuştur. “Biz her millete ‘Allah’a tapın, şeytandan çekinin’ diyen bir peygamber gönderdik.”¹⁹³ “Hiçbir millet yoktur ki, onun içinde (eğri yolun encamından) korkutucu biri gelmiş geçmiş olmasın.”¹⁹⁴ “Biz peygamberimizi apaçık burhanlarla gönderdik. Onlarla birlikte kitabı ve mizanı indirdik ki insanlar adalet ve insaf ile hareket etsinler.”¹⁹⁵ “Biz peygamberleri müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderdik. Eski peygamberlerden sonra insanların Allah’a karşı ileri sürececek bir bahaneleri olmasın.”¹⁹⁶

Allah Teala’nın gönderdiği bütün peygamberlere iman etmeyi Müslümanlara emreden Kur’an ayetleri çoktur. Biz şunları nakletmekle iktifa ediyoruz: “...Fakat Allah peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık Allah’a ve peygamberlerine iman edin.”¹⁹⁷ “Meryem oğlu İsa, sadece Allah’ın elçisidir ve O’nun kelimesidir. O’ndan bir ruhtur. O halde Allah ve peygamberlerine inanın.”¹⁹⁸ “Allah’a ve peygamberlerine inananlar ve onlardan hiçbirini ayırt etmeyenlere gelince, Allah bunlara mükafatlarını verecektir. Zaten Allah yargılayıcı, esirgeyicidir...”¹⁹⁹ “Allah’a ve peygamberlerine iman edin. Allah’ın sizi varis kıldığı mallardan sarf edin.”²⁰⁰ Siz de Allah’a ve Allah’ın sözlerine inanan ümmî peygamberlerine inanın, ona uyun ki hida-

¹⁹¹ 17. İsra, 15.

¹⁹² 28. Kasas, 59.

¹⁹³ 16. Nahl, 36.

¹⁹⁴ 35. Fâtır, 24.

¹⁹⁵ 57. Hadid, 25.

¹⁹⁶ 4. Nisâ, 164.

¹⁹⁷ 3. Âl-i İmrân, 179.

¹⁹⁸ 4. Nisâ, 150.

¹⁹⁹ 4. Nisâ, 151.

²⁰⁰ 57. Hadid, 7.

yete eresiniz.”²⁰¹ “Artık Allah’a ve peygamberlerine inanın ve vah-yettiğim nura iman edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”²⁰²

Yine Kur’an, bütün peygamberlere iman etmeyi emrettikten baş-ka, onlara iman etmeyip, Allah’tan getirdiklerini tasdik etmeyenleri tekfir etmiş ve en büyük azaptan önce yakın bir azabı da haber vermiştir.

Bu mevzuda Kur’an-ı Kerim der ki: “Allah’ı ve peygamberlerini inkar ederek kafir olan, bir de Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isteyen (Allah’a inanıp peygamberlerine inanmayan) ‘Bun-lardan kimine inanır kimini inkar ederiz’ diyen böylece küfür ile iman arasında bir yol tutmaya yeltenen kimseler (yok mu?) işte on-lar gerçek kafirlerin ta kendileridir. Biz o kafirlere hor ve hakir edici bir azap hazırlamışızdır.”²⁰³ “Onlar kitabı ve peygamberlerimizle gönderdiğimiz şeyleri tekzip edenlerdir. Artık bilecekler, boyunların-da laleler, zincirler bulunduğu zaman ki onlar sıcak suyun içinde sürüklenecekler, sonra ateşle yakılacaklar.”²⁰⁴ “kim Allah’ı melek-le-rini, kitaplarını, peygamberlerini, ahiret gününü inkar ederek kafir olursa o, muhakkak ki uzak bir sapıklıkla sapıp gitmiştir.”²⁰⁵

Hız. Muhammed (s.a.v)’in Nübüvvetine İman

Şimdi de Allah’ın elçisi Muhammed (s.a.v)’e ve onun risaletine iman meselesine geçelim.

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın Rasûlü Muhammed’e (s.a.v) iman, teb-lîğ buyurduğu Kur’an’ı emir ve nehiyleriyle birlikte tasdik ve ondan önceki rasullerin de kitaplarına inanmak emredilmiştir. Bu hususta buyurulur ki: “Ey iman edenler! Allah ve rasulüne indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaplara iman ediniz.”²⁰⁶ “Ey iman edenler!

²⁰¹ 7. Araf, 158.

²⁰² 64. Tegabûn, 8.

²⁰³ 4. Nisâ, 150-151.

²⁰⁴ 40. Gâfir, 70-72.

²⁰⁵ 4. Nisâ, 136.

²⁰⁶ 4. Nisâ, 136.

Allah'tan korkunuz ve Rasulüne iman ediniz.”²⁰⁷ “Peygamberin size verdiğini alınız. (emrettiğini yapınız), nehyettiği şeyden de sakını-
nız.”²⁰⁸

Kur'an, Rasulullah'a ve risaletine imanı emrettiği gibi onu tekzip edip inkar edenleri ve risaletine inanmayanları da tehdid etmiş, akibetlerinin kötü olduğunu haber vermiştir. Ez cümle buyurur ki:

“Kim Allah'a ve Rasulüne inanmazsa, biz öyle kafirlere cehennem azabı hazırlamışızdır.”²⁰⁹ “Kim Allah'a ve Rasulüne asi olursa, onun için ebedi kalacağı cehennem ateşi vardır.”²¹⁰

İslam dini, kelime-i şahadeti, insanın İslâmî prepsipleri ve talimatı benimsemesine bir unvan ve alamet kabul etmiş, kişinin Müslümanlardan sayılması ve kendisine Müslüman muamelesi yapılması için Kelime-i Şehadet'i veya o manada bir sözü söylemesini zaruri kılmıştır. İşte diyoruz ki İslâm dini bir cümlede (Kelime-i Şehadet'te) Rasulullah'a ve risaletine iman, Allah'a iman ile yan yana zikretmiştir. Müslümanlık bundan sonra, istemiş ki her gün ezan vakitlerinde ve farz namazların kılınmasına davet edildiğinde, Müslüman mutlaka şehadet kelimesini işitsin. Farzlardan önceki kametlerde ve teşehhütlerde okuyup tekrar etsin ve böylece her gün onu yirmi beş defa duymuş ve söylemiş olsun.

Peygamber Muhammed (s.a.v)'e iman demek, onun bütün insanlara Allah elçisi olarak gönderildiği ve Kur'an'ın kendisine vahyedildiğini tasdik etmek demektir. Bunun yanında kalbi ameller ve uzuvlara ait fiillerle alakalı emir ve yasaklarına itaat de yine bu iman içinde mevcuttur. Risaletten ve rasullerden bahsetmek, bizi şu meseleleri de temasa mecbur kılar. Rasulün ve nebinin manası – peygamberlerde bulunması icap ed en sıfatlar- peygamberin vazifesi –vahy ve keyfiyeti- sonra da bizim peygamberimiz Muhammed (s.a.v) kimdir?

²⁰⁷ 57. Hadid, 28.

²⁰⁸ 59. Haşr, 7.

²⁰⁹ 48. Feth, 13.

²¹⁰ 72. Cin, 23.

RASUL VE NEBİ (الرسول والنبی)

Lügatta:“İrsal” lügatte tevcih etmek, yöneltip göndermek manasına gelir. “Filanı filana irsal ettim” demek. “tebliğ edilmesini arzu ettiğim şeyi kendisine tebliğ etmesi için filanı filana yöneltip gönderdim.” demektir.

“Rasûl” bir şahıs tarafından diğer şahsa –aralarında vasıta olarak- gönderilen kimsedir. Kendisine rasûl denmiştir, çünkü gönderildiği kimseye tebliğ etmek üzere bir “risalet=vazife” deruhte etmiştir. الرسول sigası mübalağa sigasıdır. “Çok defa gönderilmiş” veya “risalet=elçilik müddeti uzadığından gidip gelmesi ve göndereni ile görüşmesi defalarca vuku bulmuş manasına gelir. Bundan dolayıdır ki Rasûl’ün lügat bakımından yapılan tarifine şöyle de denmiştir. “Rasûl, kendisini gönderenin haberlerini devamlı bekleyen ve alan kimsedir.”

Rasûl kelimesi açık bir şekilde göndereni المرسل, kendisine gönderilen kimseyi المرسل إليه ve yine kendisine gönderilen kimseye tebliğ edeceği risaleti ifade eder.

O halde “risalet” ve “tebliğ” doğrudan doğruya rasûl kelimesinden doğan iki mefhumdur.

Nebi’ye gelince: bu kelime ya haber manasındaki النبا kökünden veya irtifa ve uluvv (yükseklik) manasında olan النبوة veya النبوة aslından türemiştir. Nebi kelimesi fa’ıl veznindedir. Bu vezin ismi fail manasına gelebilir ki o zaman nebi “haber veren” münbi demek olur, eğer ismi meful manasında olursa nebi “haber verilen” manasını taşır.²¹¹ Nebi kelimesi şayet yükseklik manasındaki “nübüvve” veya “nebâve”den alınmışsa, bu takdirde kelimemiz, kendisiyle mevsuf olanın şanınin yüce, kadrinin âli olduğu manasını ifade eder.²¹²

²¹¹ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, “Rasûl” ve “Nebe” maddeleri; *Şerhu’l-Musâyere*, s. 198.

²¹² *Şerhu’l-Musâyere*, s. 198.

Verilen bu izahtan şu neticelere varmak mümkündür:

1- Rasûl kelimesi, asli bünyesinde "risalet" ve "tebliğ" manalarını taşır. Bu sarîh delalete bağlı olarak resulün manası kendisine gönderilen kimseye tebliğ etmekle emr olunduğu bir risaleti veya vazifeyi hamil olan kimsedir.

2- Nebi kelimesi ise -yukarıda da söylediğimiz üzere- hem ismi fail hem de ismi meful manasına gelen "fail" sigasında olduğu için açık ve net bir şekilde "tebliğ" manasını taşımaktadır.

O halde bu kelime ismi fail manasına alınıp ve "münbi=muhbir" diye tefsir edilirse kendi lafzı ile "tebliğ" manasını ifade eder ve "tebliğ edilen şeyi" de tazammun eder ki, risalettir. Fakat ismi meful manasına alınıp ve "münbe=muhber" olarak tefsir edildiğine, nebinin Allah'tan alıp haber verdiği risaleti zımnen ifade eder. Ancak tebliği ihtiva etmez. Rasûl ve nebî kelimeleri hakkında çıkarılacak lugavî mana üzerinde ihtilafa binaen, aynı kelimelerin şer'î manasını tespit hususunda da kelimciler arasında ihtilaf olmuştur. Meşhur olan tarif şudur:

Nebî, tebliğe memur olsun olmasın, Allah'ın beşeriyete gönderdiği insandır.²¹³ Rasûl ise Allah'ın tebliğe memur ederek insanlara gönderdiği kimsedir.²¹⁴ Görülüyor ki nebi ile rasul arasındaki fark tebliğin bulunup bulunmayışı bakımındandır.

Kelamcıların bir kısmı şöyle demiştir: Nebi, Allah'ın kendisine vahy indirdiği, insanlara gönderdiği ve tebliğe memur ettiği insandır.²¹⁵ Rasul ise aynı şekilde Allah'ın insanlara gönderdiği ve tebliğe memur ettiği kimsedir. Şu farkla ki rasulün, kendisine verilmiş kitabı ve şeriatı olması veya daha önceki şeriatın bir kısmını neshetmesi şarttır.²¹⁶

²¹³ *Şerhu Aliyyi'l-Kari ale'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 53; *Şerhu'l-Musâyere*, s. 198; *Hâşiyetu İbni'l-Hâc*, s. I, 61.

²¹⁴ *Şerhu'n-Nesefiye li's-Sa'd*, s. 35-36; *Şerhu Aliyyi'l-Kari ale'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 53; *Şerhu'l-Musâyere*, s.198; *Hâşiyetu İbni'l-Hâc*, s. I, 61.

²¹⁵ *Şerhu'n-Nesefiye li's-Sa'd*, s. 35-36; *Şerhu Aliyyi'l-Kari ale'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 53; *Şerhu'l-Musâyere*, s. 198.

²¹⁶ *Şerhu'l-Musâyere*, 198.

İbn Teymiyye “*Kitabu’n-Nübüvvât*” adlı kitabında²¹⁷ rasûl ile nebînin arasındaki farkı şöyle izah etmiştir: Rasûl; o kimsedir ki kendisine vahy nazil olmuş, tebliğ memur edilmiş ve Allah’ın emrine muhalefet edenlere, bilmedikleri bir risaletle gönderilerek bu risaleti kendilerine tebliğ etmekle emr olunmuştur. Bu zaten yeni bir şeriat getirmesi şart değildir. Olabilir de, olmayabilir de. Nebi ise Allah’ın kendisine haber ilettiği (vahy) ve kendisi de Allah’ın bildirdiklerinden insanları haberdar eden kimsedir. Bazen ona muayyen bir mevzuda hususi bir haber indirilir, fakat kendine ait bir şeriatı olmaz. O daha önce gönderilen şeriatla amel etmeye memurdur. Nebi; insanlara, daha önce bilmedikleri bir şeriatla gönderilmez. Ancak kendinden önce gelen ve insanların bildikleri şeriata uymalarını mü’minlere emretmekle mükelleftir.

PEYGAMBERLERİN SIFATLARI

Allah’ın nübüvvet ve risalette mümtaz kıldığı bir zatın bazı sıfatları kendinde bulundurması icap eder:

Emanet: Peygamberin zahiri ve Batini uzuvlarını haram veya mekruh bir fiilden Allah’ın korumasıdır.²¹⁸ Bu mana aynı zamanda peygamberlerin “ismet” sıfatının ifade ettiği mefhumdur.

Emanet veya ismet şu hususlarda rasulün veya nebînin sıfatı olması zaruridir:

Kendisine vahyolunan hususların tebliğinde, peygamber kendisine vahyedilen şeriat ve hükümleri tebliğde Allah’ın emrine muhalefet edemez, mesela vahyin tümünü veya bir kısmını ümmetinden gizlemesi gibi. “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan Allah’ın elçiliğini tebliğ ve ifa etmemiş olursun.”²¹⁹ Yine peygamber, kendisine vahyedilenlerden ziyade ve noksan yapmak suretiyle hiçbir tağyir ve tahrifte bulunamaz. “Eğer (peygamber) bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı elbette onun sağ elini (kuvvet ve kudretini) alıverirdik, sonra da hiç şüph-

²¹⁷ Fahrüddin er-Râzî, *en-Nübüvvât ve mâ Yete’alleku biha*, s. 172-173.

²¹⁸ *Şerhu Kasım Cessus ale’r-Risale*, s. 24.

²¹⁹ 5. Mâide, 67.

siz, onun kalp damarını²²⁰ koparırdık. O vakit sizden hiçbiriniz buna mani de olamazdı.”²²¹

Peygamber akide mevzuunda Allah'ın emrine muhalefet edemez, nübüvvete ve ahiret gününe iman etmekle Allah'ın emrettiğinin hilafına gidemez. Ameller sahasında da ilahi emre aykırı hareket edemez. Allah'ın kendisine vahyettiği şeriata uymayan, hiçbir amelde bulunamaz. Haram veya mekruh iş işleyemez. Peygamberlerin “ismet” sıfatı mevzuunda kelamcılar arasında ihtilaf vardır:

İsmet; doğumundan vefatına kadar nebi veya Rasulden ayrılmayan, daima onda mevcut olan bir sıfat mıdır yoksa nübüvvetten önce veya ondan sonraki muayyen bir zamana has bir sıfat mıdır? Peygamberler Allah'ın emrine muhalif olan büyük ve küçük (kebâir ve segâir) bütün günahlardan mı masumdurlar yoksa sadece kebâirden mi? Sonra onlar, her hallerinde günahlarından masum, gerek kasten gerek hata ve yanılma neticesi olsun hiçbir şekilde Allah'ın emrine muhalefet etmeyen kişiler midir? Yoksa unutkanlık ve sehiv hallerinde kendilerinden günah sadır olur mu?

Kelamcılar, bu ihtilaflarına rağmen, Rasûl ve Nebilerin küfürden masum olduğuna ittifak etmişlerdir. Binaenaleyh rasûlün veya Nebinin kafir olması ve akidenin üç büyük esasından herhangi birini inkarı gerektiren bir sözün veya fiilin kendisinden sudur etmesi mümkün değildir. Akaidin bu üç ana temelini Allah tarafından vahyedilen bütün dinler getirmiş ve asırlar boyuncu ümmetleri onlara imana teşvik etmiştir. Böylece bunlar, Allahın nebilerine ve rasullerine vahyettiği dinlerin her biri için sabit prensipler halinde gelmiştir.

Evet, nebi ve rasullerin hepsi küfürden ve bu üç esası inkar etmekten, hem nübüvvetten (yani vahyin ilk nazil olmaya başladığı zamandan) önce, hem de ondan sonra masumdurlar.²²²

²²⁰ Ayetteki (الوین) şah damarı, kalp damarı demektir. Bu damar kesilince insan hemen ölüverir. Ayetin meali şöyle olur: Biz onu helak ederdik ve kimse onu helakten bizi menedemezdi.

²²¹ 69. Hâkka, 44-47.

²²² Şerhu'l-Müsâyere, s. 195; Şerhu'n-Neseftiyye, s. 170.

Küfrün dışındaki günahlara gelince, Müslümanlar yine ittifak etmişlerdir ki şeriate, ahkâmın tebliğine ve ümmetin irşadına dair olan hususlarda peygamberlerin yalan ve hata etmeleri mümkün değildir.²²³ Tebliğ ve irşaddan başka sahalarda ise görüşler ayrılmıştır. Ehl-i Sünnet'e göre peygamberler, vahiyden önce de, sonra da, gerek kasten gerek sehven, büyük küçük bütün günahlardan münezzehtir. Ehl-i Sünnet, buna binaen emanet sıfatının, doğumundan vefatına kadar peygamberde mevcut olduğunu kabul ederler.

Sadedin Teftazani'nin bu konudaki sözleri birbirinden farklıdır. *Şerhu'l-Mekâsîd*'inde yukarıdaki görüşü kabul etmiş, *Şerhu'n-Nesefiyye*'sinde ise²²⁴ peygamberlerden büyük günahın sadır olabileceğini bazı alimlerden naklen zikretmiştir. Herhalde *Şerhu'n-Nesefiyye*'de zikrettiği alimlerden kastı Ehl-i Sünnet olmayan ulemadır. Bu takdirde *Şerhu'l-Makâsîd* ile *Şerhu'n-Nesefiyye*'deki sözleri birbirini nakzetmiş olmaktan kurtulur.

Küçük günaha (segâire) gelince, alimlerden çoğunluk bunun, peygamberlerden kasten sadır olabileceğini tecviz etmişlerdir. Ehl-i Sünnet'ten Eş'arî olan İmamu'l-Haremeyn ve Mutezileden Ebu Haşim bunlardandır.²²⁵ Tabi, bunlara göre segairin, peygamberlerden sehven de suduru mümkündür. Bunlar diyorlar ki sehven veya unutarak işlemek günah sayılmaz. Umumiyetle peygamberlere ve bizim peygamberimize unutkanlığı ve sehvi nisbet eden bir şey göze çarparsa onu tevil etmemiz ve emanet ile ismet sıfatının ihlal etmeyecek şekilde anlamamız icap eder.

Emanet sıfatının ehemmiyetli bir neticesi vardır. Şöyle ki: Peygamber sözlerinin, fiillerinin ve takrirlerinin (görüp de muktedir olduğu halde menetmediği, tasvip buyurduğu hususların) hepsinin doğru olması, hatalı bulunmaması ve tenakuz arz etmemesi gerekir. Peygamberlere nisbeti sahih olan sözler, fiiller ve takrirler, eğer Allah tarafından getirdiği itikadi ve şer'î talimat ve esaslara muvafık ise ve kapalı tarafları bulunmayıp tam bir vuzuh içinde bulunuyorsa onları anlamak ve tatbik etmekte bir güçlük bahis konusu değil-

²²³ *Şerhu'n-Nesefiyye*, s. 170.

²²⁴ *Şerhu'n-Nesefiyye*, s. 170.

²²⁵ *Şerhu'l-Müşayere*, s. 199.

dir. Şayet peygamberlerin bir kısım sözleri, fiilleri ve takrirleri bize kapalı ve müşkil geliyorsa²²⁶ mesela, bunların yakın ve zahir manaları onun getirdiği umumi prensiplerle çatışır görünüyorsa, bu takdirde onları tevil etmemiz, umumi ruhuna uyacak bir manaya hamletmemiz icap eder.

Nakil yoluyla peygambere nisbeti sabit olan sözler, fiiller ve takrirler muvacehesinde bu tevilı yaparız. Ondan geldiği sabit olan hiçbir sözü, fiili veya takriri reddedemeyiz. Çünkü o, hatadan korunmuştur. Bütün sözleri doğrudur, doğru manaları vardır. Binaenaleyh hangi şekilde olursa olsun onu kabul etmeye mecburuz.

Rasul ve nebi olmayanların sözleri ve fiillerine gelince, Ehl-i Sünnet'e göre ismet nebi ve rasullere hastır. Binaenaleyh Sofiyyeden veya başkalarından gerek itikad, gerek amel sahasında dinî hükümlere muhalif bir şey sadır olursa, onu tevil etmeyiz, reddederiz ve terk ederiz. Çünkü tevil edilmesi gereken söz, hata etmeyen, masum kişinin sözüdür. Masum olmayan insanlar hata da eder, isabet de ettirir. O halde dini kaidelere muhalif düştüğü takdirde böylelerinin sözü tevil edilmez, red ve terk edilir.

Peygamberlerin vasıfları mevzuunda temas etmemiz gereken iki mesele kalmıştır:

a- Peygamberlerin vahiy mahsulü olmayan ve dinle ilgili bulunmayan sözleri,

b- Tebliğ ve mükellefiyet.

PEYGAMBERLERİN VAHY MAHSULÜ OLMAYAN VE DİNLE İLGİLİ BULUNMAYAN SÖZLERİ

Peygamberlerin, hata, yanılma ve nisyandan tenzih edilen fiil, söz ve beyanları, tebliğe memur oldukları din ve şeriatla ilgili olanlarıdır. Tebliğe alakalı her türlü izah, söz veya fiil halindeki takrir ve

²²⁶ Bazen peygamberlerin sözlerinin kapalı oluşunun sebebi şudur; onlar insanlara gayb ve melekut aleminden bahsederler. Bu, alıştığımız kelimelerle anlatılması güç olan bir alemdir. Bu sebeple peygamber remzî ifadelerle ve darb-ı mesellere başvurarak bahsettiği hususu anlatmaya çalışır. "İşte bu misalleri biz insanlar için irad ediyoruz. Onları ancak alim olanlar anlar." (29. Ankebût, 43)

beyanlarda peygamberin hata, sehiv ve yanılmadan korunmuş olması icab eder. Fakat vahiy, tebliğ ve bunların hakikatini tamamlayıcı olan hususlar dışındaki fiil ve sözlerde, peygamber diğer insanlar gibidir. Bu konularda onun da yanılması, hataya düşmesi ve unutulması mümkündür.²²⁷ İmam Ahmed'in *Müsned*'inde²²⁸ Talha b. Ubeydullah'tan şöyle rivayet edilmiştir: "Rasûlullah (s.a.v) hurmaların tepelerine çıkmış bir grup insanın yanından geçti ve bunlar ne yapıyorlar diye sordu. . Aşı yapıyorlar, erkeği dişiye aşıyorlar, tarzında cevap verildi. Buyurdular ki: Bunun fayda vereceğini sanmıyorum. Cemaat bu sözden haberdar edilince, vazgeçtiler ve hurmaların tepelerinden indiler. O yıl hurmalar hiç meyve vermedi. Bu husus Hz. Peygamber efendimize arz edildi. Buyurdular ki: 'O, benim bir zannımdan ibaretti, beni zannımdan ötürü muaheze etmeyin. Eğer faydalı ise yapınız. Ben de sizin gibi bir beşerim, zan bazen yanılır, bazen isabet eder. Fakat Aziz ve Celi olan Allah'tan size bir haber getirirsem onu muhakkak alınız. Zira ben Allah'a karşı asla yalan söylemem.'" Yine Talha b. Ubeydullah'tan başka bir rivayette şöyle buyurmuştur:²²⁹ "O, sadece benim bir zan ve tahminim idi. Eğer faydalı bir şey ise yapmaktan geri kalmayın. Ben sadece sizin gibi bir beşerim. Zan ve tahminim yanılabilir de isabet ettirilir de, fakat benim "Aziz ve Celil olan Allah buyurdu" dediğim şeyler doğrudur. Ben Allah'a asla yalan izafe etmem."

TEBLİĞ VE MÜKELLEFIYET

Peygamberlerde bulunması zaruri olan sıfatları zikrederken, Allah'ın vahyettiği bütün akaid ve ahkamı peygamberlerin tebliğ etmesinin, üzerine borç olduğunu görmüştük.

Peygamber, dinden olan her şeyi aynen kendisine indirildiği gibi, insanlara tebliğ ve beyan etmekle mükelleftir. Onun tümünü veya bir kısmını insanlardan gizleyemez. Yine onu tahrif ederek manasını değiştirmek veya Allah'ın vahyettiğine ilaveler yapmak onun için

²²⁷ *Şerhu'l-Musâyere*, s. 200-201.

²²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 162.

²²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 162.

mümkün değildir. Dinden olan her şeyi, kendilerine tebligat yapmakla emrolunduğu kimselerin bir kısmına bırakıp da diğerlerine tahsis edemez.

İşte Kur'an'ın bu husustaki ayetleri:

“Ey kitaplılar! Peygamberlerin arası kesildiği zamanda (fetrette) size apaçık söyleyip duran elçimiz gelmiştir. Ta ki “bize ne bir rahmet müjdecisi, ne de bir azap habercisi gelmedi” demenize mahal kalmasın. İşte size müjdeleyici ve uyarıcı bir peygamber geldi artık.”²³⁰

“(Biz) peygamberleri rahmet müjdecileri ve azap habercileri olarak (gönderdik) ta ki peygamberlerden sonra insanların Allah’a karşı bir bahaneleri olmasın.”²³¹

“Eğer biz onları daha evvel azap ile helak etmiş olsaydık muhakkak diyeceklerdi ki: ‘Hey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de şu zillet ve rüsvaylığa uğramadan evvel ayetlerine tabi olsaydık.’”²³²

“Biz peygamber göndermedikçe asla azap ediciler değiliz.”²³³

Bu ayetler, peygamberin uhdesinde bulunan tebliğ ve ilan vazifesinin hakikatini açık bir şekilde ifade etmektedir. İslam dini, Allah tarafından vahyedilen bir din gibi, hem itikad, hem de amel sahasında hükümler koymuş ve bunlara inanmayı gerekli kılmıştır. Yine bu iki sahada bazı şeyler yasaklamış ve bunlara inanmayı veya bunları yapmayı haram kılmıştır. Emirlerine uymaya mükafat, nehiyleri irtikab etmeye de azap tertib etmiştir.

Akl-ı selim sahibi insan, kendi aklı ve tab’i ile anlar ki zenginin, muhtaç fakire yardımı ve insanın herhangi bir tehlikeden kurtarılması güzel ve iyi işlerdendir. İnsan bunu anlar ve yapar. Başkasının hakkına tecavüzün, insanlara eziyet ve zulüm etmenin de kötü işlerden olduğunu sezer ve kaçırır. Doğrusu, insan, bu fiillerdeki iyiliği ve kötülüğü akl-ı selimi ile idrak eder, tabiat, yaratılışı, onu iyiyi

²³⁰ 5. Mâide, 19.

²³¹ 4. Nisâ, 165.

²³² 20. Tâhâ, 134.

²³³ 17. İsrâ.

yapmaya ve kötülüğü terk etmeye sevk eder. Fakat ne onun ne de aklının ve idrakinin selim oluşunun elinde bir imkanı yoktur ki fiilin vacip olduğunu ve onu yerine getirmenin de mükafat göreceğini, şunun da haram olduğunu ve onu yapmanın cezalandırılacağını idrak etsin. Bu konuda ancak şariat yolundan ve Allah'ın gönderdiği peygamberler vasıtasıyla öğrenme imkanına sahiptir. Peygamberler ki vazifeleri Allah'ın emir ve nehiylerini insanlara tebliğ etmek, anlaşılncaya kadar onları izah ve beyan etmektir.

Hangi neviden olursa olsun bir amelin vacip olduğu ve ona mükafatın terettüp ettiği, bir diğerinin de haram olup cezayı gerektirdiği hususunun bilinebilmesi ancak peygamberlerin gönderilmesi ve onların insanlara gerekli tebliği yapmasından sonra elde edilebilir. İnsanlar, muasırları olan peygamberin bizzat kendisinden duydukları, daveti ondan işittikleri zaman, peygamberlerden uzak olanların da, ondan veya onun elçilerinden duyma imkanına kavuşturuldukları, vefatından sonra ise halifeleri ve risalet emanetinin taşıyıcılarından duydukları zaman.

Bu, peygamberin davet ettiği esasları insanlar, hatalı, değiştirilmiş, bozulmuş değil de doğru olarak anladıkları vakit, yoksa bundan önce değil, ancak bu zaman onlara mesuliyet yüklenir ve bu emir veya yasakların icra ve tatbikinin neticelerini taşıyabilirler. Sadece bu durumda "mükellef" olurlar. Peygamberin, gönderildiği millete, davetinin ulaşması, kabul etme ve yapmaya çağırdığı hususların o millet tarafından anlaşılmış olması, yani bu iki şey, mükellef tutulabilmenin şartıdır. Davet vasıl olmaz ve davet edilenler davetin manasını anlamazsa teklif yoktur. Yukarıda zikri geçen Kur'an ayetleri iki hususa delalet etmiştir.

Birincisi: Mâide 19, Nisâ 168, Tâhâ 135. ayetleri ifade etmiştir ki, insanın iman etmeyişi ve küfürde kalışı için mazeret ve bahane olarak bilmediğini, peygamber risaleti ve imana daveti ona ulaşmadığını, tutmaya mecbur olduğu yolun kendisine anlatılmadığını ileriye sürmek hakkına sahiptir.

İşte böylesinin bu denli bahanesini iptal etmek, ileriye sürmesi muhtemel olan buna benzer sebep ve mazeretlere mahal bırakmamak içindir ki, daima tekliften ve mesuliyetin yükletilmesinden önce peygamberlerin, milletlere risaletlerini arz etmeleri ve onun hakika-

tini onlara anlatmaları adet-i ilahîyesi cereyan edegelmiştir. “Ta ki peygamberlerin gönderilmesinden sonra, insanların Allah’a karşı ileri sürecekleri mazeret ve bahaneleri bulunmasın.”²³⁴

İkincisi: Bir fiilin farz, bir diğèrinin haram kılınması ve farzın yapılmasına sevap, terk edilmesine de azabın terettüp etmesi manasına alınan “teklif”in bu tarzda bilinmesinin yegane yolu şeriatın gelişi, haber veriş ve izahıdır.²³⁵ Bütün mesuliyet, teklifler ve bunların neticelerinin peygamberlerin gönderilmesine ve risaletlerinin tebliğlerine bağılı oluşu ilahi adalettendir. *بين حتى نبعث رسولاً* ayet-i kerimesinin delalet ettiğı hakikat budur.

Müslim’in *Sahîh*’inde varid olduğuna göre Peygamber (s.a.v) buyurmuştur: “Muhammed’in nefsi elinde olan Allah’a yemin ederim ki şu ümmetten herhangi biri, ister Yahudi, ister Hristiyan olsun, beni duyar da getirdiğim şeye iman etmeden ölürse mutlaka cehenneme girenlerden olur.”²³⁶

Cezanın, davetin duyulması ve ulaşmasına bağılı olduğunu bu hadis açıkça ifade etmektedir. Daveti duymayanın durumu ikiye ayrılır:

Birincisi: Davetin mevcut olmaması halidir. Bu, “fetret” denen zaman içinde olur. Fetret hiçbir nebi ve rasulün bulunmadığı zamandır. Zamanın uzaması ve hatırlatan zatın bulunmayışı sebebiyle insanlar bu devrede, daha önce gelen nübüvvetin talimatını unutmuş olurlar. İşte bu fetret halkı mükellef değildir. Amelleri ne olursa olsun, herhangi bir mükafat veya cezayı gerektirmez. Ayetin ifade ettiğı ve kelimacılar nezdinde hak olan mezhebe göre bunlar azaptan kurtulmuşlardır.

İkinci durum: Risalet ve davetin bulunma halidir. Fakat mekanın uzaklığı, sapa bir yerde insanlardan ayrı bulunmuş olmak veya insanlarla meskun olduğu bilinen ülkelerden ayrı bir yerde yaşamak ve başka amiller sebebiyle davetin kendi yerine ulaşmadığı kimse-

²³⁴ 4. Nisâ, 165.

²³⁵ *Şerhu’n-Nevevî ala Sahîh-i Müslim*, II, 29.

²³⁶ Müslim, *Sahîh*, I, 54; *Şerhu’n-Nevevî*, II, 29 vd.

ler. Böylelerine de teklif teveccüh etmez. Yaptıklarından dolayı ceza görmezler, bunlar da mazurdur, kurtulmuştur.

Davetin ulaşması halinde –ki teklif buna terettüp etmektedir- anlaşılması lazımdır. Dil ve benzeri bir mani ile daveti anlamayan kimse muhatap ve mükellef değildir. Çünkü teklifin şartı hem davetin ulaşması hem de anlaşılmasıdır.²³⁷ Zikri geçen ayet ve hadislere istinaden Ehl-i Sünnet'ten Eş'ariyye, Hanbelilerden bir grup ve bütün usûl uleması bu konudaki görüşlerini tespit etmişlerdir. Bu mezhep der ki: Şeriat gelmeden önce hüküm ve teklif yoktur.²³⁸ Fetret ehli ile kendilerine davetin vasıl olmadığı kimseler kurtulmuştur, mükellef değildir. Burada fazla izah için, aynı mevzuda Gazali'nin sözünü nakletmek münasip olacaktır. Der ki:

“...Hatta ben dedim: Bu zamanki birçok Rum ve Türk diyarındaki Hristiyanlara, inşallah rahmet-i ilahiye şamil olacaktır. Bununla Rum ve Türk beldelerinin uzak yerlerinde kalmış ve kendilerine davet vasıl olmamış kimseleri kastediyorum. Bunlar üç gruba ayrılır:

1- Bir grup var ki Muhammed (s.a.v)'in ismi kendilerine asla ulaşmamıştır. Bunlar mazurdur.

2- Bir grup vardır ki Hz. Peygamber'in ismi, vasıfları ve elinde zuhur eden mucizelerin haberi kendilerine ulaşmıştır. Bunlar İslam memleketlerine komşu olan ve onlara karışan kimselerdir. Bunlar inkarcı kâfirlerdir.

3- Üçüncü sınıf, daha önce zikredilen iki derece arasında bulunur. Bunlara Muhammed (s.a.v)'in ismi ulaşmışsa da onun vasfı ve özellikleri anlatılmamıştır. Olsa olsa bunlar, çocukluklarından itibaren, Muhammed isminde yalancı ve hilekâr birinin peygamberlik iddia ettiğini duymuşlardır. Bizim çocuklarımızın, Mukanna denen bir yalancının sahte olarak peygamberlik tasladığını işittikleri gibi.

²³⁷ *Hâşiyetu'l-Kadirî ala Şerhi'l-Mürşidi'l-Mû'min*, I, 236.

²³⁸ *Râzî, Mefâtihu'l-Gayb*, V, 560-561, VI, 124; *İrşâdu'l-Fuhûl*, s.7; *Nesefî, Bahru'l-Kelâm*, v. 5b; *Şerhu'n-Nevevî ala Müslim*, II, 29.

Kanaatimce bunlar birinci sınıf gibidir. Çünkü onun ismini duymuşlarsa da vasıflarının tam zıddını da duymuşlardır. Bu durum ise araştırıp düşünme merakını celbetmez.²³⁹

Bu tasnif, mevzuu tamamıyla içine almıştır. Bugün karşılaştığımız birçok sorunun cevabı burada mevcuttur. Gazzali'nin bu hükmü isabetlidir. Kâdî İyad da *Sahih-i Müslim Şerhi*'nde bu hükme meyletmektedir.

Bu mevzuda *Hadâratu'l-İslam* kitabına²⁴⁰ başvurmak yerinde olur. (s. 64 vd.) Zira müellifi, rahiplerin ve Hristiyan din adamlarının Hz. Peygamber (s.a.v)'e ve Müslümanlığa ait yaptıkları iftiraları, uydurmaları nakletmektedir. Bu nakiller, bugünün birçok gayri müsliminin Gazzali'nin üçüncü sınıfta zikrettiği ve birinci sınıf gibi kendilerine davetin ulaşmadığı ve bundan dolayı mazur addettiği zümreye girdiğini gösterir.

Kendisine davet ulaşmayan ve ulaşp da onu kökünden kavramayan yahut da yanlış anlayan kimsenin kurtuluşa ereceği görüşü cumhur-i Eş'ariyye'nin ve Hanbelilerden bir cemaatin mezhebidir. Mâturidiyye'nin Buhara imamlarından Şemsüleimme es-Serahsî, Fahreddin Kâdîhan gibi bazıları da bunlara muvafakat etmiş, İbnu'l-Humam bunu tercih etmiş²⁴¹ ve Nureddin es-Sâbûnî de buna meyletmıştır.

Bu görüş yukarıda işaret ettiğimiz üzere- iki kaideye istinad eder.

Birincisi: Fiildeki hüsün ve kubuh; iyilik veya kötülük vasfını, işlenmesine sevap, terkinde ikab terettüp edecek manada, idrak etmek ancak şariat sayesinde mümkündür, aklın bunda hiçbir dahli yoktur.

İkincisi, birinciye bağlı olup onun neticesini teşkil eder. Peygamber gönderilmeden, şariat gelmeden ve davet vasıl olmadan bir şeyin işlenmesini vacip veya haram kılıcı hiçbir hüküm olmaz.

Bu görüşü ileri sürenlerin, mezheplerini teyid için Kur'an ve Hadis'ten alınmış delillerini yukarıda zikretmiştik.

²³⁹ Ebû Hamid Gazzalî, *Faysalü't-Tefrika*, s. 101.

²⁴⁰ "Medieval Islam, (by Gustave E. Von Grunebaum) kitabının tercümesidir.

²⁴¹ el-Beyazî, *İşârâtü'l-Merâm*, s. 79.

Ebu Hanife ile Maturidiyye'nin ekseriyeti dediler ki, peygamberlerin daveti birbirlerinden farklı hükümler ihtiva eder. Peygamberlerin daveti umumiyet itibariyle iki hususa şamildir: İtikad ve amel. İtikad kısmı ikiye ayrılır. Biri bütün cüz'leri anlatan, her türlü teferuatı tayin eden şeklidir. Diğeri de sadece zaruri olan esasları ihtiva edip diğer tafsilatı terk eden şekildir. Cümletü'l-İslâm diye isimlendirdikleri icmalî akide, tafsili akide ile davetin ameli kısmından hüküm bakımından ayrılır. "Peygamberlerin davetini" bu unsurlara taksim ve tahlil etmeye bağlı olarak, Ebu Hanife ve tarafları, kendilerine davet ulaşmayan kimselerin mes'ul ve mükellef mi oldukları üzerinde düşünmüşlerdir.

• Ebu Hanife'den rivayet edildi ki:

"İslâm'ın anahatlarına iman etmeleri zaruridir. Yine bu rivayette İslâm'ın ana hatlarından maksadın şu olduğu zikredilmiştir: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayır ve şerriyle beraber kaderin Allah'tan olduğuna iman²⁴² Ebu Hanife'nin taraftarlarından bir kısmı İslâm'ın ana hatlarından kast olunan unsurları: "Mebde ve meâd'a iman etmeye" hasretmiştir.²⁴³

İmam-ı A'zam'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Yaratıcısını bilmekte hiç kimsenin mazereti olmaz. Çünkü göklerin, yerin, kendisinin ve başka mahlûkatın yaratılmış olduğunu görüp durmaktadır."²⁴⁴ Kâdi Ebu Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan yine onun şu sözünü rivayet ederler: "Eğer Allah insanlara peygamber göndermeseydi, âkil ve bâliğ olanların, akıllarıyla Allah'ı tanımaları yine vacip olurdu."²⁴⁵

Nesefî *Bahru'l-Kelâm*'ında der ki:²⁴⁶

"Kendisine vahiy ulaşmayan, akli başında bir insan Rabbini bilmezse ma'zur sayılır mı, sayılmaz mı? bize (yani Maturidiyye'ye)

²⁴² el-Beyâzî, a.g.e., s.70-74.

²⁴³ el-Beyâzî, a.g.e., s. 70.

²⁴⁴ el-Beyâzî, a.g.e., s. 83.

²⁴⁵ el-Beyâzî, a.g.e., s. 75.

²⁴⁶ Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, vr. 4b.

göre mazur değildir. Alemin bir yaratıcısının mevcut olduğunu aklı ile bulması lazımdır.”

Bu hükümleri ileri sürenler bazı ayetlerle istidlal etmişlerdir. Meselâ:

“Göklerin yerin saltanatına... bakmıyorlar mı?”²⁴⁷

“Biz onlara, çok geçmeden, ayetlerimizi, uzak ufuklarda da kendi öz canlarında da göstereceğiz.”²⁴⁸

“Sizi, düşünüp öğüt alacak kimse için kafi gelecek derecede yaşatmadık mı? Size korkutucu peygamber de gelmişti. Artık tadın! Çünkü zalimlere yardım edecek yoktur.”²⁴⁹

İlk düşünce ve muhakeme aklın varoluşunun ibret neticesi olarak kabul edilmiş, peygamberlerin gönderilmesine bağlanmamıştır.

Üçüncü ayete gelince, mükellefler burada uzun ömürden mesul tutulmuştur. Uzun yıllar yaşamışlar fakat boşa harcamışlar, zaman kafi iken düşünmemişler, ibret almamışlar, akli kuvvetlerini nereden gelip nereye gideceklerini (mebde ve maâdlarını) araştırmak mevzuunda kullanmamışlardır.

Bundan anlaşılmıştır ki kendisine davet erişmeyen kimse, zaman bakımından imkan bulunduğu ve teklif şartları mevcut olduğu halde, aklını kullanmazsa²⁵⁰ cehaleti ve davetten habersiz bulunuşu onun için bir mazeret değildir. Bilakis o, ebedi cehennemde kalacaktır.

İşte bu –yukarıda da söylediğimiz üzere- Ebû Hanife ile Mâturidiyye ekseriyetinin mezhebidir. Bu görüşü Maturidiyye ileri gelenlerinden Ebu Zeyd ed-Debûsî *Takvîmu'l-Edille* adlı kitabında ve Fahr-ru'l-İslam el-Pezdevî de *Usûl*'ünde zikretmişlerdir.²⁵¹

Akidenin tafsilat ve teferruatı ile “peygamberlerin daveti”nden ameli olan kısma gelince, insan, bunları akıyla bilmekle mükellef

²⁴⁷ 7. Arâf, 183.

²⁴⁸ 41. Fussilet, 53.

²⁴⁹ 35. Fâtır, 37.

²⁵⁰ el-Beyâzî, a.g.e., 77.

²⁵¹ el-Beyâzî, a.g.e., s. 77; Ebû'l Muîn En-Nesefî, a.g.e., v. 4b.

değildir. O halde böylesi mü'mindir, azaptan kurtulmuştur, mazurdur. Ancak peygamberlerin daveti kendisine vasıl olursa, bu takdirde mesuldür, davetin teklifiyle vazifelidir.²⁵² Onlar bu kısımda Eş'ariyye ve onların görüşünü tutan Maturidiyye ile müttefikler. Ebu Hanife ile Maturidiyye ekseriyetinin kabul ettiği bu görüşün önemli noktaları şöylece sıralanabilir.

1- Fetret, vahyin kesildiği ve peygamberlerin davetlerine ait izlerin silindiği, gözden kaybolduğu bir devirdir. Bu, kendi devrinde yaşayan insanlardan, davetin ameli kısmıyla tafsili itikad kısmının mesuliyet ve mükellefiyetini kaldırır. Fakat İmam-ı A'zam'ın "İslam'ın anahatları cümletü'l-islam diye isimlendirdiği itikadi kısımda fetret mevzu değildir. Fetret devrinde yaşayan her âkil ve bâliğ aklını kullanmaktan ve Allah'ı tanımaktan mesuldür, mazur değildir.²⁵³

2- Bunun sebebi: Dindarlığın insan yaratılışından asli bir unsur olduğunu izah ederken de söylediğimiz üzere, her insan kendi nefsinde sebebiyet prensibini taşımaktadır. Sadece bu prensip, şu kainatın ve bizzat insanın bir yaratıcısı bulunduğu inancını meydana getirmek için her aklı selime yetecek bir prensiptir. Her insan, bedihî olarak (uzun boylu muhakeme ve istidlale lüzum kalmaksızın) anlar ki her gün gördüğü ve kullandığı eşya kendi kendini icat etmemiştir. Kâdı Ebu Yusuf'un naklettiğine göre bizzat Ebu Hanife de Allah'ın varlığına delalet etmesi bakımından bu prensibi kullanmıştır.²⁵⁴

3- İtikad için fetret yoktur, sözüne Hz. Adem'den Muhammed (s.a.v)'e kadar bütün peygamberlerin insanları ittifakla Tevhid'e çağırmaları da delalet eder. Tek Allah'a iman peygamberlerden herhangi birine veya bir kısmına has bir dava değildir. Bilakis, devamlı, sabit, değişmeyen ve sona ermeyen bir davadır. Bundan dolayı bu sahada herhangi bir peygamberin davetinin vasıl olması kafidir. Hususi bir peygamberin davetinin ulaşması zaruri değildir.²⁵⁵

²⁵² el-Beyazî, a.g.e., s. 77, 75, 80.

²⁵³ *Hâşiyetu İbni'l-Hâc alâ Şerhi'l-Mürşid*, I, 25.

²⁵⁴ el-Beyazî, a.g.e., s. 85.

²⁵⁵ *Hâşiyetu İbni el-Hâc ale'l-Mürşid*, I, 25.

Hakikat şu ki, bütûn bu görüş ve izahlar şu alemin bir yaratıcısının (Sâniinin) bulunduğunu bilmek hususunda variddir, doğrudur. Delil olarak serdedilen ayetler de bundan fazlasına delalet etmez. Bunun dışında "İslam'ın Anahatları" dedikleri hususa gelince, akıl kendi başına, peygamberlerin beyan buyurdıkları neticeleri gerektirecek bir idrak ile bunları idrak etmez. Buna bağlı olarak deriz ki, kendisine davet ulaşmayan kimse mesuldür, aklını kullanarak Allah'ı bilmeye ve O'na iman etmeye mecburdur. Fakat bunun dışında kalan kimseler davet ulaşmadıkça mazurdur, mesul değildir.

Maturidiyyenin Buhara imamlarından olan Kâdihan Fetavâ'sında ve Nureddin es-Sâbûnî (eserlerinde) Eş'ariyye ile Mâturidiyye mezhebini birleştirmek, uzlaştırmak istemişler ve demişlerdir ki; kendilerine davetin ulaşmadığı kimseler hakkında İmam-Azam'ın "iman etmeleri vaciptir" derken kullandığı "vücûb" kelimesi, terk edene azap terettüp eder, manasında vücub olmayıp onlara yakışsın, evla olan iman etmeleridir, manasınadır. Fakat bu uzlaştırmayı Maturidiyyenin ekseriyeti ve hususiyle müteahhirleri kabul etmemişlerdir.²⁵⁶

PEYGAMBERLER KENDİLERİNE VAHYOLUNANA İLK İNANANLARDIR

Allah'ın, dinini insanlara tebliğ ve beyan için seçtiği, şeraitleri, hayatlarında bizzat tatbik etsinler diye gönderdiği peygamberler Tevhîd akidesine iman etmeye ve onun hakikatini anlamaya ilk emrolunanlardır.

"De ki bana, Müslûman olanların birincisi olmak emrolundu, sâkın müşriklerden olma (denildi)."²⁵⁷

"De ki: Bana, ancak Allah'a kulak etmek, ona şerik koşturmak emrolundu. Sizi ona davet ediyorum, dönüşüm de O'nadır."²⁵⁸

²⁵⁶ *el-İrşâd*, s. 79.

²⁵⁷ 6. En'am, 14.

²⁵⁸ 13. Ra'd, 38.

“De ki: Bana Allah’tan başkasına ibadet etmeyi mi emrediyorsunuz? Siz ey cahiller! Sana da, senden evvel gelenlere de vahyolundu ki, Allah’a eş, ortak koşacak olursan, bütün yaptığın, işlediğin boşa gidecektir. Ve muhakkak ki ziyana uğrayanlardan olursun. Belki yalnız Allah’a kulluk et ve şükredenlerden ol!”²⁵⁹

Nihayet bu akide peygamberlere tamamen hakim olur, gözlerini, kulaklarını doyurur, kalbleri ve akılları bununla mamur olup bütün incelikleri kendilerince tanınınca insanlara tebliğ başlar, davet ve izah ederler. “Tâ ki peygamberlerden sonra insanların Allah’a karşı ileri sürecekleri bir bahaneleri kalmasın.”²⁶⁰

Allah’ın bu kanunu üzeredir ki Rasulullah Efendimiz de yürümüştür. Allah’ın dilediği kadar bir müddet içinde düşünceye dalmış, halvete çekilmiş, Allah’ın kendisine tevdi edeceği vazifeye hazırlanmak üzere o vazifenin bütün inceliklerini kavramaya çalışmıştır.

Onda, yalnız başına kalma arzusu belirmişti. Hira mağarasına çekilmiş, günlerce ailesine dönmeden orada ibadetle meşgul olurdu. Bunun için yanına azık alırdı. Bitince Hatice’ye döner, tekrar yanına azık alır, giderdi. Nihayet Hira mağarasında iken kendisine hak geldi.²⁶¹ Böylece ona bu vazifenin mesel ve hükümleri kendince tam vuzuha kavuşunca şanı yüce olan Allah tarafından şöyle nida geldi:

“Ey örtüsüne bürünmüş insan! Kalk! (eğri yolun encamından) korkut!”²⁶² “Ey peygamber! Sana Rabbin tarafından gönderileni herkese tebliğ et.”²⁶³ “En yakın hısımlarını (eğri yolun encamından) korkut!”²⁶⁴

Peygamber (s.a.v) başları ağrırtcasına hakkı tebliğ etti, seneler geçtikçe her söze galip gelen sözü her tarafa duyurdu. Allah’ın kendisine vahyettiğini insanlara tebliğ etti.

²⁵⁹ 39. Zümer, 63-64.

²⁶⁰ 4. Nisâ, 165.

²⁶¹ Buhârî, *Sahîh*, I, 7.

²⁶² 74. Müddessir, 2.

²⁶³ 5. Mâide, 67.

²⁶⁴ 26. Şuârâ, 214.

“Ey kitaplılar! Geliniz, sizinle bizim aramızda mûsavi olan bir sözde birleşelim! Allah’tan başkasına ibadet etmeyelim, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, Allah’ı bırakıp da birbirimizi tanrı edinmeyelim.”²⁶⁵

“Allah’a kulluk ediniz. O’na hiçbir şeyi şerik koşmayınız.”²⁶⁶

“Muhakkak ki Allah, kendisine şirk koşulmasını yarlıgamaz. Bunun dînunda dilediği kimseleri bağışlar.”²⁶⁷

Peygamber (s.a.v)’in, kendinde tatbik ve insanlara tebliği etmekle emrolunduğu bu akide, gayenin en yüksek noktasına ulaşan bir akide olmuştur. Tevhîd’i saf ve berrak şekline erdirmiş, uluhiyetin hakikatini kavramış, onu hakkıyla takdir etmiş, beşeriyetten ve onun vasıflarından münezze ve âli bir mertebeye yükselmiştir.

PEYGAMBERLERİN BEŞER OLDUĞU

Rasûl-i Ekrem (s.a.v) Tevhîd akidesini bu makama erıştiren İsâam davasını tebliğe başlayınca onun mahiyeti ve bir beşer olduğu kesin bir şekilde ifade ve tahdid edilmiştir. Kur’an, münasebeti düştükçe bu mevzudaki her türlü karışıklık ve kapalılık ki uluhiyet veya nübüvvetin etrafını sarar ve bu sebeple –daha önce olduğu gibi- insanlar İslâm’ı anlamakta hataya düşerler veya İslâm’ın ve Allah tarafından vahyolunan her dinin esasını teşkil eden Tevhîd’in hakikatini yanlış kavrarlar. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamberin “beşer” olduğu hususu Kur’an’ın ehemmiyetle üzerinde durduğu ve defalarca beyan ettiği bir mevzu olmuştur. İslâm’ın Rasulü tarihin gözü önünde ve kulağı yanında doğmuş, büyümüştür. Babası, anesi ve ailesi malumdur. Kendi kavmi arasındaki şeref ve mevki de herkesçe bilinmektedir.²⁶⁸ Onun hayatı karanlıklar içinde kalan ve meçhule gömülen bir hayal olmayıp, bütün teferruatı vazih bulunan hakiki bir tarihtir. Bunda hayali tefsir ve teville mecal yoktur.

²⁶⁵ 3. Âl-i İmrân, 64.

²⁶⁶ 4. Nisâ, 36.

²⁶⁷ 4. Nisâ, 48.

²⁶⁸ Hz. Peygamber ve ailesi için bkz. Buhârî, *Sahih*, I, 8.

Bununla beraber insanlar, onun tabiatını ve risaletinin mahiyetini anlamakta yanlış yola sapmışlar, vazifesini başka türlü tasavvur etmişler ve nübüvvete dair bu anlayışlarına bağlı olarak ondan, beşerin yapamayacağı harikulade hadiseler, mucizeler istemişlerdir. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) İslam'da ve asliyeti üzeri kalan bütün semavi dinlerde peygamberliğin vazifesinin, idrak sahibi olan insan kalbinin sırat-ı müstakime iletilmesinden (hidayet edilmesinden) ibaret olduğunu izah etmiştir.

Hız. Peygamberin cevabı şu olmuştur:

“Ben sadece sizin gibi bir beşerim. Şu var ki ilahınızın tek ilah olduğu bana vahyedilmektedir.”²⁶⁹

“De ki: Rabbimi tesbih ederim. Ben bir beşer ve elçiden başka bir şey değilim.”²⁷⁰

İşte Hız. Peygamber (s.a.v), Rasûlün ve risaletin vazifesini böyle anlamış ve bu anlayış esasına uygun olarak kendini beşeriyete takdim etmiştir. O, kendisinden önceki Rasul ve nebilerin de vazifesini böyle anlamıştır. Nuh (a.s) kavmine şöyle demiştir: “Size Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum, ben gaybı bilmem. Bir melek olduğumu da söylemiyorum size.”²⁷¹

Âd ve Semûd'e ve onlardan sonraki milletlere gönderilen peygamberler, kavimleri kendilerinden nübüvvet ve risalet davalarını teyid edecek mucizeler istediklerinde, Kur'an'ın ifadesiyle, onlara şu cevabı vermişler: “Peygamberleri onlara: ‘Biz ancak sizin gibi insanız. Fakat Allah kullarından dilediğine lütfunu ihsan eder. Allah'ın izni olmaksızın size apaçık bir bürhan (mucize) getirmek elimizden gelmez dediler.”²⁷²

Bir kelime ile, bizim peygamberimiz kendisinden önceki peygamberler gibidir. Onu daha önceki peygamberlerin tabiatından çıkarcak bir sığata malik değildir. “biz nasıl Nuh'a ve ondan sonraki pey-

²⁶⁹ 18. Kehf, 11.

²⁷⁰ 17. İsra, 90-94.

²⁷¹ 11. Hud, 27-33.

²⁷² 14. İbrahim, 10-11.

gamberlere vahyetti isek sana da vahiy indirdik.”²⁷³ Hz. Peygamberin getirdiği dini hususlar, onu kendisinden önce geçen peygamberlerin tabi oldukları sünnet-i ilahiyenin dışına çıkarmamıştır... “De ki: Peygamberlerden ilk defa gelmiş biri değilim. Bana ve size ne yapılacağını bilmem. Ben, ancak bana vahyolunana uyuyorum.”²⁷⁴

Peygamberlik müessesesinin, Allah ile insanlar arasında bir vasıta ve insanın kalb-i selimini Allah’ın doğru yoluna iletici olarak vazih ve mahdud bir şekilde anlaşılması Allah ile insanlar arasındaki bu sefir’i beşeriyet tabiatından çıkarmaz ve ona beşer sıfatlarının üstünde bir sıfat kazandırmaz.

Yine peygamberin, Allah ile kullar arasında risalet ve sefaret için seçilmiş ve kendisine vahiy indirilmiş bir insan olarak açık ve belirli bir tarzda anlaşılması, ondan beşeriyet sıfatlarını gidermez.

İşte, diyoruz ki, peygamberlik müessesesini ve peygamberi bu tarzda anlamayı İslâm’daki Tevhid anlayışının gerektirdiği bir husustur. Allah’ın mucize ve harikaları yaratmaya şamil kudreti, onun mugayyebata nüfuz eden ihatalı ilmi, evet bütün bunlar; halis Tevhid mantığına göre sadece Allah’ta bulunur, hiçbir insanda mevcut olması bahis mevzuu değildir. O, sadece O, mucizeler yaratmaya kadirdir, başkası değil. Ancak O’dur ki gizliyi ve âşikârı bilir.

PEYGAMBER GAYBI BİLMEZ

“Gaybın anahtarları O’nun yanındadır, onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarındaki tane, yaş, kuru (her şey) mutlaka apaçık bir kitaptadır.”²⁷⁵

“Gaybi bilicidir O. Dilediği peygamber müstesna, kimseyi gaybına muttali kılmaz.”²⁷⁶

Sadece Allah’tır ki gayb anahtarları elindedir. Peygamberlerin gabya ait bildikleri bazı şeyler varsa onları ancak Allah’ın bildirme-

²⁷³ 4. Nisâ, 163.

²⁷⁴ 46. Ahkâf, 9.

²⁷⁵ 6. En’âm, 59.

²⁷⁶ 72. Cin, 25-26.

siyle bilmişlerdir. Her şeyden âli O, vahiy yoluyla gaybından dilediklerine peygamberlerini aşına eder ve bunu onlar için bir mucize ve nübüvvetlerine delil kılar.²⁷⁷

Peygamberlerden herhangi birinin mugayyebata dair verdiği haber ancak Allah'ın ona talimi ve vahyi sayesinde. Yoksa bu ilim risaletin gerektirdiği bir şey değildir ve peygamberler için vahiy yolundan başka bu ilmi elde etmenin yolu yoktur.²⁷⁸ "İşte sana bu vahyettiğimiz gaybın haberlerindendir. Meryem'e hangisi kefil olacak diye kur'a çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen yanlarında değildin."²⁷⁹ "İşte bunlar gaybın haberlerindendir ki onları vahiy yoluyla sana bildiriyoruz. Ne sen, ne de kavmin, daha önce bunları bilmiyordunuz."²⁸⁰

Buhârî'nin *Sahîh*'inde²⁸¹ Hz. Aîşe (r.anha)'dan nakledilir, demiştir ki: "...Kim onun (Muhammed'in) gaybı bildiğini sana söylese yalan söylemiş olur. Bu nasıl iddia olunabilir ki Allah Teala şöyle buyuruyor: Allah'tan başka, göklerde ve yerde gaybı bilen yoktur."²⁸²

VAHY

Peygamberlik müesseseni ve peygamberleri -yukarıda anlatıldığı üzere- bir vasıta şeklinde anlamak, vahyden, maddi olan insanın maddiyattan uzak alem ile temas etmesinden ve oradan talimat ve şeraitleri almasından bahsetmeye ve imkan nisbetinde vahyi bizim anlayışımıza yaklaştıracak derecede izaha bizi sevk eder.

Dinî manasında vahiy, peygamberlerin, insanlara tebliğ etmekle memur olduğu şeriat ve talimatı Allah'tan almasıdır. Şekli nasıl olursa olsun, mücerred alemden böyle bir şeyin alınışı, beşer olan peygamberi, alıştığı kendi maddi ve mahsus aleminden yabancı, gördüğü duyduğu ve hissede geldiği dünyaya muhalif başka bir

²⁷⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîr*, VIII, 355; *el-Fetâvâ el-Hadisîyye*, s. 173, 228.

²⁷⁸ 11. Hûd, 49.

²⁷⁹ 3. Âli İmrân, 44. Bkz.: Fahreddin er-Râzi, II, 271.

²⁸⁰ 11. Hûd, 49.

²⁸¹ Buhârî, *Sahîh*, IX, 7; *Fethu'l-Bârî*, I, 20-22.

²⁸² 27. Neml, 65.

aleme nakleder. Bundan dolayıdır ki peygamberin alıştığı alem ile vahyi alabilmek için intikal etmeye mecbur olduğu alem arasında bulunan (vasat) bir merhaleyi ilk önce geçirmesi lazımdır. Bu merhale peygamberi hazırlar, onu, alıştığı, çevresindeki eşyayı idrak edebilmesi için duyuların kafi geldiği bu alemden başka bir aleme, tanımadığı ve maddeden bir dünyaya tedrici bir surette nakleder.

Burada dış hasseleri idrak ve marifetten tecerrüd eder, maddi dünyasında gözünün görmediği, kulağının işitmediği ve kalbine doğmayan başka vesileleri ona anlatmaya ve öğretmeye başlar. Bu vasat merhale esnasında peygamber alışmaya başlar: Bütün insanlara yabancı olan bu aleme alışır, ona hazırlanır, kendisine vahyolunanı anlamaya ve kavramaya çalışır ve onu insanlara malum dilleriyle anlatmaya koyulur. Bu sebeptendir ki, kanaatimizce Peygamber Efendimizin uykusunda gördüğü rüyalar vahyin ilk mertebesi olmuştur. "Rasulullah (s.a.v)'a ilk inen vahy uykusundaki rüyayı sadıkası idi. Onun gördüğü her rüya sabah aydınlığı gibi çıkardı."²⁸³ Uyku halinde hâsseler idrakten kesilir, çalışmaz. Böylece ruh harici ve vaki alemden ayrılmış olur. Artık iç kuvvetlerin sahası genişlemiştir. Ruh, hasse kayıtlarıyla bağlı olmaksızın, tasavvur ve idraklerinde dış alem kanunlarına boyun eğmeden çalışır, idrak eder, anlar. Böylece iç kuvvetler -hürriyet ve kayıtsızlık içinde- uyuyana, uyanıklığı zamanında görmeye alışmadığı şeyleri göstermeye muktedir olur. Ona anlatmak ve göstermek istediği eşyayı, hakikatleri ve manaları remz ve işaret gibi vasıtaları kullanarak anlatır. Bu metodla, kişi alışkın olmadığı aleme intikal eder, uyanık halinde görmediği şeyleri görmeye ve bilmediklerini öğrenmeye itiyad kazanma imkanını bulur. Tabir, ifade ve izahlarda remz ve işaret üslubunu anlamaya başlar.

Rasulullah (s.a.v)'in, üst üste ve günlerce insanlardan uzaklaşıp Hira mağarasında²⁸⁴ ibadete dalması bir nevi hazırlıktı. Evet, karanlıkların gizlediği bir alem içinde, Mekke'deki gürültü dünyasından, renk, cisim ve buut aleminden tecerrüd eden bu mağaradaki ikamet, rüyasında gördüğü o remz, işaret ve manaları düşünmeye,

²⁸³ Buhârî, *Sahîh*, I, 116.

²⁸⁴ Gâr hadisi için bkz. : Buhârî, *Sahîh*, I, 7; *Fethu'l-Bârî*, I, 21-22.

iyiden iyiye anlamaya ve her türlü ibham ve kapalılığı dağıtacak bir tarzda vuzuha kavuşturmaya imkan bulmak ve uyanıklık halinde, bunları kafaya iyice yerleştirmek maksadına bağlı idi. Bu düşünce ve yalnızlık merhalesinden sonradır ki Hirâ mağarasında hak ona gelmiştir.

İşte şimdi geçirdiği bu tecrübelerden sonra ruhu (nefsi) hazırlanmış, her zaman için doğrudan doğruya Allah'tan vahy almaya müstaid hale gelmiştir. Vahyin, rüya ve insanların arasından çekilme (uzlet) tarzındaki bu iki merhalesi hakkında takribi bazı izahlarda bulunduk. Bunu yaparken, bunları bir takım haller ve tecrübeler olarak kabul ettik. Öyle ki insanların çoğunda bu haller mevcuttur. Onlar, yakından veya uzaktan bunlara benzer bazı halleri kendilerinde bulurlar. Fakat vahyin aşağıdaki şeklinde durum öyle değildir, bu merhalede daha önceki izah tarzımızı kullanamayacağız.

Vahiy; şahsi ve deruni bir tecrübedir ki, onu ancak insanlardan hususi bir cemaat kendinde bulundurur. Bundan dolayı bu tecrübeyi anlatmak ve ince bir şekilde şerhetmek sadece vahyi telakki eden, ameli olarak (yaşayarak) tecrübesini yapan, defalarca kendilerinde tekerrür ettiğinden benliklerinde manası vuzuha kavuşan ve herhangi bir şekilde onu ifade etmeye muktedir olan kimseler için mümkündür. Bu manada Gazalî demiştir ki:

“Nübüvvetin hakikatini ancak Peygamber bilir.” Yine dedi ki, “Her salik (tarikata intisap eden kişi) ancak sülûkünde ulaşabildiği dereceyi bilebilir, evet onu ve ondan evvelki dereceleri bilmesi mümkündür. Fakat önündeki (henüz vasıl olmadığı) mertebenin hakikatini kavrayamaz.”²⁸⁵

Mesud bir hadisedir ki Rasûlullah (s.a.v) bu merhalede vahyi alırken yaşadığı hali bizzat kendisi izah etmiştir. Vahyi defalarca telakki eden ve mana ve keyfiyetini anlayan odur. Derununda yaşadığı hali ifadeye yol bulabilen de sadece o olabilir.

Hâris b. Hişâm el-Mahzûmî: Ya Rasûlallah, sana vahiy nasıl gelir? Diye sorunca Rasûl-i Ekrem buyurdular ki: “Bazen çingırak, zil

²⁸⁵ *el-İhyâ*, III, 6.

sesi²⁸⁶ gibi gelir. Bana en ağır geleni de budur. Benden kesilince söylediğini anlamış olurum.²⁸⁷

İbni Sa'd²⁸⁸ Abdulaziz b. Abdullah b. Ebi Seleme el-Mâcişun, o da amcasından rivayet eder: "Peygamber (s.a.v) der ki: Vahiy bana iki şekilde gelir: Bazen onu Cibrîl bana getirir, herhangi bir adamın başkasına söylediği gibi söyler. Bunu unuturum. Bazen de çan sesi gibi gelir ve kalbime karışır, işte bunu unutmam."

"Gâr-ı Hirâ" hadisinde şöyle buyrulmuştur: Ona melek geldi ve "oku" dedi. "Ben okumak bilmem" cevabını verdi. Hz. Peygamber buyurur ki, o zaman melek beni alıp tâkatim kesilinceye kadar sık-tı, sonra beni bırakıp yine "Oku" dedi. Ben de ona, "okumak bil-mem" dedim. Nihayet beni alıp üçüncü defa sıkıştırdı. Sonra bırakıp "Yaradan Rabbinin adıyla oku" dedi.²⁸⁹

Bu hadislerin hepsi bir hakikate işaret etmektedir. Rasulullah (s.a.v) -yukarıda zikretilen tecrübelerde olduğu üzere- zahiri hasse-lerden uzaklaştıktan sonra vahye mazhar oluyordu. Bu esnada kendisiyle, gördüğü, ve duydukları arasına perde çekilirdi. Ancak bu sayede vahyin kaynağı olan hak cihetine kalbi yönelir, mele-i a'la (yüksek huzur) ile münasebet kurar, ona küllî olarak yönelerek Al-lah'ın emrini alabiliyordu.

Maddi ve mahsus alemde bu tecerrüd, onun için kolay bir şey değildi. Bu yüzden büyük bir güçlkle karşılaşmıştı. Bu husus kendisini takviye edecek harici bir yardımcıya ihtiyaç hissettirmişti. İşte Cibrîl'in defalarca onu sıkıştırması onun kalbini tenbih ediyor, onu feyz ve ışık kaynağına doğru yöneltiyordu. Çıngırak sesine ben-zeyen o şiddetli ve devamlı sesler de onun hasselerini dolduruyor ve maddi âlemde alıkoyuyordu. Böylece tek başına kalbi idrake hazır-lanıyor ve onu vahiy gelerek yerleşiyordu.

²⁸⁶ Zil sesi diye tercüme ettiğimiz kısım metinde (salsalatü'l-ceres) tarzındadır. Salsala: Birbirine çarpan demir sesine denir. el-Ceres: Çan, zil demektir. Bu, kulağa başka seslerin varmasına mani olacak şekilde şiddetli ve sürekli sesler meydana getirir.

²⁸⁷ Buhârî, *Sahih*, I, 6; *Fethu'l-Bârî*, I, 19-20.

²⁸⁸ *Tabakât*, I, 197. Bu eserden naklen, *Fethu'l-Bârî*, I, 18.

²⁸⁹ Buhârî, *Sahih*, I, 7.